

Prikaz hrvatskih vladara IX. stoljeća u srednjoškolskim udžbenicima povijesti od Mažuranićeve reforme školstva do danas

Sokolaj, Filip

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:959138>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-11**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

Diplomski rad

**Prikaz hrvatskih vladara IX. stoljeća u srednjoškolskim udžbenicima
povijesti od Mažuranićeve reforme školstva do danas**

Student: Filip Sokolaj

Mentorica: dr. sc. Zrinka Nikolić Jakus

Zagreb, 2020/2021.

Zahvale

Prije samog rada zahvalio bih se svima koji su mi pomogli u njegovom pisanju. Prvenstveno bih zahvalio svojoj mentorici i profesorici dr. sc. Zrinki Nikolić Jakus na korisnim komentarima i savjetima koji su me usmjeravali u pisanju ovog rada.

Zahvalio bih profesoru dr. sc. Hrvoju Gračaninu na vođenju kolegija Diplomaska radionica na kojem smo se prvi puta upoznali s izradama diplomskih radova. Također, zahvalio bih profesorici dr. sc. Snježani Koren na prvotnim preporukama oko odabira literature.

Zahvaljujem svojem prijatelju Tomislavu Peakoviću na jezičnim savjetima, kao i svima ostalima koji su mi pružali podršku prilikom pisanja.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Hrvatska historiografija i obrazovanje	4
2.1. Razvoj hrvatske medievistike	4
2.2. Obrazovne politike i zakoni	8
2.3. Udžbenici povijesti i njihovi autori	13
3. Analiza udžbenika povijesti	18
3.1. Ustanak kneza Ljudevita	19
3.1.1. Uvod u Ljudevitov ustanak	20
3.1.2. Saveznici i izdajnici	26
3.1.3. Zaključci o ustanku	33
3.2. Vladavina kneza Trpimira	36
3.3. Izmjena dinastije i vrhovništva	44
3.4. Vladavina kneza Branimira	53
4. Zaključak	60
5. Sažetak na engleskom jeziku	65
6. Bibliografija	66
6.1. Izvori	66
6.2. Literatura	69

1. Uvod

Na prostoru današnje Republike Hrvatske promijenilo se nekoliko državnih uređenja u prošleme stoljeću. Velik dio njih obilježit će spektar različitih totalitarnih režima u kojima je nedemokratska vlast više ili manje kontrolirala sfere javnoga života, pa tako i obrazovanja. Promjene u obrazovanju tijekom mijena državnih sistema, kao i ratne okolnosti, posebno će odjeknuti u sadržajima udžbenika povijesti. Naime, do danas je napisan veliki broj radova u kojima se dokazivao izravan utjecaj političkih režima na predmet i udžbenike povijesti, a dio njih je korišten i u ovome radu. Stoga je već sada moguće naznačiti da je predmet povijesti često imao važnu ulogu prilikom odgojno-obrazovnog usmjeravanja mladih prema željenim društvenim vrijednostima, a posebice kada je riječ o konstrukciji kolektivnog, odnosno nacionalnog identiteta.

Posebna uloga prilikom izgradnje nacionalnog identiteta kroz predmet povijesti pripadat će razdoblju srednjega vijeka. Srednji vijek je pogodno tlo različitim interpretacijama iz nekoliko razloga. To je period koji u mnogim europskim državama, pa tako i u Hrvatskoj, obilježava dolazak etničkih skupina na područja u kojima trenutno obitavaju nacije navodno proizašle iz tih grupacija, legitimirajući na taj način njihovo pravo na teritorij. Nadalje, formiraju se samostalne države koje često smatramo prethodnicama današnjih država, stvarajući određeni povijesni kontinuitet koji dodatno legitimira pravo na taj prostor. Unutar tih okvira, srednjovjekovni vladari postaju nosioci simboličke borbe protiv svih neprijatelja nacije. Upravo za 9. stoljeće obično smatramo da se hrvatska kneževina postupno osamostaljuje od stranog vrhovništva na putu prema neovisnom srednjovjekovnom kraljevstvu. Stoga smatram da je važno istražiti kako su hrvatski udžbenici povijesti iz Austro-Ugarske Monarhije, Kraljevine Jugoslavije, Nezavisne Države Hrvatske, Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Republike Hrvatske¹ interpretirali taj period i procese, a posebice tadašnje vladare.

Dakle, glavni cilj ovog rada jest utvrditi na koji su način različiti politički režimi utjecali svojim ideologijama i vrijednostima na udžbeničke prikaze hrvatskih vladara iz 9. stoljeća. To ću provjeriti analizom, usporedbom i interpretacijom udžbeničkih sadržaja od Mažuranićeve reforme školstva do danas, odnosno od 1878. do 2020. godine ako usporedimo

¹ Valja naglasiti da je dio spomenutih država mijenjao svoje službene nazive, ali u svrhu jednostavnijeg pregleda prilikom interpretiranja udžbeničkih sadržaja koristit ću se uglavnom samo jednim imenom misleći na cijeli vremenski period njihova postojanja (npr. pisat ću „Kraljevina Jugoslavija“ za cijeli period, iako je „Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca“ bio službeni naziv države od 1918. do 1929. godine).

godine izdanja najstarijeg i najnovijeg korištenog udžbenika. Također, istovremeno se provjerava povezanost sadržaja sa suvremenim historiografskim istraživanjima.

Kao što naslov rada sugerira, riječ je o srednjoškolskim udžbenicima povijesti. Međutim, potrebno je uzeti u obzir da se školstvo u Hrvatskoj u mnogome mijenjalo u razdoblju od 19. do 21. stoljeća, zbog čega će pojedini udžbenici biti namijenjeni za ondašnje „niže razrede srednjih škola“. Navedeni razredi zapravo odgovaraju današnjim, višim, osnovnoškolskim razredima. U svrhu detaljnije analize, također sam koristio takve i slične udžbenike, no nisu upotrebljavani za donošenje glavnih konstatacija, već kao nadopuna interpretiranim tvrdnjama iz udžbenika koji su bili namijenjeni za nastavu najbližnju današnjoj srednjoškolskoj nastavi. Također, važno je naglasiti da ću vladare koji su predmet analize nazivati „hrvatskim kneževima“ jer ih se tako prikazuje u gotovo svim pregledanim udžbenicima povijesti. Danas je u historiografiji poznato da je vrlo diskutabilno smještati srednjovjekovne vladare u koncept današnjih nacionalnih identiteta, pogotovo ako na to ne ukazuju nikakvi povijesni izvori. Poglavito ovdje mislim na kneza Ljudevita. Također, i sama titula „kneza“ se ponekad pojavljuje kao predmet rasprave kada su u pitanju vladari iz 9. stoljeća. Naravno, cilj ovog rada nije upuštanje u svaku historiografsku točnost ili netočnost podataka iz udžbenika, već odgovoriti na prijašnje postavljene ciljeve.

Rad je strukturiran u šest poglavlja, od kojih su neka podijeljena na manje cjeline. U narednom se poglavlju metodom deskripcije daje pregled hrvatske historiografije i obrazovanja od 19. stoljeća do danas. Svrha tog poglavlja jest opisati temeljne okolnosti u kojima su udžbenici bili izdavani. Najnovije historiografsko djelo koje daje pregled povijesti hrvatskih zemalja u srednjem vijeku jest *Hrvatska povijest od 550. do 1100.* autora Nevena Budaka. To je prvi svezak djela *Povijest hrvatskih zemalja u srednjem vijeku*, a važno je za ovaj rad jer daje i pregled razvoja hrvatske historiografije s naglaskom na medievistiku. Isti je autor objavio znanstveni članak *Hrvatska historiografija o srednjem vijeku* u časopisu *Historijski zbornik*, te zajedno s Tomislavom Raukarom napisao *Hrvatsku povijest srednjeg vijeka*. Zbog toga se prilikom opisivanja hrvatske medievistike najviše referira na Nevena Budaka. Od ostalih radova, posebice će biti važna djela Stefana Petrunžara *Pisati povijesti iznova*, Snježane Koren *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1990)*, Emerika Munjize *Povijesti hrvatskog školstva i pedagogije*, te Charlesa Jelavicha *Južnoslavenski nacionalizmi*. Koristeći navedena djela može se pružiti detaljan pregled politika obrazovanja, obrazovnih zakona, razvoja školstva i udžbenika od druge polovice 19. stoljeća do danas.

Glavni dio rada temelji se na kvalitativnim i komparativnim metodama. To podrazumijeva hermeneutičku, lingvističku, diskursnu i komparativnu analizu u kojima se nastoje otkriti skrivene pretpostavke, vrijednosti i ideje, zatim naglašeni i repetitivni elementi, način prenošenja i opisivanja poruke, te sličnosti i razlike između sadržaja u udžbenicima različitih razdoblja. Za teorijski okvir prilikom analize udžbenika korišten je *UNESCO Vodič za istraživanje i reviziju udžbenika* Falka Pingela. Inače, istraživanjem udžbenika povijesti bavili su se brojni povjesničari, ali i studenti. Neki od studenata Filozofskog fakulteta u Zagrebu koji su također završnim radom analizirali teme srednjeg vijeka u udžbenicima povijesti bili su Nikolina Jurković u *Prikaz vladara X. i XI. stoljeća u hrvatskim udžbenicima povijesti od početka 20 stoljeća do danas*, te Nina Katavić u *Prikaz srednjeg vijeka u hrvatskim udžbenicima povijesti u 20. stoljeću*.

Naposljetku dolazi zaključak rada u kojem će rezultati istraživanja biti predstavljeni metodom sinteze, a korištenu literaturu i izvore moguće je vidjeti u bibliografiji rada. Glede udžbenika povijesti, uglavnom su svi korišteni udžbenici, izuzev najnovijih, dostupni u zatvorenom spremištu Nacionalne i sveučilišne knjižnice. Inače je starije udžbenike povijesti moguće pronaći i u fondu Hrvatskog školskog muzeja koji nažalost nije bio otvoren za korisnike u trenutku pisanja ovog rada zbog globalne pandemije COVID-19 i potresa u Zagrebu 22. ožujka 2020. godine koji je oštetiio interijer zgrade.

2. Hrvatska historiografija i obrazovanje

Prije samog istraživanja udžbeničkih prikaza hrvatskih vladara iz 9. stoljeća, potrebno je smjestiti predmet analize, odnosno udžbenike povijesti, unutar širih konteksta u kojima su nastajali kako bi se bolje razumjele vanjske okolnosti koje su potencijalno utjecale na njihov sadržaj. U nastavku rada slijedi pregled triju temeljnih elemenata prilikom stvaralaštva udžbenika povijesti: prvi dio (2.1. Razvoj hrvatske medievistike) daje uvid na situaciju u hrvatskoj historiografiji s naglaskom na medievistiku, te na njen razvoj usporedno sa zapadnom historiografijom; drugi dio (2.2. Obrazovne politike i zakoni) bavit će se utjecajem različitih političkih vlasti na prosvjetu, te donesenim zakonima o ustroju školstva, nastavnim planovima i programima; u posljednjem dijelu (2.3. Udžbenici povijesti i njihovi autori) bit će navedeni autori analiziranih udžbenika povijesti, te metodološke i druge posebitosti njihovih udžbenika u uvjetima u kojima su bili pisani.

Zbog opsega rada, navest će se samo najrelevantnije postavke, pogotovo kada se uzme u obzir velik broj povjesničara koji su do danas utjecali na razvoj hrvatske historiografije. Također, valja naglasiti da su na hrvatsku medievistiku utjecali i brojni inozemni istraživači, te znanstvenici koji nisu povjesničari strukom, već arheolozi, lingvisti, sociolozi, itd. Isto vrijedi i za donesene zakonske odredbe na području prosvjete od 19. stoljeća do danas. Dakle, cilj ovog poglavlja jest pregled temeljnih procesa, događaja i osoba zaslužnih za oblikovanje udžbeničkih sadržaja. To je ključan korak u razumijevanju udžbeničke problematike kojom se bavi ovaj rad.

2.1. Razvoj hrvatske medievistike

Europska historiografija u znatnoj se mjeri modernizira tijekom 19. stoljeća povezivanjem tradicije erudicije² (16. - 18. stoljeće) s novim genetičkim poimanjem povijesnog kretanja. U tom je procesu naročita važnost pripadala oblikovanju nacionalne svijesti čiji je temeljni element poznavanje prošlih činjenica kojima su se onda opravdavale određene društveno-političke namjere. Tako se nova metodološka pravila u istraživačkom postupku, oblikovana u njemačkoj historiografiji, polako šire i na hrvatski prostor. Stoga sredinom 19. stoljeća započinje *poznanstvenjenje* hrvatske historiografije,³ što uključuje i modernizaciju

² "Eruditi" - koji se sustavno bave kritikom izvora i definiranjem njihovih pravila.

³ Mirjana Gross, *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja* (Zagreb: Novi Liber, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1996), 172.

znanstvenog pristupa hrvatskom srednjovjekovlju. Naime, ono u Hrvatskoj započinje s Ivanom Kukuljevićem Sakcinskim na čiji je poticaj osnovano kulturno-povijesno *Društvo za povjestnicu jugoslavensku* u Zagrebu. Društvo je objavljivalo prvi hrvatski znanstveni časopis *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*. Ipak, najosjetniji doprinos historiografiji dao je Franjo Rački objavivši zbirku izvora *Documenta* čime su stvoreni jednostavniji uvjeti za istraživanje ranog srednjovjekovlja.⁴ Mnogi ga zbog toga, kao i zbog ostalih doprinosa, smatraju utemeljiteljem moderne kritičke historiografije u Hrvatskoj.⁵ Međutim, Neven Budak u svojem djelu *Hrvatska povijest od 550. do 1100.* napominje da je već postajalo europsko izdanje *Monumenta Germaniae Historica* (dalje: *MGH*) koje je sadržavalo cjelovitije i ispravnije izvore, s više komentara. Stoga se u hrvatskoj historiografiji pojavljuje praksa zanemarivanja *MGH-a* koja, unatoč nepobitnoj ulozi Franje Račkog, ide na štetu komparativnog pristupa povijesnim problemima.⁶ Inače, u 19. stoljeću osniva se Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, moderno Sveučilište u Zagrebu, te katedra za hrvatsku i opću povijest na čelu s Matijom Mesićem, Natkom Nodilom, a poslije Tadijom Smičiklasom i Vjekoslavom Klaićem. Potrebno je još ukratko navesti Šimu Ljubića, Radoslava Lopašića i Ivana Krstitelja Tkalčića kao značajne historiografe ovoga razdoblja.⁷ Konačno, može se zaključiti da je ondašnja hrvatska medievistika tematski bila ponajviše koncentrirana na političku povijest, sukladno s državnopravnim problemima Hrvatske unutar Austro-Ugarskog Carstva. Zaostajanje u metodologiji započinje zapravo u 20. stoljeću, unatoč iznimnim djelima Ferde Šišića kojima se utjelovila tradicionalna medievistika u Hrvatskoj. Uz iznimke kao što su Milan Šufflay, Ljudmil Hauptmann i Gavro Manojlović, zanimanje za društvenu, crkvenu, gospodarsku ili kulturnu srednjovjekovnu problematiku ostat će u sjeni političke povijesti.⁸

U 20. stoljeću tradicionalna europska historiografija bila je na meti sve češćih kritika. Ključni sudionik u tom procesu bila je grupa francuskih povjesničara okupljenih oko časopisa *Annales*,⁹ čiji je prvi broj objavljen 1929. godine. Neke od ključnih kritika ove struje povjesničara bile su usmjerene prema tradicionalnom pojmu povijesne činjenice, dotadašnjoj interpretaciji izvora, te dominantnoj i uskoj političkoj povijesti. Zbog toga se u prvome broju časopisa poticala ekonomska i socijalna povijest, u namjeri da se također postigne

⁴ Neven Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.* (Zagreb: Leykam international, 2018), 32.

⁵ Stjepan Antoljak, *Hrvatska historiografija do 1918. (II)* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1992), 88.

⁶ Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 32.

⁷ Isto, 32-33. Vrlo iscrpne prikaze života i stvaralaštva navedenih historiografa moguće je pročitati u djelu Stjepana Antoljaka *Hrvatska historiografija do 1918. (II)*.

⁸ Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 33-34.

⁹ *Annales d'histoire économique et sociale*.

interdisciplinarna suradnja s ekonomistima, sociolozima, geografima i drugim znanstvenicima.¹⁰ S druge strane, u Hrvatskoj se u međuratnom razdoblju smanjuje izdavaštvo u medievistici, uz iznimku jubileja 1925. godine.¹¹ Ipak, hrvatsku će medievistiku osjetno poboljšati rezultati arheoloških istraživanja, kao i radovi iz povijesti umjetnosti. Za razdoblje tijekom Drugog svjetskog rata valja spomenuti *Časopis za hrvatsku povijest* u kojemu su objavljivali Miho Barada, Ljubo Karaman, Ćiro Truhelka i drugi. No, promjene u metodologiji i dalje nisu bile postignute.¹²

Završetkom rata i uspostavom nove države, bit će potrebno određeno vrijeme da se historiografija prilagodi novim okolnostima marksističkog pristupa znanosti. Stoga u prvotnih pet godina postojanja socijalističke Jugoslavije zastaje rad općenito u cijeloj historiografiji. Jedini važniji izuzetak bilo je pokretanje *Historijskog zbornika* (1948.). Riječ je o najtrajnijem hrvatskom historiografskom časopisu kojeg je pokrenuo Jaroslav Šidak, te koji se objavljuje i danas. Unutar novih okvira socijalizma, rad povjesničara počinje se usmjeravati prema gospodarskim i društvenim temama, npr. nastanku plemstva i položaju seljaštva. U tom novom pristupu valja istaknuti povjesničare Vladimira Babića, Mihu Baradu, Nadu Klaić i druge. Međutim, ta promjena u usmjerenju nije bila jedinstvena samo za historiografiju u komunističkim državama, nego usporedna te u zakašnjenju s već postojećim pristupom u zapadnim historiografijama, poglavito među istraživačima okupljenima oko spomenutog časopisa *Annales*.¹³ Ipak, Budak smatra da je izravan utjecaj francuskih analista na hrvatsku historiografiju upitan i nedovoljno istražen.¹⁴ Sukladno navedenim procesima, razdoblje 1950-ih i 1960-ih godina ipak označava modernizaciju hrvatske medievistike s kojom se barem u manjem obujmu smanjio zaostatak u odnosu na euro-američku historiografiju. No, zbog nedovoljne zainteresiranosti domaćih povjesničara za spoznaje i rezultate stranih istraživača, već 1960-ih godina započinje ponovno zaostajanje i izolacija domaće historiografije. Tome su pridonijeli i iznimno utjecajni povjesničari kao što je Nada Klaić za koju slobodno možemo reći da je svojim radom utjecala na jedan cijeli vremenski period u razvoju hrvatske medievistike. Doduše, to zatvaranje prestaje krajem 1970-ih godina ponajviše zahvaljujući radu Tomislava Raukara, a hrvatska se medievistika vraća na put prema suvremenim metodološkim postavkama. Uz razvoj novih metoda u kasnijem razdoblju postojanja

¹⁰ Gross, *Suvremena historiografija*, 211-214.

¹¹ 1000 godina od krunidbe kralja Tomislava. Ferdo Šišić objavio djelo *Povijest Hrvata u doba narodnih vladara*.

¹² Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 34.

¹³ Isto, 34-35.

¹⁴ Isto, 35.

Jugoslavije, pojedini povjesničari istakli su se i tradicionalnim pristupima u medievistici, poput Stjepana Antoljaka, Stjepana Gunjače i Luje Margetića.¹⁵ Za kraj valja ukratko navesti i ostale povjesničare koji su u vrijeme socijalističke Jugoslavije utjecali na razvoj hrvatske medievistike. To su Miroslav Brandt, Dragan Roller, Mijo Mirković, te u kasnijoj generaciji Nikola Čolak, Ivan Kampuš, Josip Adamček, Mirjana Gross i drugi.¹⁶

Tijekom 1990-ih godina započinje nagla institucionalizacija na području povijesne znanosti. Danas najveća znanstveno-istraživačka ustanova hrvatske historiografije jest Hrvatski institut za povijest (dalje: HIP) koji je nasljednik nekadašnjeg Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske. Institut je do proglašenja Republike Hrvatske bio jedina velika državna ustanova za istraživanje suvremene povijesti, dok se istraživanje trenutno proširilo i na srednji vijek. Vrlo važna sastavna jedinica HIP-a jest Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje osnovana 1996. godine. Druga najbrojnija historiografska institucija jest Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta, zajedno sa Zavodom za hrvatsku povijest. Osim filozofskih fakulteta u Zagrebu i Zadru, od 1990-ih otvoreni su odjeli za povijest na fakultetima u Puli, Osijeku, Rijeci, Splitu i Dubrovniku, te u Zagrebu na Hrvatskim studijima i Hrvatskom katoličkom sveučilištu. Rad povjesničara značajan je i u drugim znanstvenim zavodima i institutima poput Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (dalje: HAZU). Neki od najvažnijih Odsjeka za povijesne znanosti HAZU-a nalaze se u Zagrebu, Dubrovniku, Zadru i Rijeci. Također, valja spomenuti Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, Institut za migracije i narodnosti u Zagrebu, kao i brojne arhivske, muzejske i obrazovne ustanove.¹⁷ Što se tiče same medievistike, u počecima 1990-ih godina započinju novi metodološki pomaci, a do danas je prisutan sve veći broj povjesničara koji se bave širim rasponom srednjovjekovnih tema od tradicionalne političke povijesti. Poseban je naglasak na istraživanju socijalne povijesti unutar koje se obrađuju teme povijesti plemstva, obitelji, žena, urbane povijesti, socijalne topografije, i dr. Naime, brojnim hrvatskim medievistima omogućen je jednostavniji doticaj s europskim znanstvenim središtima, a pogotovo nakon osnivanja Odjela za srednjovjekovne studije Srednjoeuropskog sveučilišta u Budimpešti (1993.). Time se dovelo u doticaj s brojnim zapadnim medievistima i njihovim istraživanjima. Jedno od ključnih obilježja suvremenog pristupa u historiografiji jest i interdisciplinarnost, zbog čega su srednjovjekovnim temama i spoznajama pridonijeli i brojni autori koji nisu povjesničari strukom. Također, valja spomenuti da se teme hrvatskog ranog srednjeg vijeka danas sve češće obrađuju i u drugim državama od

¹⁵ Isto, 35-36.

¹⁶ Neven Budak, Tomislav Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka* (Zagreb: Školska knjiga, 2006), 16. i 18.

¹⁷ Damir Agičić, *Hrvatska Klio: o historiografiji i historičarima* (Zagreb: Srednja Europa, 2015), 42-45.

strane inozemnih znanstvenika. Dakle, sve se jasnije smanjuju razlike koje su između hrvatske i zapadne medievistike postojale još prije nekoliko desetaka godina.¹⁸

2.2. Obrazovne politike i zakoni

Nakon neuspješne revizije Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1868. godine, u mađarskoj se vladi, kao i u hrvatskim društveno-političkim krugovima, pojavljuje užurbana potreba za modernizacijskim reformama na svim područjima javnoga života. Reforme su posebno bile neophodne na poljima uprave i sudstva, zakonodavstva, gospodarstva, kulture i prosvjete. Tako je na prijedlog mađarske vlade bansku čast preuzeo Ivan Mažuranić 1873. godine. Unatoč brojnim resursnim problemima, kao i povremenim otporima i ometanju mađarske vlade te domaćih političara, Mažuranićeve reforme vrednujemo kao ključne za modernizaciju svih spomenutih društveno-gospodarskih područja u Hrvatskoj.¹⁹ Jedna od njih bio je *Zakon ob ustrojstvu pučkih škola i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* donesen 1874. godine. Riječ je o prvom hrvatskom školskom zakonu kojim je uvedena obvezna niža četverogodišnja pučka škola, te odvojena nadležnost između Crkve i države na području pučkog školstva.²⁰ Ipak, Hrvatske zemlje u to vrijeme još uvijek nisu bile ujedinjene, već podijeljene na mađarski i austrijski dio. Dok je u Hrvatskoj i Slavoniji vrijedio spomenuti zakon, za Istru i Dalmaciju koristio se austrijski školski zakonik iz 1867. godine. U svakom slučaju, Stefano Petrunaro u svojem dijelu *Pisati povijest iznova* zaključuje da se hrvatski i dalmatinski udžbenici prije Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (dalje: SHS) mogu objediniti u jedinstvenu analizu.²¹ U vrijeme banovanja Khuena-Hedervaryja, 1888. godine prepravljen je Mažuranićev zakon o osnovnom školstvu. Glavni se povod nalazio u težnji nastavnika da se zakon iz 1874. usvoji i na području Vojne Krajine koja je od 1881. godine vraćena banskoj Hrvatskoj. Nakon toga, sve do 1914. godine nije bilo znatnijih reformi osnovnog školstva, za razliku od mnogo češćih promjena u nastavnim planovima. U međuvremenu je srednje školstvo bilo uređeno zakonom iz 1894. godine. Tijekom svih navedenih reformi, predmet povijesti bio

¹⁸ Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 37-40. Više o suvremenih historiografima i njihovim radovima moguće je pročitati u djelu Nevena Budaka *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 37-47.

¹⁹ Agneza Szabo, „Vladanje bana Ivana Mažuranića - modernizacija Hrvatske (1873. do 1880.)“ u *Povijest Hrvata: Od kraja 15.st. do kraja Prvoga svjetskog rata*, ur. Mirko Valentić, Lovorka Čoralić (Zagreb: Školska knjiga, 2006), 466-468.

²⁰ Emerik Munjiza, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije* (Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Hrvatski pedagoško-književni zbor, ogranak Slavonski Brod, 2009), 41-42.

²¹ Stefano Petrunaro, *Pisati povijest iznova: hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine*, prev. Franko Dota (Zagreb: Srednja Europa, 2009), 53-54.

je zajedno s učenjem jezika i zemljopisa od temeljne važnosti u nastavnim programima. Razlog se nalazio u činjenici da pripreme učenika za ondašnje tehničke i znanstvene promjene u svijetu nisu bile jedini cilj odgojnog sustava, već je znatnu ulogu imalo stvaranje i učvršćivanje učeničke ljubavi prema domovini i vlastitoj kulturi.²²

Odmah nakon proglašenja Kraljevine SHS na površinu izviru brojni problemi zbog ujedinjenja regija koje su se do tada nalazile u različitim državama. Zbog trajnog stanja neodređenosti bez ikakvih reformi u obrazovanju i kulturi, obrazovne institucije u Hrvatskoj koristile su već provedene zakone iz vremena Habsburške Monarhije. U prvih deset godina postojanja nove države, rad većine političkih stranaka bio je usmjeren prvenstveno prema izgradnji države, ustrojstvu, gospodarstvu, te unutrašnjim sukobima u parlamentu i vladi. To je velikim dijelom rezultiralo zanemarivanjem dubokih kulturnih i obrazovnih problema. Naime, niti jedna od 24 vlade tog razdoblja (1918. - 1929.) nije formirala detaljan, dugotrajniji kulturno-obrazovni program. Situacija se mijenja tek proglašenjem Šestosiječanjske diktature 1929. godine, kada će biti donesene prve zakonske odredbe za cijeli teritorij Kraljevine SHS. Naime, ministar prosvjete Božidar Maksimović objavio je novi kulturno-politički program unutar okvira ideologije tzv. *integralnog jugoslavenstva* („jedan narod, jedna država, jedan kralj“). Jedan od glavnih ciljeva programa bilo je uvođenje ujednačenih udžbenika koji će biti korišteni u jedinstvenom, jugoslavenskom školskom sustavu.²³ Državni jugoslavenski nacionalni duh postao je vidljiv u svim dijelovima obrazovanja: nazivima škola, kulturnim i javnim priredbama, nastavnim programima, udžbenicima itd. To potvrđuje i *Jedinstveni plan i program* (1926.) koji je vrijedio za cijelo područje Kraljevine SHS. Do tada su se koristili samo privremeni nastavni planovi i programi, a novi nastavni plan i program iz 1933. godine nije se previše razlikovao od prijašnjeg.²⁴ Ipak, bilo da je riječ o kulturno-obrazovnim ili drugim pitanjima, razlike između jugoslavenskih regija i dalje su ostale vidljive. Ustavom iz 1931. godine završava kraljeva diktatura, ali ideologija integralnog jugoslavenstva je i dalje na snazi. Tek proglašenjem Banovine Hrvatske 1939. godine, Kraljevina Jugoslavija dobiva neslužbeni element federacije, a time se napokon odustalo od prijašnje ideologije *integralnog jugoslavenstva*. Hrvatski je sabor dobio veliku neovisnost od Beograda u obrazovnim politikama. Tako je među prvim donesenim odredbama bila odluka o izmjeni Zakona o

²² Charles Jelavich, *Južnoslavenski nacionalizmi: jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914.* (Zagreb: Globus, Školska knjiga, 1992), 61-62.

²³ Petrungaro, *Pisati povijest iznova*, 53-59.

²⁴ Munjiza, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, 49.

udžbenicima za osnovne, građanske i učiteljske škole, čime je i službeno prekinut monopol centralnih, jugoslavenskih vlasti u udžbeničkom izdavaštvu.²⁵

Tijekom Drugog svjetskog rata, na područjima koje je kontrolirala Nezavisna Država Hrvatska (dalje: NDH), detaljno su izmijenjeni nastavni programi u smjeru hrvatske nacionalne orijentacije. Ukoliko zanemarimo izmjene vezane uz prilagodbu novoj državnoj ideologiji, školski je sustav u NDH ostao sličan onome iz Banovine Hrvatske. S druge strane, područja pod kontrolom Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije imala su vlastitu organizaciju obrazovanja koja se temeljila na socijalističkoj ideologiji i sustavima vrijednosti. Ipak, s obzirom na ratne okolnosti, taj je školski sustav bio vrlo promjenjiv. Naime, od 1942. godine škole su radile po različitim verzijama minimalnih i maksimalnih nastavnih planova i programa. Tek je pred kraj rata donesen jedinstveni *Maksimalni nastavni plan i program* (1944.) koji navodi sljedeće ciljeve obrazovanja: demokratičnost, svjetovnost, jedinstvenost i pismenost na materinjem jeziku.²⁶ U međuvremenu, ciljevi novog smjera obrazovanja u NDH odnosili su se na „vjersko i ćudoredno uzgajanje; državno, domoljubno i društveno uzgajanje po načelima ustaškog pokreta; obrazovanje i spremanje za život prema prilikama i potrebama zavičaja, naroda i države“.²⁷

Završetkom Drugog svjetskog rata i uspostavom nove Jugoslavije, Komunistička partija Jugoslavije imala je monopol nad obrazovanjem, kao i svim drugim društvenim djelatnostima. Poput prijašnjih režima, jedan od glavnih ciljeva obrazovanja bio je odgoj stanovništva sukladno smjernicama novog društva. Stoga je nastava povijesti bila od ključne važnosti u izgradnji kolektivnog identiteta, kao i za legitimaciju te održavanje vlasti.²⁸ Već je u listopadu 1945. godine na snazi savezni *Zakon o sedmogodišnjem osnovnom školovanju*, oblikovan prema sovjetskom modelu. Kao što sam naslov zakona sugerira, njime je uvedeno sedmogodišnje osnovno školovanje za svu djecu oba spola.²⁹ Sljedeće godine, Ustavom Federativne Narodne Republike Jugoslavije (dalje: FNRJ) jamčila se obvezna i besplatna osnovna nastava, te je ponovno ozakonjena sekularizacija školstva u kojoj su škole postale državne ustanove, odvojene od Crkve.³⁰ Međutim, političke promjene pojavljuju se već 1948.

²⁵ Petrungraro, *Pisati povijest iznova*, 61-65.

²⁶ Munjiza, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, 50-51.

²⁷ Petrungraro, *Pisati povijest iznova*, 71.

²⁸ Snježana Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960): Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija* (Zagreb: Srednja Europa, 2012), 9.

²⁹ Isto, 71-72.

³⁰ Isto, 67.

godine tijekom sukoba s Informbiroom,³¹ odnosno Sovjetskim Savezom. Tada se napušta sovjetski model obrazovanja i prelazi na osmogodišnje školovanje.³² Za nastavu povijesti to je značilo promjenu nastavnih planova i programa, te odbacivanje prevedenih sovjetskih udžbenika. Navedene promjene službeno su potvrđene *Zakonom o narodnim školama* 1951. godine. Ipak, potrebno je napomenuti da se navedene reforme nisu odvijale istom brzinom i intenzitetom u svim dijelovima Jugoslavije. Također, republike i regije znatno su se razlikovale po svojim materijalnim i ljudskim kapacitetima.³³ To je rezultiralo situacijom u kojoj je vlastima bilo nemoguće analizirati i usporediti prohodnost između školskih sustava u republikama. Stoga, sredinom 1950-ih godina započinje rad nadležnih jugoslavenskih organa na cjelovitoj školskoj reformi sa ciljem stvaranja jedinstvenog školskog sustava obrazovanja za cijelu Jugoslaviju. Reforma je postignuta 1958. godine *Općim zakonom o školama*. Njime je službeno ozakonjeno osmogodišnje osnovno i četverogodišnje srednje školstvo koje je podijeljeno na gimnazije i srednje škole. Uz navedene škole, postojale su još dvogodišnje više škole i četverogodišnje visoko školstvo.³⁴ Slično kao i u prvoj Jugoslaviji, Ustavom iz 1974. godine potvrdile su se višegodišnje težnje pojedinih republika/regija za decentralizacijom i federativnim uređenjem. To će se u republikama odraziti i na povećanje ovlasti nad vlastitim prosvjetnim politikama, te sadržajima u udžbenicima. Već sljedeće godine u Hrvatskoj je provedena nova prosvjetna reforma pretežito srednjoškolskog stupnja u skladu s vrijednostima samoupravnog socijalizma. Drugim riječima, stvara se međuovisnost između proizvodnje i obrazovanja sa ciljem pripremanja učenika na fizički rad, a gimnazije koje su do tada navodno predstavljale izvor „diskriminacije građanske naravi“, sada su bile ukinute. Uvedeno je tzv. *usmjereno obrazovanje* ponajviše u smjeru tehničkih i prirodoslovnih predmeta.³⁵ Dakle, uz podjednako obrazovanje, samoupravna i marksistička društvena načela, ciljevi nastave za sve učenike u srednjoškolskom obrazovanju bili su proizvodna praksa i proizvodno-politehničko obrazovanje.³⁶

U okolnostima proglašenja nezavisnosti Republike Hrvatske, i nemirnog raspada Jugoslavije, Ministarstvo kulture i prosvjete odmah započinje s promjenama cijelog sustava

³¹ „Informbiro“ - skraćeno od Informacijski biro komunističkih i radničkih partija; savjetodavno i koordinacijsko tijelo devet komunističkih i radničkih partija (SSSR-a, Poljske, Čehoslovačke, Mađarske, Rumunjske, Bugarske, Jugoslavije, Italije i Francuske).

³² Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960)*, 32-33.

³³ Isto, 75-77.

³⁴ Isto, 83-86.

³⁵ Petrungaro, *Pisati povijest iznova*, 86-88.

³⁶ Munjiza, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, 89. Ciljeve nastave povijesti iz nastavnih programa od 1945. do 1991. godine moguće je pročitati u djelu Snježane Koren *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960)*, 561-568.

obrazovanja. Osnovno školstvo ostalo je uglavnom neizmijenjeno, a u sklopu srednjoškolskog obrazovanja vraćene su gimnazije. Javan stav tijekom reformi bila je deideologizacija, demokratizacija i liberalizacija obrazovanja. Međutim, Petrungaro u svojem djelu naznačuje mišljenja pojedinih istraživača koji smatraju da je postojala velika razlika između navedenih namjera i zbilje. To jest, smatraju da je hrvatsko školstvo bilo usmjereno prema promoviranju ideja nacionalne države i ideologije, pa čak i etničkog nacionalizma, te da ponovno dolazi do znatnog smanjenja laicizacije školstva.³⁷ Od 1994. godine u gimnazijama je na snazi *Nastavni program za gimnazije* koji je tek nedavno zamijenjen *Kurikulumom za nastavni predmet Povijest za osnovne škole i gimnazije* iz 2019. godine. Program iz 1994. godine bio je meta brojnih kritika. Magdalena Najbar-Agičić i Damir Agičić ističu njegovu preskriptivnost,³⁸ prenatrpanost, kao i vraćanje na historiografske dosege iz druge polovice 19. stoljeća. Naime, u programu prevladava politička povijest na štetu ostalih područja poput povijesti svakodnevice, žena, manjina itd. Također, u programu je primjetna izrazita nacionalizacija povijesnih sadržaja, a kao najekstremniji primjer autori ističu relativizaciju i umanjivanje ustaškog režima.³⁹ Ipak, određeni se napredak pojavljuje već u drugoj polovici 1990-ih objavljivanjem prvih paralelnih udžbenika, makar su još uvijek bili pod striktnim nadzorom Ministarstva. Ta kontrola će se osjetno smanjiti od 2000. godine, te time omogućiti pozitivan iskorak prema modernijoj udžbeničkoj metodologiji.⁴⁰ Značajan odmak u prosvjeti pojavljuje se i s prvim udžbeničkim standardom u Hrvatskoj (2003.) koji je prihvaćen na temelju *Zakona o udžbenicima za osnovnu i srednju školu* iz 2001. godine. Već je 2006. novim Zakonom poboljšana verzija udžbeničkoga standarda,⁴¹ a trenutno je na snazi Zakon iz 2018. godine kojim je donesen Pravilnik o udžbeničkom standardu. Njime su definirane opće odredbe, standardi i zahtjevi za izradu i odobravanje udžbenika, te način rada, postupci i kriteriji odabira stručnih povjerenstava za procjenu udžbenika i drugih obrazovnih materijala.⁴²

³⁷ Petrungaro, *Pisati povijest iznova*, 93-94.

³⁸ „Preskriptivan“ - U filozofiji označuje onu vrstu propisujućega ili zapovjednoga značenja jezičnih izraza kojemu u temelju leži neko prethodno vrednovanje.

³⁹ Magdalena Najbar-Agičić i Damir Agičić. „Nastava povijesti u Republici Hrvatskoj i njezina zlouporaba.“ U *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacija vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina P. Ramet i Davorka Matić (Zagreb: Alinea, 2006), 178-179.

⁴⁰ Isto, 180.

⁴¹ Rona Bušljeta, "Didaktičko-metodička analiza odobrenih gimnazijskih udžbenika povijesti za drugi razred u školskoj godini 2008/2009," *Kroatologija* 1 (2010): 47.

⁴² Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, „Pravilnik o udžbeničkom standardu te članovima stručnih povjerenstava za procjenu udžbenika i drugih obrazovnih materijala,“ *Narodne novine*, 29. siječnja 2019.

2.3. Udžbenici povijesti i njihovi autori

Glede udžbenika povijesti iz druge polovice 19. i početka 20. stoljeća u Habsburškoj Monarhiji, glavni cilj bio im je prikazati hrvatsku povijest u što boljoj nacionalnoj i romantičarskoj tradiciji. To naravno nije bila karakteristika samo za hrvatske, već i za udžbenike mnogih drugih europskih nacija ovoga razdoblja. Udžbenici povijesti pružali su informacije o važnim povijesnim postignućima svojih naroda i vladara, zatim o patnjama i žrtvama koje su njihovi preci bili primorani trpjeti, izdvojenim junačkim pothvatima, kao i o neprijateljima države.⁴³ Među najvažnijim autorima hrvatskih udžbenika Charles Jelavich u svojem djelu *Južnoslavenski nacionalizmi* izdvaja: Franju Korineka, Ljudevita Tomšića, Ivana Hoića, Vjekoslava Klaića i Stjepana Srkulja.⁴⁴ Udžbenici potonje trojice bit će od velike važnosti za ovaj rad. Uz njihove radove, također su korišteni udžbenici Milana Preloga i Ferde Šišića. Valja naglasiti da djelo Ferde Šišića *Hrvatska povijest, prvi dio: od najstarijih vremena do god. 1526.* nije bio službeni udžbenik, ali se zato upotrebljavao u tom kontekstu. Ovdje bih se složio s dojmom Nine Katavić koja u svojem završnom radu smatra da su autori iz vremena Habsburške Monarhije imali više slobode u pisanju naspram mnogih kasnijih autora i udžbenika, te da su u većoj mjeri pratili suvremene trendove u historiografiji.⁴⁵ To se posebice vidi u djelu Ferde Šišića, izrazito cijenjenog povjesničara i političara ondašnje Hrvatsko-srpske koalicije.⁴⁶ Njegov će se utjecaj osjetiti na udžbenicima istog, ali i kasnijeg razdoblja Kraljevine Jugoslavije. Jedan od primjera jest uporaba jugoslavenske etničke ideologije pri interpretacijama hrvatskih vladara iz 9. stoljeća, prvenstveno na primjeru kneza Ljudevita. No, više o tome bit će rečeno u sljedećem poglavlju. Osim njega, članom Hrvatsko-srpske koalicije bio je i Stjepan Srkulj. Uz to, Srkulj je bio na pozicijama gradonačelnika Zagreba u prijelomnim razdobljima hrvatske povijesti (1917. - 1919. i 1928. - 1932.), kao i ministar u tri vlade Kraljevine Jugoslavije. Dakle, riječ je o veoma utjecajnom autoru koji će izdavati udžbenike u gotovo svim državama u kojima je živio.⁴⁷ Međutim, u udžbenicima iz NDH objavljivao je novovjekovne i suvremene povijesne sadržaje, zbog čega njegovi udžbenici iz tog razdoblja neće biti korišteni u analizi.

⁴³ Jelavich, *Južnoslavenski nacionalizmi*, 179, 208.

⁴⁴ Isto, 209.

⁴⁵ Nina Katavić, „Prikaz srednjeg vijeka u hrvatskim udžbenicima povijesti u 20. stoljeću“ (diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, 2013), 10.

⁴⁶ Mira Kolar-Dimitrijević, "Povjesničar dr. Ferdo Šišić kao saborski zastupnik 1908.-1911. godine," *Scrinia Slavonica* 3 (2003), 415.

⁴⁷ Denis Detling, "Prilog proučavanju bio - i bibliografije Stjepana Srkulja," *Osječki zbornik* 29 (2009), 235, 238.

Dakle, dio autora iz Habsburške Monarhije nastavit će s izdavaštvom udžbenika i u Kraljevini Jugoslaviji. Tako su za analizu udžbenika iz ovoga perioda posebice bili važni udžbenici već spomenutog Stjepana Srkulja i Milana Preloga. Uz njih, korišteni su udžbenici Živka Jakića i Vladimira Babića. Kao što je spomenuto u prethodnom poglavlju, burna politička situacija u novonastaloj državi odrazila se i na obrazovne politike i zakone. Sukladno tome, prijedlozi za nove udžbenike bili su na dugačkom redu čekanja za odobrenje od strane vlade i parlamenta. Stoga su u počecima postojanja nove države u hrvatskim zemljama još uvijek u nastavi korišteni austrougarski udžbenici.⁴⁸ Petrungaro je udžbenike iz ovoga razdoblja podijelio u tri skupine. Prva se skupina odnosi na vrijeme od 1918. do 1929. godine. Autor smatra da u to vrijeme započinju prvi pothvati *jugoslavizacije* hrvatskih udžbenika. Druga skupina odnosi se na vrijeme od 1929. do 1939. godine kada se unutar granica *integralnog jugoslavenstva* namjeravala provesti intenzivna revizija i korekcija udžbenika. I naposljetku, treća skupina od 1939. do 1941. godine. Tada je navodno došlo do djelomičnih ispravaka u smjeru *dejugoslavizacije*.⁴⁹

U izdavaštvu udžbenika u vrijeme NDH istaknut će se već spomenuti Živko Jakić. Usporedba njegovih udžbenika iz dviju država bit će eklatantan primjer potpune *dejugoslavizacije* hrvatske nacionalne povijesti u udžbenicima iz NDH. Uz njegova djela, u analizi su korišteni udžbenici trojice povjesničara, Mihe Barade, Jaroslava Šidaka i Lovre Katića, te udžbenik Stjepana Antoljaka. Zapravo je Miho Barada bio zadužen za prvi dio udžbenika u kojem su uključeni vladari iz 9. stoljeća. Kao vrlo utjecajna osoba za hrvatsku historiografiju ovog razdoblja, Barada je u udžbeniku utjelovio rezultate najnovijih osobnih i ondašnjih historiografskih istraživanja.⁵⁰ To je vidljivo i u udžbeniku Stjepana Antoljaka čiji je sadržaj prilično sličan Baradinom. Naime, u sljedećem poglavlju vidjet će se precizniji primjeri kompletnog zaokreta u nacionalnoj ideologiji pri udžbeničkim interpretacijama hrvatskih vladara iz 9. stoljeća. Također, kao što je spomenuto u prethodnom poglavlju, dolazi do ponovnog zbližavanja prosvjete sa Crkvom. Stoga će u udžbenicima povijesti Katolička Crkva imati vrlo blagotvoran utjecaj na hrvatski narod u 9. stoljeću, a pojavit će se i tendencija korištenja „Zapada“ kao pozitivnog elementa u kulturi Hrvata.

Uspostavom socijalističke Jugoslavije izbačeni su svi udžbenici koji su se koristili prije završetka Drugog svjetskog rata. Unutar tih okvira, upotrebljavaju se prevedeni sovjetski

⁴⁸ Petrungaro, *Pisati povijest iznova*, 56.

⁴⁹ Isto, 66.

⁵⁰ Ante Birin, „Miho Barada - suautor udžbenika za hrvatsku povijest (Hrvatska povijest za 8. razred srednjih škola)“, *Povijesni prilozi* 40 (2011): 69.

udžbenici opće povijesti, dok istovremeno započinje rad na novim jugoslavenskim udžbenicima koji će prikazivati nacionalnu povijest.⁵¹ No, tijekom sukoba s Informbiroom, 1950-ih godina namjeravala se na djelu dokazati jugoslavenska kritika staljinizma. Tako su odbačena sovjetska didaktička sredstva, a nastaju prvi socijalistički jugoslavenski udžbenici. Time se u udžbenicima ponovno pojavljuje hrvatska nacionalna povijest, ali u jugoslavenskom kontekstu u kojemu je sadržajno povezana s poviješću ostalih jugoslavenskih naroda. Dakle, za razliku od jugoslavenskih udžbenika iz vremena Kraljevine Jugoslavije, novi udžbenici nisu potiskivali nacionalne identitete koristeći *integralno jugoslavenstvo*, već je svaki konstitutivni narod imao svoj prostor u udžbenicima povijesti.⁵² Prilikom usporedbe tih dvaju razdoblja, to će biti vidljivo i na primjerima vladara iz 9. stoljeća, napose kneza Ljudevita. Tako je 1949. godine nastao udžbenik *Povijest za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije* autora Vladimira Babića. To je bio prvi udžbenik povijesti u poslijeratnoj Hrvatskoj koji je obrađivao nacionalnu povijest. Ipak, Snježana Koren u svojem djelu *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960)* navodi brojne probleme tog udžbenika, koji su navodno iskazani i u pojedinim analizama Agitpropa,⁵³ poput preopširnosti i nenaučnosti određenih sadržaja, kao i prezahtjevnom tekstu za uzrast učenika.⁵⁴ Inače, Babić će biti jedini autor iz vremena socijalističke Jugoslavije čiji se udžbenik pojavljivao i u analizi ranijih razdoblja, odnosno u Kraljevini Jugoslaviji. No, to ne znači da su ostali povjesničari koji su bili aktivni u prosvjeti prethodnih država prestali s radom u socijalističkoj Jugoslaviji. U komisiji povjesničara „za izradu udžbenika istorije naših naroda za srednje škole“ osnovanoj 1948. godine prema inicijativi Ministarstva za nauku i kulturu Vlade FNRJ, nalazio se i Jaroslav Šidak, a u rad je bio uključen i Miho Barada.⁵⁵ Osim Vladimira Babića, koristit će se udžbenici autora Hrvoja Matkovića, Blagote Draškovića, Branka Goričana i Nikše Stančića. Valja naglasiti da se po prvi puta u analizi pojavljuju i autorice udžbenika povijesti. Od velike će važnosti za ovaj rad biti zajednički udžbenici Olge Salzer i Karmen Mali, te udžbenici Marije Vrbetić. Inače, zajedničko djelo jugoslavenskih povjesničara *Historija naroda Jugoslavije* obilježilo je svojim utjecajem srednjoškolske udžbenike povijesti od sredine 1950-ih godina, pa nadalje. Naime, u udžbenicima povijesti uneseno je više sadržaja iz društvene i ekonomske povijesti naspram političke povijesti koja je do tada dominirala u udžbenicima iz prijašnjih država. Također, spomenuto djelo utjecalo je i na pitanje periodizacije, te s njom povezanih terminologija. U

⁵¹ Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960)*, 193.

⁵² Petrungaro, *Pisati povijest iznova*, 89-90.

⁵³ „Agitprop“ - odjel za agitaciju i propagandu u socijalističkim zemljama.

⁵⁴ Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960)*, 234-235.

⁵⁵ Isto, 238-241.

udžbenicima je uvedena tzv. *marksistička shema*, odnosno periodizacija prema smjeni društveno-ekonomskih formacija. Za ilustrativan primjer navedenim obilježjima Koren navodi udžbenike Olge Salzer *Povijest naroda Jugoslavije (do 1526)* iz 1955/56. godine, i Marije Vrbetić *Historija: za I. razred gimnazije* iz 1961. godine.⁵⁶ Sadržaj udžbenika Marije Vrbetić ostao je nepromijenjen i u izdanju iz 1975. godine. Od uvođenja *usmjerenog obrazovanja* sredinom 1970-ih godina najčešće će se kao autor srednjoškolskih udžbenika pojavljivati Hrvoje Matković. U zadnjem desetljeću postojanja socijalističke Jugoslavije, brojni društveno-ekonomski i historiografski problemi izviru na površinu, no što se tiče ustroja školstva, nastavnih programa i udžbenika, Petrungaro smatra da oni žive u posebnom stanju odgode, anakronom i izoliranom od ondašnjih društveno-političkih zbivanja.⁵⁷

Za razdoblje Republike Hrvatske u analizi će se koristiti gimnazijski udžbenici povijesti. Inače, prve promjene u svim udžbenicima povijesti događaju se odmah 1991. godine objavom novih nastavnih planova i programa, te udžbenika koji su se zapravo temeljili na onima iz prethodne države, izuzev određenih sadržajnih promjena. Iako su od 1991. do 1995. godine udžbenici i programi povijesti prolazili kroz očite promjene, didaktičko-metodički pristup u njima je ostao isti. On se temeljio na selektivnosti, vrijednosnoj orijentiranosti i usmjeravanju učeničkog mišljenja u željenom smjeru.⁵⁸ U vrijeme predsjedništva Franje Tuđmana udžbenici povijesti bili su navodno pod strogom državnom kontrolom, gdje su postojali i primjeri direktnog birokratskog miješanja u sustav odobravanja udžbenika, te gotovo cenzure onih koji su se odmicali od željenog pogleda na nacionalnu povijest.⁵⁹ U toj prvoj generaciji hrvatskih gimnazijskih udžbenika, u analizi su korišteni udžbenici Franka Miroševića i Franje Šanjeka. Slobodan odabir udžbenika pojavljuje se već 1998. godine, a u tome se smjeru razvija nova generacija udžbenika koja sadrži modernije didaktičke inovacije. To je svakako bio jedan od pokazatelja otvaranja hrvatskog društva.⁶⁰ Možemo zaključiti da se druga generacija udžbenika nalazila u tranzitnom položaju, u kojem se odmicalo od komunističkog nasljeđa, legitimiranja nove nacionalne države i trauma ratnih razaranja.⁶¹ U analizi druge generacije gimnazijskih udžbenika bit će korišteni udžbenici nakladnika Školske

⁵⁶ Isto, 243-246.

⁵⁷ Petrungaro, *Pisati povijest iznova*, 89.

⁵⁸ Snježana Koren, „Slika nacionalne povijesti u hrvatskim udžbenicima uoči i nakon raspada Jugoslavije“, *Historijski zbornik* 60 (2007): 258-259.

⁵⁹ Wolfgang Höpken, „Između građanskog identiteta i nacionalizma: udžbenici povijesti u postkomunističkoj Europi“, u *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacija vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina P. Ramet i Davorica Matić (Zagreb: Alinea, 2006), 149.

⁶⁰ Koren, „Slika nacionalne povijesti u hrvatskim udžbenicima uoči i nakon raspada Jugoslavije“, 282.

⁶¹ Höpken, „Između građanskog identiteta i nacionalizma“, 145-146.

knjige i Profil. Posljednju generaciju možemo pratiti od najnovijeg gimnazijskog kurikulumu Škole za život iz 2019. godine, u kojoj će također biti uključena izdanja Alfe i Meridijana.

Uzevši sve u obzir, može se zaključiti da su udžbenici povijesti sve do socijalističke Jugoslavije bili pod utjecajem njemačkog romantizma, odnosno da se naciju i državu opisuje kroz određeno biološko postojanje, a uz to joj se ponekad pridaju i prirodne osobine. Takav pristup pripada teleološkoj⁶² perspektivi jer je subjekt, u ovom slučaju nacija i/ili država, prikazan kao prirodni ishod povijesnog procesa. Do 1918. godine on je ovisno o autoru u udžbenicima povijesti stavljan u „prirodno-hrvatski“ ili „prirodno-jugoslavenski“ kontekst; između 1918. i 1941. u jugoslavenski; dok u vrijeme NDH u hrvatski povijesni proces. U udžbenicima socijalističke Jugoslavije teleološki je pristup ostao na snazi, no unutar granica marksističke teorije. Po njemu je komunistički sustav bio prirodan slijed događanja nakon stoljetnog izrabljivanja nižih klasa u različitim povijesnim, društveno-ekonomskim poredcima poput npr. feudalizma. Stoga će udžbenički sadržaji biti usmjereni na socioekonomsku povijest, ponajviše klasne sukobe, strukture i načine proizvodnje. Naposljetku, u postsocijalističkim udžbenicima povijesti moguće je istaknuti dva temeljna usmjerenja. Prvo pripada u neoromantičarski pravac, s vrlo sličnim karakteristikama kao u udžbenicima s početka prošloga stoljeća, dok se drugi pravac temelji na suvremenijim historiografskim spoznajama.⁶³

⁶² „Teleologija“ - znanost o svrhovitosti.

⁶³ Petrungaro, *Pisati povijest iznova*, 30-32.

3. Analiza udžbenika povijesti

Revizija udžbenika započela je samim osnivanjem Lige naroda, prethodnice Ujedinjenih naroda. Razorne posljedice koje je iza sebe ostavio Prvi svjetski rat stvorile su potrebu prema kolektivnoj borbi protiv budućih oblika generalizacije i ksenofobije. Odmah nakon rata, brojni su političari i učitelji kritizirali činjenicu da se u mnogim udžbenicima pojavljuje tendencija prema navedenim postupcima stereotipizacije. Iako je atmosfera u Europi 1930-ih godina bila pod pritiskom sve rastućih međunarodnih napetosti, međuratnim se inicijativama postigla *Deklaracija o poučavanju povijesti (revizija školskih udžbenika)* koju je 1937. godine potpisalo 28 država, a načela te deklaracije vrijede i danas. Nakon Drugog svjetskog rata, bilo je jasno da treba nastaviti s već započetim aktivnostima prema udžbenicima i nastaviti. Stoga je Opća skupština UNESCO-a razradila daljnje programe kao smjernice za međunarodnu suradnju u reviziji udžbenika.⁶⁴ Dakle, do danas je mnogo promijenjeno i razrađeno u svrhu poboljšanja metodoloških pristupa prilikom istraživanja i revizije školskih udžbenika. Poznato je da se svaki školski tekst može analizirati s dva temeljna stajališta koja se odnose na didaktičku i kontekstualnu analizu. Dok se didaktička analiza bavi metodičkim pristupom tekstu istražujući pedagogiju iza teksta, u ovome radu koristit će se kontekstualna analiza pomoću koje se proučavanjem samog teksta pokušava odgovoriti na sljedeća pitanja: što nam govori tekst kojeg istražujemo; je li sadržaj povezan sa suvremenim znanstvenim istraživanjima; koje teme tekst pokriva, a koje su izostavljene?⁶⁵ Da bi se odgovorilo na ta pitanja potrebno je koristiti kvalitativne metode. One podrazumijevaju hermeneutičku analizu kojom se otkrivaju skrivene pretpostavke, vrijednosti i ideje.⁶⁶ Zatim je nužna lingvistička analiza kojom se istražuje način prenošenja i opisivanja poruke, te općeniti pregled činjenica, događaja, osoba i drugih stvari navedenih u tekstu. Na primjer, gledaju se atribucije pridodane određenim subjektima, procesima i događajima, te povezuju s emocionalnim nabojem ili pozitivnim i negativnim implikacijama. Slijedi diskursna analiza kojom se istražuju postavke koje autor navodno smatra bitnima, te ih zbog toga ponavlja ili ističe, dok će ostali sadržaji biti sažeti ili navedeni u pasivnom kontekstu.⁶⁷ U radu će se koristiti i komparativna analiza. Ona uključuje usporedbu udžbenika iz različitih razdoblja s naglaskom na sličnosti i razlike u sadržaju.

⁶⁴ Falk Pingel, *UNESCO Vodič za istraživanje i reviziju udžbenika*, prev. Marko Fančović (Zagreb: Profil, 2000), 9-12.

⁶⁵ Isto, 26.

⁶⁶ Isto, 56.

⁶⁷ Isto, 59.

Daljnja analiza udžbeničkih sadržaja o hrvatskim kneževima iz 9. stoljeća podijeljena je u četiri cjeline. Odnosno, predmet analize su sljedeća šest vladara: Ljudevit i Borna u poglavlju *Ustanak Ljudevita Posavskog*, Trpimir u poglavlju *Vladavina kneza Trpimira*, Domagoj i Zdeslav u poglavlju *Izmjena dinastije i vrhovništva*, te Branimir u poglavlju *Vladavina kneza Branimira*. Moguće je primijetiti da su pojedini vladari iz 9. stoljeća poput kneza Mislava izostavljeni iz analize. Razlog se ponajviše nalazi u njihovom neredovitom i ograničenom prikazivanju u različitim udžbeničkim sadržajima.

3.1. Ustanak kneza Ljudevita

U povijesnim izvorima, prve su vijesti o Bijeloj, Posavskoj iliti Panonskoj Hrvatskoj, kako je mnogi udžbenici povijesti nazivaju, vezane upravo uz ustanak tamošnjega kneza Ljudevita (818. - 822.). Uzroci Ljudevitova ustanka niti danas nisu posve razriješeni u historiografiji, što će autorima udžbenika pružati široke mogućnosti pri davanju osobnih zaključaka, nerijetko ideološki oblikovanih sukladno s onovremenim državnim i političkim ideologijama. Ipak, danas se najvjerojatnijim uzrokom ustanka smatra težnja kneza Ljudevita za osamostaljenjem, ili barem stjecanjem višeg stupnja autonomije. Naime, Ljudevitova je kneževina bila podređena furlanskom markgrofu Kadalohu, na čije je postupke Ljudevit negodovao na saboru u Heristalu 818. godine. S obzirom na to da nije naišao na carevu podršku, knez Ljudevit pokreće ustanak kojemu su se pridružili Timočani, Karantanci i Karniolci. Međutim, duks Dalmacije, knez Borna, ostao je vjeran Francima.⁶⁸ Upravo će Ljudevitovi saveznici i navodni „izdajnici“ često biti upotrebljavani u udžbenicima za donošenje ideoloških zaključaka o ustanku.

Stoga će u nastavku rada cjelina o Ljudevitovom ustanku biti podijeljena na tri dijela: prvi dio (3.1. Uvod u Ljudevitov ustanak) bavit će se interpretacijama kneza Ljudevita, franačke vlasti te uzroka pobune; drugi dio (3.2. Saveznici i izdajnici) odgovorit će na pitanje tko je u udžbenicima povijesti bio prikazan kao Ljudevitov saveznik, a tko kao izdajnik, te kakvu su ulogu imali u daljnjem tijeku sukoba, pri čemu će naglasak biti na interpretacijama kneza Borne u udžbenicima povijesti; u posljednjem dijelu (3.3. Zaključci o ustanku) bit će navedeni zaključci o Ljudevitovom ustanku iz različitih udžbenika.

⁶⁸ Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 180-181.

3.1.1. Uvod u Ljudevitov ustanak

Austro-Ugarska Monarhija

U udžbenicima povijesti iz vremena Habsburške Monarhije Ljudevitov je ustanak stavljen u kontekst ekspanzije franačke države na hrvatski prostor krajem 8. stoljeća. Opisuju se franačke teritorijalne težnje koje su isprva naišle na uspješan otpor, no „poslije priznaše Hrvati ipak vrhovnu vlast Karlovu“.⁶⁹ Odmah nakon priznanja franačke vlasti, naglašeno je da će Hrvati već za Karlova sina Ludovika Pobožnog podići ustanak „nemogući podnieti krvoločtva franačkoga“.⁷⁰ Naime, novo franačko vrhovništvo nad hrvatskim zemljama prikazano je u vrlo negativnom kontekstu: „tako se Hrvati u Slovinskoj zemlji oslobodiše vlasti avarske, ali padoše iz jednog zla u drugo, jer postadoše franačkim podanicima“.⁷¹ Autor Vjekoslav Klaić ovdje ističe neslogu hrvatskih vladara kao razlog tuđinske prevlasti sve do 10. stoljeća, zbog kojih su Hrvati živjeli rastrgani u više manjih oblasti, „te su mnogo puta i ljuto krvarili“.⁷² Dakle, nesloga između hrvatskih oblasti rezultirala je nesmetanim širenjem bizantskog i franačkog utjecaja na hrvatske prostore, a „Slovinska zemlja“ i „Biela Hrvatska“ prihvatile su vrhovnu vlast cara Karla.⁷³

U svim pregledanim udžbenicima iz Habsburške Monarhije, kao uzrok Ljudevitovom ustanku navedeno je nasilno provođenje franačke vlasti, ili konkretnije furlanskog markgrofa Kadaloha, „muža zaista hrabra i vješta u oružju, no srca kruta i nemilosna“.⁷⁴ U pojedinim Klaićevim izdanjima, glavni krivac i „najveći krvolok“ bio je upravo spomenuti franački markgrof koji je „zatirao hrvatske pravice“ i „progonio nebogi narod“,⁷⁵ a „bijes Franaka bijaše tolik, da su čak i djecu hrvatsku s materinjih grudi trgali, ubijali i psima za hranu bacali. Toga se ne mogaše da podnese slovinski knez Ljudevit“.⁷⁶ Ferdo Šišić opisuje novog franačkog cara

⁶⁹ Ivan Hoić, *Obća povjestnica za gradjanske škole* (Zagreb: Kr. hrv. slav. dalm. zemaljska vlada, 1879.), 172; isti, u kasnijim izdanjima; Vjekoslav Klaić, *Poviest srednjeg vieka: za niže razrede srednjih učilišta* (Zagreb: Kr. hrv. slav. dalm. zemaljska vlada, 1878), 61; isti, *Povjestnica srednjega vieka: za niže razrede srednjih učilišta* (Zagreb: Kr. hrv. slav. dalm. zemaljska vlada, 1887), 56; Milan Prelog, *Povijest srednjeg vijeka: za niže razrede srednjih učilišta* (Sarajevo: Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, 1916), 22.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ Vjekoslav Klaić, *Hrvatska povjesnica za više djevojačke škole i liceje* (Zagreb: Kr. hrv. slav. dalm. zemaljska vlada, 1894.), 11.

⁷² Klaić, *Povjestnica srednjeg vijeka: za više razrede srednjih učilišta* (Zagreb: Kr. hrv. slav. dalm. zemaljska vlada, 1888), 135-136; isti, u kasnijim izdanjima.

⁷³ Isto.

⁷⁴ Klaić, *Hrvatska povjesnica za više djevojačke škole i liceje*, 1894, 11.

⁷⁵ Klaić, *Povjestnica srednjeg vijeka*, 1888, 136; isti, u kasnijim izdanjima.

⁷⁶ Klaić, *Hrvatska povjesnica za više djevojačke škole i liceje*, 1894, 12.

kao „slabića“ koji nije pomogao pritužbama protiv Kadalohovog okrutnog nasilja. Autor navodi da kada ni to nije bilo od pomoći, knez se Ljudevit podigao na oružje.⁷⁷

Knez je Ljudevit dakle u svim udžbenicima iz vremena Habsburške Monarhije interpretiran kao zaštitnik potlačenog hrvatskog naroda. On je bio prikazan kao vođa ustanka koji je bio reakcija na nasilnu, tiransku i krvoločnu franačku vlast prema Hrvatima iz svoje kneževine.

Kraljevina Jugoslavija

“Prvi veliki narod, s kojim su se Hrvati sukobili, bijahu Franci“⁷⁸ uvod je u poglavlje o pokoravanju hrvatskih kneževina franačkoj vlasti u izdanju Stjepana Srkulja iz 1921. godine. Međutim, za razliku od pregledanih udžbenika iz Habsburške Monarhije, širenje franačke vlasti ovdje nije interpretirano na posve negativan način koji bi onda bio proglašen temeljnim razlogom Ljudevitove pobune i općeg nezadovoljstva ondašnjih Hrvata, odnosno stanovnika njegove kneževine. Točnije, krivica se više neće nalaziti na kolektivnom franačkom vrhovništvu i njihovom „krvoločstvu“, već na pojedincu ili pojedincima. Tako najveći dio analiziranih udžbenika kao glavni povod Ljudevitovoj pobuni navodi nasilno i okrutno postupanje „zuluma“,⁷⁹ furlanskog markgrofa Kadaloha prema Hrvatima u Panoniji.⁸⁰ Pojedini udžbenici nadodaju nestabilnu i slabu vlast novog franačkog cara Ludovika Pobožnog, koji je dopustio franačkim markgrofima da ugnjetavaju panonske Hrvate. Naime, Živko Jakić daje diskurs u kojem tvrdi kako nakon smrti Karla Velikog više nitko nije znao vladati tako velikom franačkom državom koja je bila sastavljena od „prerazličitih naroda i zemalja“.⁸¹ Nakon smrti Karla Velikog, po autoru se „najslabije u vladanje razumio baš njegov sin i nasljednik Ludovik Pobožni“ koji je vladao „nemoćnom rukom“.⁸² Upravo je to objašnjenje zbog čega će doći do brojnih buna koje izaziva „nevaljala i nasilna uprava franačkih namjesnika i grofova“.⁸³ Jakić nastavlja da je knez Ljudevit „gledao nerado“ kako furlanski grof i njegovi ljudi „objesno i

⁷⁷ Ferdo Šišić, *Hrvatska povijest, prvi dio: od najstarijih vremena do god. 1526.* (Zagreb: Matica hrvatska, 1906), 35.

⁷⁸ Stjepan Srkulj, *Povijest Hrvata Srba i Slovenaca: za niže razrede srednjih škola* (Zagreb: St. Kugli, 1921), 22.

⁷⁹ Isto, 23.

⁸⁰ Milan Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena - Srba, Hrvata i Slovenaca* (Sarajevo: B. Buchwald i dr., 1920-1921), 22.

⁸¹ Živko Jakić, *Povijest Jugoslavije s općom historijom: za III. razred srednjih i njima sličnih škola. Dio I.* (Zagreb: Komisionalna naklada Narodne Knjižnice, 1935), 25.

⁸² Isto.

⁸³ Isto.

okrutno tlače hrvatski narod“ zbog čega će Ljudevitu napokon dozrjeti misao da „digne veliki ustanak“,⁸⁴ odnosno da se baci „svom dušom na veliko djelo oslobođenja“. ⁸⁵ Car Ludovik Pobožni opisan je kao „slab vladar“ i u kasnijim Srkuljevim udžbenicima; car koji nije mogao kontrolirati red u svojoj državi, zbog čega su franački markgrofi činili „strašne zulume“ Hrvatima u Panonskoj Hrvatskoj. ⁸⁶ Zbog svega navedenog, knez Ljudevit odlučio se „na tešku borbu za oslobođenje franačkoga vrhovništva“. ⁸⁷ Od svih analiziranih izdanja, jedino Milan Prelog spominje pregovore sa carem prije izbijanja pobune, u kojima se knez Ljudevit „zaludu pritužio caru“. ⁸⁸

Iako je nasilnički, tiranski i krvoločni prikaz franačke vlasti donekle ublažen u usporedbi s udžbenicima iz vremena Habsburške Monarhije, i dalje se prenosio generalno negativan narativ u prikazivanju franačke vlasti. Analiza udžbenika iz vremena Kraljevine Jugoslavije pokazuje da je knez Ljudevit, po uzoru na prijašnje razdoblje, prikazan kao zaštitnik hrvatskog naroda u svojoj kneževini. Njegov je ustanak bio reakcija na okrutno i nasilničko postupanje franačkih markgrofa, točnije furlanskog markgrofa Kadaloha čiji su strašni zulumi bili omogućeni zbog slabe i nestabilne vlasti „nemoćnog“ cara Ludovika Pobožnog.

Nezavisna Država Hrvatska

U analiziranim udžbenicima iz NDH, po prvi se puta franačka vlast u hrvatskim kneževinama prikazuje u pozitivnijem svjetlu. Naime, javlja se tendencija prikazivanja „Zapada“, odnosno „zapadne kulture“ kao pozitivnog elementa koji je zbog Franaka prevladao u Hrvatskoj u 9. stoljeću. Jakić naglašava da su za franačkog vladanja stvorene još čvršće veze između hrvatskog naroda i zapadne (latinske) kulture. ⁸⁹ Uzevši u obzir funkciju Nijemaca i Hitlerove Njemačke za NDH, moguće je zaključiti da su novi udžbenički prikazi Franaka rezultat njihovog germanskog karaktera.

⁸⁴ Isto.

⁸⁵ Živko Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca: za niže razrede srednjih učilišta* (Zagreb: Narodna knjižnica, 1926), 28.

⁸⁶ Stjepan Srkulj, *Istorija srednjega vijeka: za III. razred realnih i klasičnih gimnazija i realka* (Zagreb: St. Kugli, 1933), 27; isti, *Povijest srednjega vijeka: za VI. razred gimnazija i njima sličnih škola* (Zagreb: St. Kugli, 1940), 38.

⁸⁷ Isto.

⁸⁸ Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena - Srba, Hrvata, Slovenaca, 1920-1921*, 22-23.

⁸⁹ Živko Jakić, *Povijest srednjeg vijeka i početak novoga: za VI. razred srednjih škola* (Zagreb: Hrvatska državna tiskara, 1941), 60; isti, u kasnijim izdanjima.

Ipak, u usporedbi s udžbenicima iz Kraljevine Jugoslavije, razlog Ljudevitovog ustanka nije se bitno promijenio. Naznačena je slaba vlast novoga cara Ludovika Pobožnog koja je dozvolila franačkim markgrofima samovoljnu upravu, omogućivši im time slobodno ugnjetavanje naroda u Posavskoj Hrvatskoj. Pojedina Jakićeva izdanja opisuju razloge Ljudevitovog ustanka na identičan način kao u njegovim udžbenicima iz Kraljevine Jugoslavije.⁹⁰ Međutim, određene razlike u usporedbi s prijašnjim udžbenicima pojavljuju se u objašnjenju slabljenja Franačkog Carstva. Stjepan Antoljak ističe da je počela rasti moć pojedinaca na štetu centralne vlasti.⁹¹ Slično interpretiraju autori Barada-Katić-Šidak koji navode da je počela slabiti carska vlast, “a preotimati maha sila i prohtjevi pojedinaca”.⁹² Izgleda da se takvom interpretacijom htjelo ukazati na slabost države, ukoliko slabi i njena centralna vlast. Također, izuzev Jakićevih izdanja, svi ostali udžbenici navode neuspješan, mirni pokušaj kneza Ljudevita u sprječavanju Kadalohovog nasilja.

Socijalistička Jugoslavija

U analiziranim udžbenicima iz socijalističke Jugoslavije ponovljen je narativ u kojem nakon smrti cara Karla započinju neredi i „franačko ugnjetavanje“⁹³ naroda. Važna promjena jest da je franačko nasilje sada ugrađeno u naglašeni kontekst feudalnog sustava, suprotno od prijašnje prikazanog, gotovo bezrazložnog franačkog krvološtva. U prvim desetljećima postojanja nove države, najbitnija promjena koja se pojavljuje u prepričavanju tih zbivanja jest narativ o tome da je narod prvi reagirao i ustao na franačko nasilništvo, a ne više knez koji je do tada u udžbenicima povijesti bio prikazivan kao predvodnik naroda u borbi protiv počinjene nepravde. Dapače, u udžbenicima je istaknuto da je narod već „teško podnosio i vlast svojih knezova, koji su uveli kršćanstvo i feudalni poredak.“⁹⁴ Zbog toga je narod navodno prvi započeo pobunu protiv Franaka, dok su se kneževi Ljudevit i Borna do tada oslanjali na Franke kako bi učvrstili svoju vlast i povećali si moć u kneževinama.⁹⁵ Domaći kneževi, u svojim namjerama prema jačanju svoje moći, prikazani su kao marionete markgrofa Kadaloha koji je

⁹⁰ Živko Jakić, *Povijest hrvatskog naroda sa svjetskom poviješću: za III. razred srednjih škola. Dio I.* (Zagreb, Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, 1941), 27-28; isti, u kasnijim izdanjima.

⁹¹ Stjepan Antoljak, *Povijest Hrvata* (Zagreb: Priručnik državno-narodne nastave, 1943), 17.

⁹² Miho Barada, Lovro Katić, Jaroslav Šidak, *Hrvatska povijest, za VIII. razred srednje škole* (Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, 1941), 23; isti, u kasnijim izdanjima.

⁹³ Vladimir Babić, *Povijest za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije* (Zagreb: Školska knjiga, 1949), 123.

⁹⁴ Isto, 123-124.

⁹⁵ Babić, *Povijest za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije*, 1949, 123; Olga Salzer, Karmen Mali, *Povijest: za VI. razred osmogodišnje škole i II. razred gimnazije* (Zagreb: Školska knjiga, 1952), 29-30.

„vješto iskorišćivao suparništvo hrvatskih knezova i raspirivao mržnju među njima, te na taj način slabio otpor našeg naroda protiv Franaka“.⁹⁶ Autor Vladimir Babić nastavlja narativ opisujući Ljudevitove pritužbe caru na „zulume Kadalohove“.⁹⁷ No car ne samo da nije kaznio i uklonio Kadaloha, već je optužio Ljudevita da mu nije vjeran. To je navodno potaknulo markgrofa Kadaloha da „bijesne“ po Ljudevitovoj zemlji: „otimali su čak majkama malu djecu, ubijali je i bacali svojim psima za hranu“.⁹⁸ U Babićevom udžbeniku zaključeno je kako je tek tada knez Ljudevit uvidio da se protiv takvih zuluma može suprotstaviti jedino „junačkom borbom, koju je već vodio njegov narod, te stade na čelo narodnom ustanku“.⁹⁹ Valja istaknuti i način na koji je potonji autor opisao tijek ratovanja. Naime, budući da je Ljudevit ostao bez „vjernih saveznika“ Slovenaca, protiv Franaka se mogao suprotstaviti jedino „partizanskim ratom“, suprotno od otvorenog rata.¹⁰⁰ Takve i slične interpretacije prestaju već u analiziranim udžbenicima od druge polovice 1960-ih godina. Tada knez Ljudevit ponovo postaje glavni pokretač ustanka zbog „nasilja i pljačke“,¹⁰¹ ili nastojanja Franaka da na to područje dovedu svoje feudalce, iako je već postajao domaći feudalni sloj.¹⁰² U kasnijim udžbenicima povijesti iz socijalističke Jugoslavije težište će se nalaziti u socioekonomskoj povijesti, posebice društvenim odnosima i izgradnji državne organizacije. Politička povijest vezana uz hrvatske kneževe bit će faktografski opisivana tek u kratkim crtama.

Osim Franaka, i općenito feudalaca, negativnoj interpretaciji bit će podložna i srednjovjekovna Crkva: „pomoću kršćanstva i svećenstva mogli su Franci lakše držati narod u pokornosti i nametati mu različite daće“.¹⁰³ Dakle, u udžbenicima u vrijeme prvih desetljeća socijalističke Jugoslavije, vidljiva je znatna promjena u naraciji događaja vezanih uz Ljudevitov ustanak. Iako su i dalje Franci u udžbenicima predstavljeni kao ugnjetači naroda, po prvi puta su i domaći kneževi uklopljeni u negativnu interpretaciju unutar feudalnog sustava. Do udžbenika iz socijalističke Jugoslavije, knez Ljudevit bio je predstavljen kao branitelj

⁹⁶ Babić, *Povijest za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije*, 1949, 124.

⁹⁷ Isto.

⁹⁸ Isto.

⁹⁹ Isto.

¹⁰⁰ Isto.

¹⁰¹ Blagota Drašković, Branko Goričan, *Povijest: za osnovno opće obrazovanje odraslih* (Zagreb: Školska knjiga, 1967), 89; isti, u kasnijim izdanjima; Hrvoje Matković, *Povijest 1: udžbenik za srednje škole* (Zagreb: Školska knjiga, 1977), 44; isti, u kasnijim izdanjima, Hrvoje Matković, Blagota Drašković, Nikša Stančić, *Povijest 2: udžbenik za učenike gimnazija i centara kulturološko-umjetničkog, odgojno-obrazovnog, jezičnog, upravno-pravnog i muzičkog usmjerenja* (Zagreb: Školska knjiga, 1990), 21; Marija Vrbećić, *Historija: za I. razred gimnazije* (Zagreb: Školska knjiga, 1972), 314; ista, u kasnijim izdanjima.

¹⁰² Blagota Drašković, *Od pretpovijesnog doba do XVIII stoljeća: povijest za I. razred ekonomske škole* (Zagreb: Školska knjiga, 1969), 162; isti, u kasnijim izdanjima.

¹⁰³ Salzer, Mali, *Povijest*, 1952, 29.

ugroženog naroda u svojoj kneževini, a sada ga u junačkoj borbi zamjenjuje upravo ugnjeteni narod. Ipak, takve interpretacije kneza Ljudevita promijenit će se već u udžbenicima povijesti iz kraja 1960-ih godina, te će se ponovno pojaviti prijašnji narativ.

Republika Hrvatska

Gotovo svi analizirani udžbenici iz Republike Hrvatske opisuju uzroke Ljudevitovog ustanka na različite načine. Naime, niti u jednom od četiri udžbenika povijesti iz 2020. godine nisu ujednačeni opisi uzrocima ili povodima Ljudevitove pobune, a ista će praksa vrijediti i za starije udžbenike iz Republike Hrvatske. Autori Gračanin-Petrić-Tomorad kao uzrok pobune opisuju Ljudevitovo nezadovoljstvo prema postupcima mjesnih predstavnika franačke vlasti, dok su povod bile nepostignute promjene nakon poslanih primjedbi caru Ludoviku Pobožnom.¹⁰⁴ S druge strane, Detling-Peklić-Samaržija navode smrt „snažnog vladara“ čime je započela feudalna anarhija, te borbe feudalnih vazala za državnu neovisnost koju je želio i knez Ljudevit.¹⁰⁵ Autori Birin-Šarlija-Magaš ističu pokušaj markgrofa Kadaloha da uvede franački feudalizam u hrvatske kneževine,¹⁰⁶ dok se autori Glučina-Ristić-Turk Presečki vraćaju na „okrutnost“ furlanskog markgrofa kao glavni razlog ustanka.¹⁰⁷ Međusobno različita objašnjenja navedenih događaja daju i raniji autori udžbenika povijesti iz Republike Hrvatske. Autori Medić-Posavec dodaju da se knez Ljudevit pokušao osamostaliti „izgovarajući se franačkom okrutnošću“,¹⁰⁸ implicirajući time potencijalnu mogućnost da su optužbe kneza Ljudevita protiv Franaka možda bile neutemeljene. Autori Mirošević-Šanjek-Mijatović navode neželjeno postupanje markgrofa Kadaloha koji se „odveć upletao u poslove upravljanja hrvatskom kneževinom“.¹⁰⁹ Nadodaju da je možda namjeravao i proširiti feudalne odnose u nju, oduzimajući time zemlju i dijeleći je franačkim vojskovođama.¹¹⁰ Naposljetku, autori Bulat-Labor-Šašić navode da je nakon smrti cara Karla Velikog počela slabiti franačka vlast

¹⁰⁴ Hrvoje Gračanin, Hrvoje Petrić, Mladen Tomorad, *Povijest 2, Svijet prije nas: udžbenički komplet za povijest u drugom razredu gimnazije* (Zagreb: Meridijani, 2020), 26.

¹⁰⁵ Denis Detling, Ivan Peklić, Zdenko Samaržija, *Tragovi 2: udžbenik povijesti u drugom razredu gimnazije* (Zagreb: Školska knjiga, 2020), 31.

¹⁰⁶ Ante Birin, Tomislav Šarlija, Tihana Magaš, *Povijest 2: udžbenik iz povijesti za drugi razred gimnazije* (Zagreb: Alfa, 2020), 39.

¹⁰⁷ Martina Glučina, Vedran Ristić, Valerija Turk Presečki, *Zašto je povijest važna? 2: Udžbenik povijesti za 2. razred gimnazije* (Zagreb: Profil Klett d.o.o., 2020), 25.

¹⁰⁸ Tatjana Medić, Vladimir Posavec, *Stvaranje europske civilizacije i kulture (V.-XVIII. st.): udžbenik za II. razred gimnazije* (Zagreb: Profil International, 1996), 54; isti, u kasnijim izdanjima.

¹⁰⁹ Franko Mirošević, Franjo Šanjek, Anđelko Mijatović, *Povijest za drugi razred gimnazije* (Zagreb: Školska knjiga, 1997), 53; isti, u kasnijim izdanjima.

¹¹⁰ Isto.

na pograničnim područjima carstva. S obzirom da su i hrvatske kneževine bile smještene u tom kontekstu, knez Ljudevit takvu će situaciju „pokušati iskoristiti“.¹¹¹ Ipak, potonji autori zaključuju da se povod vjerojatno nalazio u „samovolji franačkih velikaša i nametanju feudalnih obveza stanovništvu naviknutom na slobodnije rodovske odnose“.¹¹²

Dakle, zamjetno je nekoliko temeljnih promjena u odnosu na udžbenike povijesti iz prethodnih razdoblja. Za razliku od udžbenika koji su smrt cara Karla Velikog i feudalnu anarhiju uglavnom dovodili u vezu s počecima nekontrolirane i agresivne samovolje Franaka ili furlanskog markgrofa nad hrvatskim narodom, u udžbenicima iz Republike Hrvatske uočljiva je nekoherentnost sadržaja o razlozima Ljudevitovog ustanka. Valja istaknuti da je Ljudevitov ustanak ponekad prikazivan kao gotovo oportunistički čin unutar okvira slabljenja Franačkog Carstva. To je također velika preinaka u usporedbi s većinom starijih udžbenika u kojima je ustanak bio reakcija na počinjenu nepravdu nad hrvatskim narodom, a knez Ljudevit (ili narod) predvodnik junačke bitke protiv puno snažnijeg neprijatelja. Sada je Ljudevitovom ustanku gotovo u potpunosti izgubljen romantičarski, a ponegdje i nacionalni pristup. Potrebno je naznačiti primjer iz udžbenika autora Gračanina-Petrića-Tomorada koji je jedini slučaj iz svih analiziranih udžbenika u kojemu autori ističu problem nacionalnih interpretacija na primjerima ranosrednjovjekovnih vladara, ukoliko za to ne postoje dokazi. Dodaju da se hrvatska srednjovjekovna država ionako oblikovala na istočnojadranskom priobalju, a ne negdje drugdje. Također, u udžbeniku osporavaju točnost tradicionalnih historiografskih naziva za kneževine: Dalmatinska/Primorska Hrvatska i Panonska/Posavska Hrvatska, te u pitanjima potiču učenike na evaluaciju tih imena.¹¹³ Naposljetku, u novijim je udžbenicima primjetno smanjenje autorovih prepričavanja o Ljudevitovom ustanku, što će vrijediti i za ostale povijesne teme. Znatno će veća pozornost biti usmjerena prema korištenju povijesnih izvora, karata, ilustracija, te drugih vizualnih prikaza.

3.1.2. Saveznici i izdajnici

Austro-Ugarska Monarhija

¹¹¹ Damir Bulat, Šime Labor, Miroslav Šašić, *Povijest 2: udžbenik povijesti za drugi razred gimnazije* (Zagreb: Profil, 2009), 71.

¹¹² Isto.

¹¹³ Gračanin, Petrić, Tomorad, *Povijest 2, Svijet prije nas*, 2020, 26.

Svi autori pregledanih udžbenika iz Habsburške Monarhije spominju saveznike koje je Ljudevit okupio u svojem ustanku, no oni su različito navedeni. Ivan Hoić, Vjekoslav Klaić i Milan Prelog navode jedino Slovence.¹¹⁴ Šišićevo izdanje iz 1906. godine bilo je prvo među analiziranim udžbenicima koje uz Slovence spominje i “oba srpska plemena” Braničevce i Timoćane.¹¹⁵ Nakon Šišića, Srbe spominje i Srkulj u izdanju 1912. godine.¹¹⁶

Posebnu ulogu u opisivanju Ljudevitovog ustanka imao je knez susjedne kneževine, Borna. Naime, u svim pregledanim udžbenicima iz Habsburške Monarhije, knez Borna i njegov ujak Ljudemisl prikazani su u izraženo negativnoj ili čak izdajničkoj ulozi. Udžbenici navode da je knez Ljudevit uspješno pozvao saveznike na pobunu, no tada ga snađe „domaća nevolja“;¹¹⁷ odnosno tada ga „izdade Borna“.¹¹⁸ Dapače, u pojedinim udžbenicima Bornino pristajanje uz Franke karakterizirano je kao presudni čimbenik zbog kojega je Ljudevitov ustanak bio neuspješan i u konačnici ugašen: „kada je ban Bijele Hrvatske, Borna, pristao uz Franke, a protiv Ljudevita, slomiše Franci njegov otpor“;¹¹⁹ ili „no u osudni čas izdade ga Borna, knez Biele Hrvatske, pritekavši u pomoć franačkoj vojsci“.¹²⁰ Ukoliko Borna ne bi direktno bio prikazan kao izdajnik, već samo kao vjeran franački vazal, izdajničku bi ulogu preuzeo njegov ujak Ljudemisl koji se u udžbenicima spominje isključivo po ubojstvu „nesretnoga“¹²¹ kneza Ljudevita: „po svojoj prilici, po želji franačkoj dade Ljudemišl izdajnički Ljudevita pogubiti“,¹²² „iz potaje ga dade ubiti“,¹²³ „Ljudevit pogibe od ubojničke ruke“.¹²⁴

Većina udžbenika ukratko navodi Ljudevitov bijeg iz Siska, „u kojem se tako hrabro držao“,¹²⁵ u Srbiju, no ne pridaju nikakvu izravnu ideološku važnost tom pothvatu. Šišićevo

¹¹⁴ Hoić, *Obća povjestnica za gradjanske škole*, 1879, 172; isti, u kasnijim izdanjima; Klaić, *Poviest srednjeg vieka*, 1878, 61; isti, u kasnijim izdanjima; Prelog, *Povijest srednjeg vijeka*, 1916, 22.

¹¹⁵ Šišić, *Hrvatska povijest, prvi dio*, 1906, 36.

¹¹⁶ Stjepan Srkulj, *Povijest srednjeg vijeka: za više razrede srednjih učilišta* (Zagreb: Kr. hrv. slav. dalm. zemaljska vlada, 1912), 155.

¹¹⁷ Isto.

¹¹⁸ Hoić, *Obća povjestnica za gradjanske škole*, 1879, 172; isti, u kasnijim izdanjima; Klaić, *Poviest srednjeg vieka*, 1878, 61; isti, *Povjestnica srednjega vieka*, 1887, 57.

¹¹⁹ Prelog, *Povijest srednjeg vijeka*, 1916, 22.

¹²⁰ Klaić, *Povjestnica srednjeg vijeka*, 1888, 136; isti, u kasnijim izdanjima.

¹²¹ Klaić, *Hrvatska povjestnica za više djevojačke škole i liceje*, 1894, 13.

¹²² Šišić, *Hrvatska povijest, prvi dio*, 1906, 37.

¹²³ Hoić, *Obća povjestnica za gradjanske škole*, 1879, 172; isti, u kasnijim izdanjima; Klaić, *Poviest srednjeg vieka*, 1878, 61; isti, *Povjestnica srednjega vieka*, 1887, 57; Srkulj, *Povijest srednjeg vijeka*, 1912, 155.

¹²⁴ Prelog, *Povijest srednjeg vijeka*, 1916, 22.

¹²⁵ Šišić, *Hrvatska povijest, prvi dio*, 1906, 36.

izdanje opisuje kako je knez Ljudevit iz nepoznatog razloga ubio svog domaćina u Srbiji zbog čega ju je morao napustiti.¹²⁶

Zaključno, u analiziranim udžbenicima iz Habsburške Monarhije knez Borna prikazan je kao vjeran franački vazal koji je izdao kneza Ljudevita u njegovom ustanku. Bornina uloga ponekad je interpretirana kao ključna za neuspjeh Ljudevitove pobune, izvjesno naglašavajući time negativan element nesloge između Hrvata koja bi vodila u propast protiv vanjskog neprijatelja. Izuzev Šišićevog izdanja u kojem se navodi „vjernost Francima“ kao razlog Bornine navodne izdaje, u ostalim pregledanim udžbenicima nije navedeno objašnjenje izdaji.

Kraljevina Jugoslavija

U udžbenicima Kraljevine Jugoslavije Ljudevitov će ustanak biti od posebnog značaja za novostvorenu jugoslavensku državu i njenu etničku ideologiju. Najvažniji čimbenik pri politizaciji Ljudevitovog ustanka bit će upravo saveznici koje je knez okupio oko sebe prilikom borbe protiv Franaka. To je odmah vidljivo u nazivu poglavlja jednog Srkuljevog izdanja koje glasi: „Prvi jugoslavenski vladar“,¹²⁷ misleći pritom na kneza Ljudevita. Sva analizirana izdanja iz ovoga razdoblja imat će navedene Slovence i Srbe ili Timočane kao Ljudevitove saveznike.

Glede prikazivanja kneza Borne, Srkulj će ga u pojedinim izdanjima nazvati „domaćom nevoljom“¹²⁸ baš kao i u svojem udžbeniku iz Habsburške Monarhije. No osim toga, nigdje nije opisivao njegovu navodnu izdaju. Dapače, u udžbeniku iz 1940. godine opravdava Bornino pristajanje uz Franke kao rezultat razlike između Borne i Ljudevita u njihovim odnosima prema Francima „koja se vuče još iz vremena cara Konstantina IV. Pogonata, što je uplivala na Bornu, da se nije priključio Ljudevitu Posavskom“.¹²⁹ Drugog mišljenja bio je jedino Živko Jakić koji je knezu Borni posvetio potpoglavlje s nazivom „Izdaja kneza Borne“ u kojem navodi da se on nije htio pridružiti „velikom hrvatskom pokretu“ zbog straha od Franaka ili zbog želje da dobije

¹²⁶ Isto, 37.

¹²⁷ Srkulj, *Istorija srednjega vijeka*, 1933, 27.

¹²⁸ Srkulj, *Povijest Hrvata Srba i Slovenaca*, 1921, 23; isti, *Povijest srednjeg vijeka: za više razrede srednjih učilišta* (Zagreb: St. Kugli, 1924), 151.

¹²⁹ Srkulj, *Povijest srednjega vijeka*, 1940, 38.

Posavsku Hrvatsku za nagradu.¹³⁰ Navodi da je Ljudevit pobijedio kneza Bornu i provalio u njegovu kneževinu da ga „kazni zbog narodne izdaje“.¹³¹

Ljudemisl je izostavljen iz većine sadržaja u analiziranim udžbenicima ovoga perioda. Iznimka su nekoliko udžbenika u kojima je on „dao valjda po franačkom nalogu“¹³² „iz potaje ubiti“¹³³ Ljudevita. Srkulj će u kasnijim izdanjima navesti „franačke pristaše“ kao krivce za kneževu nasilnu smrt.¹³⁴ S druge strane, Jakić ne navodi ubojicu, već jedino franačko naređenje.¹³⁵

Što se tiče opisivanja Ljudevitovog bijega iz utvrde u Sisku, Srkulj u izdanju iz 1921. godine navodi da je Ljudevit otišao iz nepoznatog razloga,¹³⁶ no u svojim kasnijim izdanjima tvrdi da je bijeg bio nužan jer je stizala presnažna, deseta franačka vojna.¹³⁷ Jakić dodaje da je Ljudevit također uvidio da mu je zemlja previše iscrpljena od rata,¹³⁸ vjerojatno opravdavajući time njegov bijeg zbog požrtvornosti prema svojoj zemlji. Nadalje, Srkulj naznačuje da je zbog Ljudevitovog bijega u Srbiju zapisan prvi spomen srpskog imena u „savremenom povjesnom spomeniku“.¹³⁹ Potonji dodaje da je knez Ljudevit iz nepoznatog razloga ubio svojeg domaćina i prisvojio njegovu oblast, te daje mišljenje da je Ljudevit to učinio jer ga je župan možda htio dati pogubiti na franački nagovor.¹⁴⁰

Za razliku od pregledanih udžbenika iz Habsburške Monarhije, knez Borna je u manjem broju izdanja prikazan kao izdajnik Ljudevitove pobune. U najmanju ruku, opisuje ga se kao vazala koji je bio vjeran Francima. Jedina iznimka su udžbenici Živka Jakića koji izravno naglašavaju njegovu izdaju. Također, njegova uloga nije nigdje bila prikazivana kao odlučujuća ili ključna. Dapače, često je naznačen Bornin poraz u bitci s Ljudevitom u kojoj je „jedva živ izvukao glavu“,¹⁴¹ a njegova kneževina onda bila kažnjena. Međutim, potrebno je spomenuti da iako u Srkuljevima izdanjima knez Borna nije bio izravno interpretiran kao izdajica, naveden je detalj u opisivanju bitke u kojoj je knez Borna „napao s leđa“ kneza

¹³⁰ Jakić, *Povijest Jugoslavije s općom historijom*, 1935, 25.

¹³¹ Isto, 26.

¹³² Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena - Srba, Hrvata, Slovenaca*, 1920-1921, 23.

¹³³ Srkulj, *Povijest Hrvata Srba i Slovenaca*, 1921, 23; isti, *Povijest srednjeg vijeka*, 1924, 151.

¹³⁴ Srkulj, *Istorija srednjega vijeka*, 1933, 27; isti, *Povijest srednjega vijeka*, 1940, 39.

¹³⁵ Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1926, 29; isti, *Povijest Jugoslavije s općom historijom*, 1935, 26.

¹³⁶ Srkulj, *Povijest Hrvata Srba i Slovenaca*, 1921, 23.

¹³⁷ Srkulj, *Istorija srednjega vijeka*, 1933, 27; isti, *Povijest srednjega vijeka*, 1940, 38.

¹³⁸ Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1926, 29.

¹³⁹ Srkulj, *Povijest Hrvata Srba i Slovenaca*, 1921, 23.

¹⁴⁰ Isto.

¹⁴¹ Srkulj, *Povijest Hrvata Srba i Slovenaca*, 1921, 23; isti, *Istorija srednjega vijeka*, 1933, 27; isti, *Povijest srednjega vijeka*, 1940, 38.

Ljudevita,¹⁴² pridajući mu time neizravno određeni izdajnički i podmukli element. Uzevši sve u obzir, temelji za interpretaciju kneza Borne kao izdajnika u nastavi povijesti sigurno su postojali i u vrijeme Kraljevine Jugoslavije.

Nezavisna Država Hrvatska

Srbi kao Ljudevitovi saveznici izbačeni su iz sadržaja u svim analiziranim udžbenicima povijesti iz NDH, a pleme Timočana interpretirati će se na različite načine. Jakić, koji je u svojim udžbenicima iz Kraljevine Jugoslavije spominjao „srpsko pleme Timočane“,¹⁴³ sada ih više ne stavlja u etničku skupinu. Naime, u izdanju iz 1941. godine navodi ih kao „jedno pleme uz Dunav i Timok“,¹⁴⁴ dok će u kasnijim izdanjima Timočani biti navedeni u zagradi.¹⁴⁵ U oba slučaja, Timočani u sadržaju postaju jedan pasivan i nebitan element, za razliku od istovremeno navedenih Slovenaca. Štoviše, u drugom Jakićevom udžbeniku Slovenci će biti opisani kao narod koji je nastao od Hrvata, te koji je živio u „Karantenskoj Hrvatskoj“¹⁴⁶ zbog čega će njihova uloga u ustanku imati jedno sasvim drugo značenje. Autori Barada-Katić-Šidak u svojim izdanjima Timočane i Braničevce interpretiraju kao bugarska plemena.¹⁴⁷

Knez Borna biti će interpretiran kao presudan čimbenik u neuspjehu Ljudevitovog ustanka: „on (Ljudevit) bi možda bio mogao stvoriti nezavisnu hrvatsku državu, da je uz njega pristala i najvažnija hrvatska kneževina, Bijela Hrvatska“.¹⁴⁸ Takve percepcije poslužit će ideji da nesloga među Hrvatima rezultira gubitkom hrvatske nezavisnosti, koja je posebice bila aktualna u turbulentnim vremenima Drugog svjetskog rata. I dok Jakićeva izdanja, te Antoljakov udžbenik, prikazuju kneza Bornu u negativnom svjetlu, drugačiji prikaz daju udžbenici Barade-Katića-Šidaka u kojima se prvi puta detaljnije prikazuje vlast i život kneza Borne. Potonji je do tada u udžbenicima povijesti bio prikazivan samo kao knez koji je ratovao protiv Ljudevita, ne ulazeći preduboko u opise njegove vlasti i razloge zbog kojih je ostao vjeran Francima. Tako je Borna u njihovim udžbenicima, nakon što prvotno izgubivši protiv kneza Ljudevita „potučen jedva živ spasi branjen svojim hrabrim dvoranicima“, ipak preokrenuo tijekom rata tako što je lukavo ratovao „pojedinačnim i iznenadnim ispadima (...)“

¹⁴² Srkulj, *Istorija srednjega vijeka*, 1933, 27; isti, *Povijest srednjega vijeka*, 1940, 38.

¹⁴³ Jakić, *Povijest Jugoslavije s općom historijom*, 1935, 25.

¹⁴⁴ Jakić, *Povijest hrvatskog naroda sa svjetskom poviješću*, 1941, 28.

¹⁴⁵ Živko Jakić, *Povijest hrvatskog naroda sa svjetskom poviješću: za III. razred srednjih škola. Dio I.* (Zagreb, Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, 1942), 25; isti, u kasnijim izdanjima.

¹⁴⁶ Jakić, *Povijest srednjeg vijeka i početak novoga*, 1941, 57.

¹⁴⁷ Barada, Katić, Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 23; isti, u kasnijim izdanjima.

¹⁴⁸ Jakić, *Povijest srednjeg vijeka i početak novoga*, 1941, 60; isti, u kasnijim izdanjima.

kako je i najbolje odgovaralo tlu Visinske Hrvatske“, zbog čega se Ljudevit morao povući izgubivši „3000 ljudi, 300 konja i mnoštvo ratne opreme“. ¹⁴⁹ Autori opravdavaju kneza Borna naglašavajući da je to bila „njegova glavna obaveza prema franačkom carstvu, koje je imalo vrhovnu vlast nad Primorskom Hrvatskom“. ¹⁵⁰ Nadodaju da je kneza Ljudevita pomagao Bizant, s kojima knez Borna nije bio u najboljim odnosima zbog granica s dalmatinskim gradovima, „u čemu su mu Franci bili pomoć i zaštita“, pa bi „pristajanje uz protufranačku stranku značilo očitu propast“. ¹⁵¹

U borbama protiv Franaka i Borne, knez Ljudevit bio je „ponosan i gord, makar brojčano mnogo slabiji, (...), ne hoteći se ni predati ni ponuditi mir“. ¹⁵² Njegovo sklanjanje nakon dugotrajne borbe opisano je također na romantičarski način: „Ljudevit osamljen, napušten od svojih saveznika, iscrpljen dugim i neprestanim ratovima protiv moćnog franačkog carstva i svih mogućih njegovih saveznika, napušta svoju prijestolnicu“. ¹⁵³ Izuzev Jakićevih udžbenika, Ljudemisl i dalje ostaje Ljudevitov ubojica: „gdje ga ujak Bornin Ljudemisl dade iz potaje ubiti“; ¹⁵⁴ ili „tako dođe k Ljudemisl, koji ga najprije primi, a poslije izdajnički pogubi“. ¹⁵⁵ Također, niti jedan udžbenik ne spominje navodni Ljudevitov bijeg u Srbiju. Antoljak navodi „Visinsku Hrvatsku (Bosnu)“, ¹⁵⁶ dok autori Barada-Katić-Šidak „nekog kneza“ kod kojeg se sklonio na putu do Ljudemisla i kojeg je Ljudevit ubio jer mu je „ovaj radio o izdaji“. ¹⁵⁷

U udžbenicima iz NDH primjećuje se potpuno izbacivanje Srba iz sadržaja o Ljudevitovom ustanku, a knez Borna bit će uglavnom i dalje interpretiran kao izdajnik. Iznimka su udžbenici Barade-Katića-Šidaka koji daju pozitivniji prikaz kneza Borne. Prema potonjim autorima oba su kneza prikazana kao vješti, izdržljivi i lukavi borci koji su branili interese Hrvata u svojim kneževinama, iako su ratovali na suprotnim stranama.

Socijalistička Jugoslavija

¹⁴⁹ Barada, Katić, Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 23-24; isti, u kasnijim izdanjima.

¹⁵⁰ Isto, 24.

¹⁵¹ Isto.

¹⁵² Isto.

¹⁵³ Isto.

¹⁵⁴ Antoljak, *Poviest Hrvata*, 1943, 18.

¹⁵⁵ Barada, Katić, Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 24; isti, u kasnijim izdanjima.

¹⁵⁶ Antoljak, *Poviest Hrvata*, 1943, 18.

¹⁵⁷ Barada, Katić, Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 24; isti, u kasnijim izdanjima.

Udžbenici iz vremena socijalističke Jugoslavije ponovo počinju uz Slovence navoditi i Srbe ili Timočane kao Ljudevitove saveznike. No suprotno udžbenicima iz Kraljevine Jugoslavije, spomenutim saveznicima, kao ni Ljudevitovom ustanku, neće se pridavati nacionalna iliti jugoslavenska državotvorna bitnost. Drugim riječima, iako pojedini udžbenici koriste pojmove kao što su „naši narodi“, „borba Slavena“ i „slavenska vojska“,¹⁵⁸ knez Ljudevit više neće biti interpretiran kao prvi jugoslavenski vladar koji je navodno namjeravao stvoriti prvu jugoslavensku državu.

Knez Borna prikazan je kao knez koji je ostao vjeran Francima. Ukoliko je bio spomenut razlog njegovog pristajanja uz Franke, on se odnosio na težnje da za nagradu dobije Ljudevitovu zemlju,¹⁵⁹ ili zbog opasnosti od Bizanta.¹⁶⁰ Niti u jednom od analiziranih udžbenika ne spominje se Bornina navodna izdaja. Dapače, u Babićevom udžbeniku Ljudevitov bijeg u Bosnu opisan je na sljedeći način: „kad je 822. krenula na Ljudevita deseta franačka vojska, ostavi on svoj narod i skloni se najprije u Bosnu“.¹⁶¹ Tada se po prvi put pojavljuje određeni izdajnički element u interpretaciji samoga kneza Ljudevita koji je spašavajući sebe napustio svoj narod. No takva interpretacija neće se ponavljati kod drugih izdanja u kasnijim godinama postojanja socijalističke Jugoslavije. Ipak, izgleda da je prekid prikazivanja kneza Ljudevita kao narodnog heroja dijelom utjecao i na prekid interpretacije kneza Borne kao izdajnika.

Većina udžbenika izostavila je Ljudemisla iz sadržaja, navodeći da je knez Ljudevit ubijen u bijegu. Drugačiji prikaz daju Babić: „ali ova kukavica dade ga iz potaje ubiti“;¹⁶² i Vrbećić: „Ljudevit nije podlegao vojnoj sili već izdajstvu. Ljudemisl, Bornin rođak, domamio ga je k sebi, obećavajući mu gostoprimstvo i zaštitu; mjesto toga dao ga je izdajnički ubiti“.¹⁶³

Republika Hrvatska

Kao što je već spomenuto, u udžbenicima iz Republike Hrvatske bitno su smanjena autorova prepričavanja o Ljudevitovom ustanku u korist korištenja povijesnih izvora i vizualnih prikaza. Sukladno tome, rijetko će koji udžbenik opisivati Ljudevitove saveznike,

¹⁵⁸ Vrbećić, *Historija*, 1972, 314; ista, u kasnijim izdanjima.

¹⁵⁹ Babić, *Povijest za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije*, 1949, 124.

¹⁶⁰ Drašković, *Od pretpovijesnog doba do XVIII stoljeća*, 1969, 162; isti, u kasnijim izdanjima; Vrbećić, *Historija*, 1972, 314; ista, u kasnijim izdanjima.

¹⁶¹ Babić, *Povijest za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije*, 1949, 124.

¹⁶² Isto.

¹⁶³ Vrbećić, *Historija*, 1972, 315; ista, u kasnijim izdanjima.

kao i događaje vezane uz Ljudevitovu smrt i Ljudemisla. Mnogo će važnije od toga biti Ljudevitovo sukobljavanje s Bornom.

Niti u jednom udžbeniku knez Borna neće biti izravno interpretiran kao izdajnik. Većina autora daje vlastita mišljenja o Borninoj odluci da se ne priključi ustanku, a dio njih već se spominjao u udžbenicima iz prijašnjih razdoblja. Autori Mirošević-Šanjek-Mijatović opisuju da se Borna nije pridružio Ljudevitu jer je imao previše problema u vlastitoj kneževini, pa se usredotočio na sređivanje poslova u njoj, posebice na učvršćivanje svoje vlasti.¹⁶⁴ S druge strane, autori Medić-Posavec navode da je knez Borna predviđao franački uspjeh protiv pobunjenika, te da je zato odbio podržati Ljudevita i stao uz Franke.¹⁶⁵ Naposljetku, autori Birin-Šarlija-Magaš smatraju da su nerazriješene granice s bizantskim dalmatinskim gradovima bile prevladavajući razlog.¹⁶⁶ U nekolicini udžbenika, Bornino pristajanje uz Franke karakteriziran je kao ključan čimbenik zbog kojega je Ljudevitov ustanak bio neuspješan: „ne dobivši pomoć od Borne, 822. Ljudevit je bio poražen“;¹⁶⁷ ili „Hrvatski knez Borna u tom je sukobu ostao na strani Franaka, zaštitnika od bizantskog utjecaja, što je rezultiralo porazom i pogibijom Ljudevita Posavskog“.¹⁶⁸

Uzevši sve u obzir, pristajanje kneza Borne uz Franke, a ne uz kneza Ljudevita jest jedan od temeljnih događaja ovog ustanka u udžbenicima povijesti iz Republike Hrvatske. Iako knez Borna nije izravno predstavljan kao izdajnik, u pojedinim je udžbenicima ostavljen prostor za interpretaciju njegovih postupaka kao oportunističkih i izdajničkih, a njegovo nepristajanje uz Ljudevita odgovornim za neuspjeh ustanka. U prilog toj tvrdnji, autori Detling-Peklić-Samaržija također konstatiraju da je u ratu protiv Ljudevita ojačala Bornina moć, te da se „okitio titulom kneza Liburnije i Dalmacije“.¹⁶⁹

3.1.3. Zaključci o ustanku

Austro-Ugarska Monarhija

U analiziranim udžbenicima iz Habsburške Monarhije, jedino Šišić daje svojevrsni zaključak o Ljudevitovom ustanku. On ocjenjuje Ljudevita kao jednu od najvažnijih ličnosti, a

¹⁶⁴ Mirošević, Šanjek, Mijatović, *Povijest za drugi razred gimnazije*, 1997, 53; isti, u kasnijim izdanjima.

¹⁶⁵ Medić, Posavec, *Stvaranje europske civilizacije i kulture (V.-XVIII. st.)*, 1996, 54-55; isti, u kasnijim izdanjima.

¹⁶⁶ Birin, Šarlija, Magaš, *Povijest 2*, 2020, 39.

¹⁶⁷ Mirošević, Šanjek, Mijatović. *Povijest za drugi razred gimnazije*, 1997, 53; isti, u kasnijim izdanjima.

¹⁶⁸ Bulat, Labor, Šišić, *Povijest 2*, 2009, 71.

¹⁶⁹ Detling, Peklić, Samaržija, *Tragovi 2*, 2020, 33.

njegov ustanak, iako neuspješan, jednim od najvažnijih pothvata u staroj hrvatskoj povijesti. Smatra ga jedinim hrvatskim vladarom koji je makar i na kratko vrijeme okupio oko sebe velik dio Slovenaca i Srba, upravljajući time svojom zemljom od izvora Drave, Save i Soče do ušća Timoka u Dunav. Šišić zaključuje da je svojim ustankom potresao temelje Franačkog carstva, a hrvatsku zemlju između Save i Drave spasio zauvijek od "germanske najezde".¹⁷⁰ Šišić zatim podupire svoju tezu citirajući izjavu „Nijemca Dümmlera“: "da ustanak njegov ne bješe tek obična pobuna, već da se tude radilo o izvedbi jedne velike ideje, naime o utemeljenju nezavisne slavenske države na Dunavu na mjestu propale avarske".¹⁷¹

Kraljevina Jugoslavija

U vrijeme Kraljevine Jugoslavije Ljudevitovom ustanku pridavat će se snažan ideološki i nacionalni karakter po uzoru na Ferdu Šišića. Glavne temelje takvoj interpretaciji u Kraljevini Jugoslaviji imat će Ljudevitovi saveznici Slovenci i Srbi. Zbog potonjih, u udžbenicima povijesti knez Ljudevit bio je interpretiran kao „prvi jugoslavenski vladar“ koji je oko sebe okupio dio Južnih Slavena,¹⁷² te time bio na putu da uspostavi „prvu narodnu državu Hrvata, Slovenaca i Srba“.¹⁷³ Prelog navodi da je knez Ljudevit bio „jedini hrvatski vladalac“ koji je „ravnao tako sudbinom Južnih Slavena od izvora Save do ušća Timoka u Dunav“.¹⁷⁴ Zbog toga ga ocjenjuje kao jednu od najsnažnijih i najodličnijih ličnosti stare hrvatske povijesti.¹⁷⁵

Jakić i Prelog dodaju da je Ljudevitov ustanak znatno oslabio Franke i njihovu vlast u Panonskoj Hrvatskoj, no da je imao i teške, negativne posljedice za Slovence. Odnosno, upravo zbog slabljenja franačke vlasti u Panonskoj Hrvatskoj, knez Ljudevit je od svoje domovine „odvratio sudbinu koja je sustigla susjedne Slovence“.¹⁷⁶ Prelog navodi da su Slovenci izgubili domaće kneževе, te ušli u „teško razdoblje“ koje je trajalo vjekovima sve do „nedavnog našeg oslobođenja i ujedinjenja“.¹⁷⁷ Jakić u svojim izdanjima dodaje da je Ljudevitovim ustankom spriječeno ponjemčivanje hrvatskog naroda koje se dogodilo u Sloveniji; kojima je franačka pobjeda donijela „veliku nesreću“.¹⁷⁸ U njegovim je udžbenicima istaknuto da su Slovencima

¹⁷⁰ Šišić, *Hrvatska povijest, prvi dio*, 1906, 37.

¹⁷¹ Isto.

¹⁷² Srkulj, *Istorija srednjega vijeka*, 1933, 27; isti, *Povijest srednjega vijeka*, 1940, 39.

¹⁷³ Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1926, 29; isti, *Povijest Jugoslavije s općom historijom*, 1935, 26.

¹⁷⁴ Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena - Srba, Hrvata, Slovenaca*, 1920-1921, 23.

¹⁷⁵ Isto.

¹⁷⁶ Isto.

¹⁷⁷ Isto.

¹⁷⁸ Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1926, 29; isti, *Povijest Jugoslavije s općom historijom*, 1935, 26.

zbog ponjemčivanja znatno smanjene granice: „ponjemčena je osobito sjeverna Štajerska, veći dio Koruške i istočni Tirol“.¹⁷⁹ S druge strane, slabljenje Franaka iskoristili su vladari u Bijeloj Hrvatskoj koji su nakon Borne priznavali njihovu vlast samo po imenu, dok su u stvari vladali samostalno.¹⁸⁰ Tako su Ljudevitovim ustankom dijelom prosperirali Hrvati u Panonskoj Hrvatskoj koji nisu bili „ponjemčeni“, ali i Hrvati u Dalmatinskoj Hrvatskoj kojima će se uskoro osloboditi put ka potpunoj samostalnosti od franačkog vrhovništva.

Nezavisna Država Hrvatska

Cilj Ljudevitovog ustanka u udžbenicima iz NDH bilo je oslobođenje od franačke vlasti i stvaranje nezavisne hrvatske države: „tada je bio već na putu, da stvori veliku i nezavisnu hrvatsku državu“;¹⁸¹ ili “tako je poginuo jedan od najvećih Hrvata, čiji se veličajni podhvat, da stvori veliku Hrvatsku državu od Alpa i Drave do Jadrana, razbio na neslozi knezova Primorske i Posavske Hrvatske”.¹⁸²

U većini udžbenika navedene su posljedice Ljudevitovog ustanka koje su ocijenjene kao značajne po Franačko Carstvo. Naime, smatraju da je franačka vlast u hrvatskim oblastima bila zauvijek oslabljena, a time je hrvatskom narodu dana prilika da se uskoro oslobodi. U Jakićevim je izdanjima navedeno da su franačku vlast poslije kneza Borne hrvatski knezovi iz Dalmatinske Hrvatske priznavali samo još po imenu, a zapravo su vladali samostalno.¹⁸³ Izdanja Barade-Katića-Šidaka također Ljudevita nazivaju jednim „od najvećih Hrvata” čijom se smrću “ugasnu jedna od najsajnijih pojava u hrvatskoj povijesti“.¹⁸⁴ Takvu interpretaciju podupiru tvrdnjom da je pred Francima sve padalo, a jedino im se Ljudevit dugo prkosio, odolijevao i tukao. Zaključuju mišljenjem da nije bilo državne podvojenosti između Primorske i Posavske Hrvatske, da bi knez Ljudevit već u prvoj polovici 9. stoljeća bio u stanju stvoriti „jedinstvenu i moćnu hrvatsku državu od Alpa duboko na Balkan i na Jadran“. No, „Ljudevitov je poraz omogućio, da se hrvatska zemlja suzila na male, uske i pocijepane granice“.¹⁸⁵

¹⁷⁹ Isto.

¹⁸⁰ Isto.

¹⁸¹ Jakić, *Povijest hrvatskog naroda sa svjetskom poviješću*, 1941, 28; isti, u kasnijim izdanjima.

¹⁸² Antoljak, *Poviest Hrvata*, 1943, 18.

¹⁸³ Jakić, *Povijest hrvatskog naroda sa svjetskom poviješću*, 1941, 28; isti, u kasnijim izdanjima.

¹⁸⁴ Barada, Katić, Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 24; isti, u kasnijim izdanjima.

¹⁸⁵ Isto, 24-25; isti, u kasnijim izdanjima.

Socijalistička Jugoslavija

Iako je kao cilj Ljudevitovog ustanka ponekad navedeno oslobođenje od franačke vlasti, pregledani udžbenici iz socijalističke Jugoslavije mu ne pridaju nacionalne, državnostvaralačke zaključke koji su navedeni u prijašnjim razdobljima. Jedino autorice Salzer-Mali nadodaju da je riječ o prvoj velikoj borbi u povijesti „naših naroda“ protiv tuđinaca, „čijem se gospodstvu narod žilavo opire“.¹⁸⁶

Pojedini udžbenici ukratko navode posljedice ustanka. Potonje autorice naznačuju njegovu veliku važnost jer je uzdrmao franačku državu.¹⁸⁷ Babić smatra da su najteže prošli Slovenci koji „opet padoše u franačko ropstvo“.¹⁸⁸ Opisano je da je izgubljeno ili ponijemčeno slovensko plemstvo, dok im je zemlja bila razdijeljena, a također je započelo naseljavanje Nijemaca i „zakmečivanje“ slobodnih slovenskih seljaka.¹⁸⁹

Republika Hrvatska

Budući da je ustanak kneza Ljudevita već u interpretacijama udžbenika iz socijalističke Jugoslavije počeo gubiti državnostvaralački karakter, udžbenici iz Republike Hrvatske nastavit će s tom praksom. Dakle, Ljudevitovom je ustanku gotovo u potpunosti iščeznuo romantičarski, a vrlo često i nacionalni pristup. Zbog toga analizirani udžbenici ne sadrže nikakve izravne zaključke ili politizirane posljedice ustanka. U usporedbi s ostalim hrvatskim kneževima iz 9. stoljeća, o kneževima Ljudevitu i Borni piše se vrlo malo. Mnogo će više prostora biti posvećeno prikazivanju vlasti kneza Trpimira i Branimira.

3.2. Vladavina kneza Trpimira

Hrvatska vladarska dinastija Trpimirovića u historiografiji je nazvana upravo prema knezu Trpimiru, a isti će primjer slijediti i većina analiziranih udžbenika povijesti. Knez je Trpimir priznavao franačku vlast, premda znatno oslabljenu unutarnjim nemirima koji su u konačnici rezultirali raspadom nekada jedinstvenog Franačkog Carstva. Pojedini povjesničari smatraju da poznata darovnica u kojoj knez Trpimir iskazuje svoju vlast Božjom pomoći, a ne

¹⁸⁶ Salzer, Mali, *Povijest*, 1952, 31.

¹⁸⁷ Isto.

¹⁸⁸ Babić, *Povijest za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije*, 1949, 125.

¹⁸⁹ Babić, *Povijest za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije*, 1949, 125; Vrbečić, *Historija*, 1972, 315; ista, u kasnijim izdanjima.

carskom vlašću (*dux Chroatorum iuvatus munere divino*) potvrđuje slabljenje franačke jurisdikcije nad hrvatskim prostorom. Trpimirovu darovnicu smatramo najstarijim hrvatskim diplomatskim spomenikom, te prvim spomenom hrvatskog imena u pisanom izvoru.¹⁹⁰ Osim toga, o Trpimirovom nam vremenu svjedoči njegov suvremenik, saski benediktinac Gottschalk čiji je dokument pronađen 1931. godine u Bernu. U svojem spisu, Gottschalk oslovljava Trpimira kraljevskim naslovom („Tripemirus, rex Sclavorum“),¹⁹¹ te opisuje Trpimirove sukobe protiv „naroda Grka“. U današnjoj se historiografiji pod „narodom Grka“ u navedenom izvoru smatraju obližnji dalmatinski gradovi ili potencijalna vojna ekspedicija Bizanta. Štoviše, knez je Trpimir ratovao i protiv bugarskog kana Borisa o čemu nam svjedoči *De administrando imperio*, poznato djelo iz 10. stoljeća bizantskog cara Konstantina VII. Porfirogeneta. Također, Trpimirovu vladavinu obilježava osnivanje prvog samostana na hrvatskom prostoru (u Rižinicama kod Klisa), u kojemu je 1891. godine pronađen kameni ulomak s uklesanim imenom kneza Trpimira („PRO DVCE TREPIM[ero]“).¹⁹² Uz kneza Trpimira vežemo i trenutno jedini trag vladarske rezidencije hrvatskih srednjovjekovnih vladara. Zbog svega navedenog, oblikuje se historiografska, a time i udžbenička interpretacija kneza Trpimira kao jednog od najznamenitijih hrvatskih vladara iz 9. stoljeća, kao i općenito jednog od najutjecajnijih osoba na hrvatskom prijestolju.¹⁹³ Stoga će udžbenici povijesti, sukladno historiografskim razmatranjima, vrednovati Trpimirovu vlast kao vrijeme u kojem hrvatska kneževina po prvi put jača svoju moć i utjecaj, te kao ključni korak na putu prema stvaranju neovisnog, srednjovjekovnog hrvatskog kraljevstva.¹⁹⁴ Cilj ovog poglavlja jest prikazati udžbeničke interpretacije kneza Trpimira iz različitih vremenskih razdoblja.

Austro-Ugarska Monarhija

U udžbenicima iz Habsburške Monarhije, Dalmatinska iliti Bijela Hrvatska opisana je kao prva hrvatska kneževina koja se uzdigla u svojoj moći. U takvoj je vladao knez Trpimir koji je prikazan kao „jaki/snažni knez“,¹⁹⁵ odnosno „jedan od najpoznatijih knezova Bijeje

¹⁹⁰ Ante Birin, „Pregled političke povijesti Hrvata u ranome srednjem vijeku,“ u *Nova zraka u europskom svijetlu: hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015), 46.

¹⁹¹ Lovre Katić, "Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira", *Bogoslovska smotra* 20/4 (1932): 1-2.

¹⁹² Birin, „Pregled političke povijesti Hrvata u ranome srednjem vijeku“, 46-47.

¹⁹³ Neven Budak, *Prva stoljeća Hrvatske* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994), 78.

¹⁹⁴ Budak, Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, 107.

¹⁹⁵ Hoić, *Opća povijesnica za niže razrede srednjih škola*, 1896, 14; isti, u kasnijim izdanjima; Prelog, *Povijest srednjeg vijeka*, 1916, 22.

Hrvatske“.¹⁹⁶ Iako je priznavao tek po imenu vrhovnu vlast franačkog cara, “njegova se samostalnost već javlja u potpunom vladalačkom sjaju”.¹⁹⁷ Autori udžbenika iz Habsburške Monarhije interpretirat će Trpimirovu snagu na različite načine. Najčešće se kao prilog u njenom iskazivanju uzimao obujam granica Trpimirove države, povelja iz 852. godine i broj vojnika kojim je raspolagao. Dio udžbenika iskazuje veličinu Trpimirove vojske sljedećim brojevima: „100 000 pješaka, 60 000 konjanika, te 180 većih i manjih lađa“.¹⁹⁸ Riječ je o brojevima koji će se u drugim udžbenicima često pripisivati kralju Tomislavu. Hoić ih već u svojem sljedećem izdanju navodi u sadržaj s kraljem Tomislavom, umjesto knezom Trpimirom. Glede teritorijalnih dosega Trpimirove države, udžbenici navode granice koje se protežu od Jadranskog mora do Dunava u Srijemu.¹⁹⁹ Srkulj detaljnije opisuje granice Trpimirove države „od Raše na jug do Neretve, na istoku nešto preko Drine do Dunava kod Beograda“.²⁰⁰ Tu tvrdnju podupire citatom “usque ad ripam Danubii, t.j. sve do obale Dunava prostire se i vlast nadbiskupa spljetskoga”.²⁰¹ Iako su pojedini udžbenici ostavili interpretacije o brojčanoj snazi vojske i mornarice za kasnije vladare, kao i dosege granica, za sadržaj svih udžbenika povelja iz 852. godine bila je od temeljne važnosti u prikazivanju kneza Trpimira. U udžbenicima je navedeno da „s ponosom zove on sebe knezom Hrvata“,²⁰² odnosno „dux Chroatorum“, a njegova država „regnum Chroatorum“. Hoić od izdanja iz 1901. godine jedini navodi da knez Trpimir „svoju kneževinu naziva kraljevstvo Hrvata“,²⁰³ dok je ostali autori prikazuju samo u latinskom nazivu ili kao „državu hrvatsku“.²⁰⁴ Šišić i Srkulj ističu da je ta povelja prvi spomen hrvatskom imenu.²⁰⁵ Za kraj, pojedini autori navode i Trpimirov dvor u Bihaću²⁰⁶ kao dokaz učinkovite vlasti jer je bio uređen „poput franačkih vladara“²⁰⁷ uz brojno osoblje. Valja spomenuti i to da u Klaićevom udžbeniku iz 1894. godine knez Trpimir nedostaje u nastavnom sadržaju, odnosno spominje se jedino u kontekstu kneza Domagoja koji ga je naslijedio.²⁰⁸

¹⁹⁶ Srkulj, *Povijest srednjeg vijeka*, 1912, 155.

¹⁹⁷ Šišić, *Hrvatska povijest, prvi dio*, 1906, 43.

¹⁹⁸ Hoić, *Obća povjestnica za gradjanske škole*, 1879, 173; Srkulj, *Povijest srednjeg vijeka*, 1912, 155; Šišić, *Hrvatska povijest, prvi dio*, 1906, 43.

¹⁹⁹ Hoić, *Opća povjesnica za niže razrede srednjih škola*, 1896, 14; isti, u kasnijim izdanjima.

²⁰⁰ Srkulj, *Povijest srednjeg vijeka*, 1912, 155.

²⁰¹ Isto.

²⁰² Prelog, *Povijest srednjeg vijeka*, 1916, 22.

²⁰³ Hoić, *Opća povjesnica za niže razrede srednjih škola*, 1901, 163-164; isti, u kasnijim izdanjima.

²⁰⁴ Srkulj, *Povijest srednjeg vijeka*, 1912, 155.

²⁰⁵ Srkulj, *Povijest srednjeg vijeka*, 1912, 155; Šišić, *Hrvatska povijest, prvi dio*, 1906, 43.

²⁰⁶ Ovdje se zapravo misli na lokalitet Bijaći kod Trogira.

²⁰⁷ Klaić, *Povjestnica srednjeg vijeka*, 1888, 136; isti, u kasnijim izdanjima.

²⁰⁸ Klaić, *Hrvatska povjesnica za više djevojačke škole i liceje*, 1894, 14.

Kraljevina Jugoslavija

U pregledanim udžbenicima iz Kraljevine Jugoslavije knez Trpimir počinje se interpretirati kao osnivač, odnosno „praotac“ hrvatske, narodne dinastije koja je s malo izuzetaka „upravljala sudbinom hrvatskog naroda“ gotovo do kraja 11. stoljeća.²⁰⁹ Po uzoru na udžbenike iz Habsburške Monarhije, u prilog snazi i samostalnom vladanju kneza Trpimira navodit će se povelja iz 852. godine i doseg granica njegove države. Promjena se pojavljuje u interpretiranju navedene vojne snage (100 000 pješaka itd.) koja će se od sada pripisivati isključivo uz kralja Tomislava.²¹⁰ Ipak, Jakić je u svojim izdanjima naveo da je knez Trpimir bio prvi hrvatski knez koji je razvio veću snagu na kopnu i na moru.²¹¹ Također, za razliku od prijašnjih udžbenika iz Habsburške Monarhije, pojedini autori opisuju uspješno ratovanje s bugarskim vladarom Borisom i bizantskim strategom Dalmacije. Srkulj time opravdava tvrdnju da su granice Trpimirove države morale biti „negdje na donjoj Drini“ gdje je graničila s Bugarskom.²¹² Sadržaj Trpimirove povelje interpretirat će se kao dokaz da je unatoč priznavanju franačkog vrhovništva knez Trpimir bio gotovo samostalan vladar, te da se „s ponosom“ nazivao „pomoću Božjom knez hrvatski“, a svoju državu „kraljevstvo hrvatsko“.²¹³ Ostali autori ne navode ime države, dok je Srkulj u izdanju iz 1940. godine preimenuje u „Država Hrvata“.²¹⁴ Autori naglašavaju da je to prvi spomen imena Hrvat, kao i najstariji hrvatski diplomatski spomenik pisan latinskim jezikom.

Komparativnom analizom možemo doći do zaključka da generalna interpretacija kneza Trpimira kao „jakog“ ili „prvog znatnijeg kneza“ nije previše promijenjena u odnosu na udžbenike iz Habsburške Monarhije. Međutim, osim isticanja kneza Trpimira kao osnivača hrvatske narodne dinastije, potrebno je spomenuti još jednu promjenu koja se pojavljuje u sadržaju Srkuljevih udžbenika. Pred kraj opisivanja Trpimirove vlasti smješten je tzv. „koban događaj za Srbe i Hrvate“,²¹⁵ odnosno crkveni raskol poznat kao Focijeva shizma. Iako je autor ne povezuje izravno uz vlast kneza Trpimira, već kao vanjski događaj koji se dogodio pred kraj

²⁰⁹ Jakić, *Povijest Jugoslavije s općom historijom*, 1935, 30; Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena - Srba, Hrvata, Slovenaca*, 1920-1921, 25; Srkulj, *Povijest Hrvata Srba i Slovenaca*, 1921, 26; isti, *Istorija srednjega vijeka*, 1933, 31; isti, *Povijest srednjega vijeka*, 1940, 39.

²¹⁰ Nikolina Jurković, *Prikaz vladara X. i XI. stoljeća u hrvatskim udžbenicima povijesti od početka 20. stoljeća do danas* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, 2018.), 49.

²¹¹ Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1926, 30; isti, *Povijest Jugoslavije s općom historijom*, 1935, 30.

²¹² Srkulj, *Povijest Hrvata Srba i Slovenaca*, 1921, 27.

²¹³ Isto, 26.

²¹⁴ Srkulj, *Povijest srednjega vijeka*, 1940, 39.

²¹⁵ Srkulj, *Povijest Hrvata Srba i Slovenaca*, 1921, 27.

njegove vlasti, iskorištena je prilika da se i u sadržaj o knezu Trpimiru ukomponira tadašnja, nacionalna ideologija Kraljevine Jugoslavije. Crkveni raskol opisan je kao događaj koji je „od jednog naroda našega načinio dva, od jedne povijesti dvije”,²¹⁶ odnosno “silno utjecao na Hrvate same, a da ne pominjemo činjenicu, da je odvojio jednokrvnu braću Hrvate i Srbe”.²¹⁷ Srkulj zaključuje da su tom „kobnom“ zbivanju uzroci bili više kulturni i politički nego vjerski.²¹⁸

Nezavisna Država Hrvatska

Udžbenici iz NDH nastavljaju s interpretacijom kneza Trpimira kao osnivača dinastije Trpimirovića, kao i s isticanjem njegove vojne snage koju je Bijela Hrvatska prvi puta stekla. Prije svega, naglašeno je besprijeckorno ratovanje protiv Bizanta (tj. bizantskog stratega za Dalmaciju), Bugara i Venecije. U analiziranim udžbenicima, knez Trpimir i hrvatska vojska trijumfirali su u svim kopnenim i pomorskim bitkama, što je omogućilo knezu da „diktira mir“²¹⁹ koji je sklopljen vrlo povoljno za njega. Štoviše, autori navode da su nakon mira on i njegovi sinovi zauvijek bili u dobrim odnosima s dalmatinskim gradovima i Bizantom, granice u Dalmaciji bile su napokon uređene, sklopljeni su prijateljski odnosi i s Bugarima, a nije isključeno ni da je Venecija plaćala danak za slobodnu plovidbu. Stoga je u udžbenicima zaključeno da je Trpimir u vanjskoj politici bio „jak i moćan“ jer je uredio vanjske odnose sa susjedima, a također ostao u dobrim podaničkim odnosima s nadležnim franačkim carstvom.²²⁰

Nakon navedenih vanjskopolitičkih prilika, udžbenici povijesti po prvi puta detaljnije opisuju i unutarnju, vjersko-kulturnu politiku kneza Trpimira. Razlog se nalazio u važnom otkriću iz 1931. godine u kojemu su pronađeni do tada nepoznati podaci o Trpimiru, a koje je zapisao njegov suvremenik, saski benediktinac Gottschalk.²²¹ Dakle, u sadržaju se pojavljuje Gottschalk koji se sklonio na Trpimirov dvor, a čime se knez „pokazao kao veliki zaštitnik znanosti i crkve“.²²² Naime, Gottschalk je prikazan kao „osobno svet ali nemiran, borben, u raspravama oštar, koliko je imao prijatelja i pristaša, toliko je imao i neprijatelja i protivnika“

²¹⁶ Isto.

²¹⁷ Srkulj, *Povijest srednjeg vijeka*, 1924, 151-152.

²¹⁸ Srkulj, *Povijest Hrvata Srba i Slovenaca*, 1921, 27.

²¹⁹ Antoljak, *Povijest Hrvata*, 1943, 18.

²²⁰ Barada, Katić, Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 27-28; isti, u kasnijim izdanjima.

²²¹ Više o otkriću i sadržaju Gottschalkovog spisa moguće je pročitati u radu Lovre Katića *Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira* objavljenom 1932. godine u časopisu *Bogoslovska smotra*.

²²² Antoljak, *Povijest Hrvata*, 1943, 19.

zbog čega je morao potražiti utočište,²²³ odnosno kao „učeni bogoslov benediktinac“ i „jedan od najučenijih ljudi svog vremena“, a činjenica da se sklonio upravo na knežev dvor bila je dokaz o „kulturnoj visini i stavu Trpimira prema znanosti“.²²⁴ Osim toga, knez Trpimir dovodi benediktince, „širitelje europske kulture”,²²⁵ te im uz pomoć „prijatelja“, splitskog nadbiskupa Petra gradi samostan u Rižinicama.²²⁶ U istome svjetlu interpretiran je i nastanak njegove povelje, koja također pokazuje „sav sjaj Trpimirove veličine i moći“, te da je Hrvatska „u to doba stajala na velikoj kulturnoj visini“;²²⁷ ona je bila dokaz koji odaje „visok stupanj opće, osobito pravnodiplomatičke naobrazbe članova Trpimirove dvorske kancelarije”.²²⁸ Autori navode da je to najstariji hrvatski pisani spomenik s prvim spomenom hrvatskog imena, „makar i na latinskom jeziku“.²²⁹ Doduše, Jakić u fusnoti daje napomenu da najstarija svjedočanstva s hrvatskim imenom potječu već iz 2. i 3. stoljeća u kamenim natpisima na ušću rijeke Dona: „Horoathos” i „Horouathos”.²³⁰ Za kraj, autori konstatiraju da je vladanje Trpimira „ispunjeno mirom unutra i prema vani”, zbog čega je njegovo vrijeme „doba napretka u svakom polju“.²³¹ Unatoč navedenom otkriću Gottschalkovog spisa koji je u udžbenicima povijesti znatno proširio sadržaj o knezu Trpimiru, nigdje se ne navodi da je Trpimira oslovio titulom kralja.

Pred kraj prikazivanja vlasti kneza Trpimira, autori opisuju događaje Focijeve shizme tijekom koje su Hrvati bili preko Franaka „potpuno vjerski na strani zapada“.²³² Autori zaključuju da je time nastao konflikt zbog kojeg će Trpimirovići izgubiti prijestolje, a Primorska Hrvatska osloboditi utjecaja bizantsko-dalmatinskih gradova jer će Hrvati osnovati svoju vlastitu biskupiju u Ninu.²³³

Socijalistička Jugoslavija

U sadržajima udžbenika iz socijalističke Jugoslavije, spomenuto „jačanje“ tijekom Trpimirove vlasti više neće biti stavljeno u pozitivan okvir jačanja nacionalne države, već u

²²³ Barada, Katić, Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 28; isti, u kasnijim izdanjima.

²²⁴ Isto.

²²⁵ Antoljak, *Poviest Hrvata*, 1943, 19.

²²⁶ Barada, Katić, Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 28; isti, u kasnijim izdanjima.

²²⁷ Antoljak, *Poviest Hrvata*, 1943, 19.

²²⁸ Barada, Katić, Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 28; isti, u kasnijim izdanjima.

²²⁹ Isto.

²³⁰ Jakić, *Povijest srednjeg vijeka i početak novoga*, 1941, 62; isti, u kasnijim izdanjima.

²³¹ Barada, Katić, Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 29; isti, u kasnijim izdanjima.

²³² Isto.

²³³ Antoljak, *Poviest Hrvata*, 1943, 19; Barada, Katić, Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 29-30; isti, u kasnijim izdanjima.

kontekst učvršćivanja kneževske vlasti unutar feudalnog sustava koji je bio poguban za običan narod. Pojavljuje se narativ u kojem su biskupi i Crkva glavni saveznici kneževima u čuvanju vlasti, te kojima se zauzvrat daruju posjedi sudjelujući time u formiranju feudalizma na hrvatskim zemljama. Dakle, svi će autori udžbenika iz socijalističke Jugoslavije kao primjer razvijanja feudalnih odnosa uzimati vladarske darovnice. Najstroži u opisivanju bio je Babić koji opisuje Trpimirov poziv benediktincima u Hrvatsku na sljedeći način: “da mu odgajaju narod u pokornosti knezu i vlastima”.²³⁴ Budući da Trpimir nije imao dovoljno srebra za “izradbnu crkvenog posuđa u samostanskoj crkvi”, pozajmio ga je od svog “kuma i prijatelja”, splitskog nadbiskupa.²³⁵ Babić ovdje cinično konstatira: “razumije se, da se kum i prijatelj iz Splita obilno naplatio za svoj zajam“, te navodi sve posjede i ostale darove koje je Trpimir uručio splitskome nadbiskupu.²³⁶ Autor nastavlja da je na taj način splitska crkva postala “krupni feudalac u Hrvatskoj i čvrsto se povezala s hrvatskim kneževskim dvorom”.²³⁷ Svoje tvrdnje potkrepljuje ispravom u kojoj se Trpimir također naziva knezom Hrvata, a njegova kneževina država Hrvata. Između ostalog, Babić utvrđuje da se iz te liste vidi da je rodovsko plemstvo bilo još uvijek snažno, te da je sudjelovalo u donošenju važnih odluka, “ali da više nije moglo spriječiti razdvajanje hrvatske zemlje tuđincima, koji su bili potrebni knezu za učvršćivanje njegove vlasti”.²³⁸ Osim splitskog nadbiskupa, Babić navodi da se knez Trpimir čvrsto oslanjao i na Franačko Carstvo, te bio u prijateljstvu s Bizantom, Mlecima i dalmatinskim gradovima. Sve mu je to navodno omogućilo da dodatno učvrsti kneževsku vlast, istovremeno „imajući velike posjede na najboljoj zemlji, koju su obrađivali koloni i robovi”.²³⁹ Zaključuje da su se knez i plemstvo sve više udaljavali od naroda i narodne kulture, primajući stranu nošnju, oružje i običaje, i učeći latinski jezik, a zbog njihove nepismenosti, kancelarijske poslove radili su latinski svećenici koji su tako “u znatnoj mjeri utjecali na hrvatsku politiku”.²⁴⁰

Kao što je već navedeno, u prvome planu sadržaja u većem dijelu udžbenika iz socijalističke Jugoslavije jest opisivanje društveno-ekonomskih prilika unutar formiranja feudalizma na hrvatskim zemljama, a tek onda opisivanje pojedinačne kneževske vlasti koja je bila sudionik i glavni pokretač tog društvenog sustava. Iako pojedini autori vrednuju Trpimira

²³⁴ Babić, *Povijest za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije*, 1949, 128.

²³⁵ Isto.

²³⁶ Isto, 128-129.

²³⁷ Isto, 129.

²³⁸ Isto.

²³⁹ Isto, 128.

²⁴⁰ Isto.

zbog istih postignuća koja su navedena i u udžbenicima prethodnih razdoblja, pritom ga nazivajući „snažnim“²⁴¹ ili „pravim vladarom“,²⁴² u udžbenicima iz socijalističke Jugoslavije uloga kneza Trpimira biti će prvenstveno u učvršćivanju feudalizma u Hrvatskoj i jačanju kneževske vlasti.

Republika Hrvatska

Udžbenici iz Republike Hrvatske vrednovat će kneza Trpimira kao vladara za čije vladavine jača vojna i politička moć Hrvatske, a istovremeno se postupno stvaraju uvjeti za ostvarenje samostalne i neovisne države. Udžbenici iz 1990-ih godina ističu se od kasnijih udžbenika iz Republike Hrvatske po romantičarskom pristupu ovoj temi. U njima knez Trpimir započinje proces osamostaljenja „ne oslanjajući se ni na jednu veliku silu“, dok je formalnu samostalnost i postigao.²⁴³ Unutar takvih interpretacija navedeni su uspješni obrambeni ratovi kojima je knez Trpimir „učvrstio ugled Hrvatske“,²⁴⁴ i obranio njenu neovisnost. Prijateljstvo između Trpimira i Crkve, te njegovo oslanjanje na Crkvu „po uzoru na franačke vladare“,²⁴⁵ stavljeno je u pozitivan međuodnos. Pojavljuje se narativ u kojem je knez zajedno sa svojim prijateljem, franačkim/benediktinskim učenjakom Gottschalkom osnovao benediktinske samostane i škole, „čime se Hrvatska uključuje u zapadnoeuropski kulturni život“. ²⁴⁶ Benediktinci su ocjenjivani kao „veliki promicatelji kulture i gospodarstva“,²⁴⁷ zbog čega je njihov boravak u Hrvatskoj imao izrazito znamenitu ulogu u sadržaju. Iako pojedini udžbenici navode posuđivanje novca od splitskoga nadbiskupa, te zauzvat dobivene posjede, taj odnos nije opisan u kontekstu feudalizma kao u primjerima udžbenika prijašnjeg razdoblja, već u okvirima stvaranja Trpimirove darovnice koja je najstariji zapis hrvatskog imena. Dio analiziranih udžbenika naznačuje da originalna isprava nije sačuvana, već da je riječ o prijepisu iz 1568. godine.²⁴⁸ Također, uz sadržaj kneza Trpimira navodi se i osnivanje prve

²⁴¹ Drašković, *Od pretpovijesnog doba do XVIII stoljeća*, 1969, 162-163; isti, u kasnijim izdanjima.

²⁴² Salzer, Mali, *Povijest*, 1952, 35.

²⁴³ Mirošević, Šanjek, Mijatović, *Povijest za drugi razred gimnazije*, 1997, 55; isti, u kasnijim izdanjima.

²⁴⁴ Franko Mirošević, Franjo Šanjek, *Hrvatska i svijet od V. do XVIII. stoljeća*, (Zagreb: Školska knjiga, 1994), 54; isti, u kasnijim izdanjima.

²⁴⁵ Bulat, Labor, Šašić, *Povijest 2*, 2009, 72.

²⁴⁶ Mirošević, Šanjek, Mijatović, *Povijest za drugi razred gimnazije*, 1997, 55; isti, u kasnijim izdanjima.

²⁴⁷ Detling, Samaržija, *Koraci kroz vrijeme 2*, 2008, 71; isti, u kasnijim izdanjima.

²⁴⁸ Birin, Šarlija, Magaš, *Povijest 2*, 2020, 46; Bulat, Labor, Šašić, *Povijest 2*, 2009, 72; Detling, Samaržija, *Koraci kroz vrijeme 2*, 2008, 71; isti, u kasnijim izdanjima; Glučina, Ristić, Turk Presečki, *Zašto je povijest važna? 2*, 2020, 26.

„autohtone“²⁴⁹ hrvatske biskupije u Ninu, „što govori o jačanju neovisnosti Hrvatske Kneževine“,²⁵⁰ te „potvrđuje da je velik dio Hrvata sredinom IX. st. prihvatio kršćanstvo.“²⁵¹

Uzevši sve u obzir, knez Trpimir, „u Europi poznati vladar“,²⁵² interpretiran je kao knez od velike važnosti za srednjovjekovnu hrvatsku državu pri njezinu putu ka osamostaljenju koje će biti ostvareno u vrijeme kneza Branimira. Knez Trpimir postavio je temelje tom slijedu događaja. Izgradio je državnu upravu, ojačao hrvatsku vojnu i političku moć, uspješno se branio od vanjskih napadača, „prvi shvatio važnost prijateljskih odnosa s gradovima Dalmatinske teme“,²⁵³ a iza sebe ostavio bogatu baštinu koja nam svjedoči o njegovom periodu, te daje prvi spomen hrvatskog imena. Zbog svega navedenog, autori Detling-Samaržija ga ocjenjuju kao „jednog od najvažnijih hrvatskih srednjovjekovnih vladara“,²⁵⁴ dok u izdanju iz 2020. godine postavljaju pitanje: „zbog čega je Trpimir jedan od najvažnijih vladara hrvatskog srednjovjekovlja?“²⁵⁵

3.3. Izmjena dinastije i vrhovništva

Iako historiografija vrednuje kneza Trpimira kao jakog vladara, njegovi sinovi neće uspjeti zadržati prijestolje. Novim je knezom postao Domagoj čije je podrijetlo i danas nepoznanica. Njegov prevrat na vlasti izazvao je neuspješan otpor vjerojatno samih Trpimirovića i njihovih pristaša. Međutim, knez Domagoj uspješno je učvrstio svoju vlast, dok su Trpimirovi sinovi izbjegli iz kneževine na područje bizantske jurisdikcije u kojem će čekati priliku za povratak na prijestolje. Tek će nakon Domagojeve smrti Bizant obnoviti ambiciju vraćanja čitave Dalmacije pod svoju vlast, a time se pojavljuje prilika za Zdeslava Trpimirovića da sjedne na očevo prijestolje. Stoga se novi knez, ugrabivši priliku, okreće od Franaka i čvršće veže uz Carigrad.²⁵⁶ U narednom poglavlju rada istražuju se prikazi kneza Domagoja i kneza Zdeslava u udžbenicima povijesti iz različitih vremenskih razdoblja. S obzirom na spomenute turbulentne prilike u preuzimanju prijestolja, naglasak u ovome poglavlju nalazit će se upravo na udžbeničkim interpretacijama izmjene dinastije i vrhovništva, suparničkih frakcija, te

²⁴⁹ Detling, Samaržija, *Koraci kroz vrijeme 2*, 2008, 71; isti, u kasnijim izdanjima.

²⁵⁰ Bulat, Labor, Šašić, *Povijest 2*, 2009, 72.

²⁵¹ Medić, Posavec, *Stvaranje europske civilizacije i kulture (V.-XVIII. st.)*, 1996, 55; isti, u kasnijim izdanjima

²⁵² Mirošević, Šanjek, *Hrvatska i svijet od V. do XVIII. stoljeća*, 1994, 54; isti, u kasnijim izdanjima.

²⁵³ Mirošević, Šanjek, Mijatović, *Povijest za drugi razred gimnazije*, 1997, 55; isti, u kasnijim izdanjima.

²⁵⁴ Detling, Samaržija, *Koraci kroz vrijeme 2*, 2008, 71; isti, u kasnijim izdanjima.

²⁵⁵ Detling, Peklić, Samaržija, *Tragovi 2*, 2020, 33.

²⁵⁶ Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 191-193.

stranih sila „Zapada“ i „Istoka“ koje su navodno igrale sporedne ili ključne uloge u tim događajima.

Austro-Ugarska Monarhija

U analiziranim udžbenicima iz Habsburške Monarhije najistaknutija značajka prilikom prikazivanja kneza Domagoja jest to da je bio vladar koji je pobunom došao na vlast, te koji nije bio Trpimirova roda. Njegova pobuna i izmjena dinastije interpretirana je kao čimbenik koji je oslabio nekada snažnu Trpimirovu Hrvatsku. Srkulj navodi da je tijekom pobune izgubljena Bosna i neretljanska oblast,²⁵⁷ dok Šišić uz to dodaje i prekodrinske krajeve do Dunava.²⁵⁸ Također, potonji autor opisuje da je takvu situaciju iskoristio i mletački dužd koji je napao Hrvatsku, a knez Domagoj “osjećajući se preslabim, ne upusti se u borbu, nego mu ponudi mir i taoce”.²⁵⁹ Ipak, knez Domagoj prikazan je kao vladar koji je uspješno obnovio snagu Hrvatske, a posebice kao knez “za kojeg se podiže hrvatska mornarica”.²⁶⁰ Njegovu važnost i snagu hrvatske mornarice Šišić potkrepljuje ratnim pozivom franačkog cara Ludovika II. koji nije imao dovoljan broj lađa prilikom opsade grada Barija protiv Arapa.²⁶¹ U jednom Klaićevom izdanju aludiralo se čak na političku samostalnost Domagojeve vlasti: „hrvatsko ime posta strah i trepet susjeda“, a Knez Domagoj „bijaše silan vladar, te nije htio da znade ni za cara bizantskoga, ni za cara franačkoga (rimskoga), kojega su još njegovi predšasnici barem po imenu pripoznavali”.²⁶² Zaključuje da je knez Domagoj najviše zaprijetio Mlečanima, te ih nakanio „sasvim skršiti”.²⁶³ Upravo će se kao najčešći prilog u interpretaciji kneza Domagoja kao „silnog vladara“ koristiti sukobi s Mlečanima. Autori navode da mu u tim bitkama Mlečani dodjeljuju nadimak “Sclavorum pessimus dux” jer im knez Domagoj „zadavaše toliko jada”,²⁶⁴ zbog čega se umiješao i papa Ivan VIII. nazivajući Domagoja “slavnim knezom (duci glorioso)”.²⁶⁵ Srkulj utvrđuje da je Domagojevo nemilosrdno proganjanje mletačkih i

²⁵⁷ Srkulj, *Povijest srednjeg vijeka*, 1912, 156.

²⁵⁸ Šišić, *Hrvatska povijest, prvi dio*, 1906, 44.

²⁵⁹ Isto, 45.

²⁶⁰ Klaić, *Povjestnica srednjeg vijeka*, 1888, 136; isti, u kasnijim izdanjima.

²⁶¹ Šišić, *Hrvatska povijest, prvi dio*, 1906, 45.

²⁶² Klaić, *Hrvatska povjestnica za više djevojačke škole i liceje*, 1894, 14.

²⁶³ Isto.

²⁶⁴ Hoić, *Opća povjestnica za niže razrede srednjih škola*, 1896, 14; isti, u kasnijim izdanjima; Klaić, *Povjestnica srednjeg vijeka*, 1887, 57; isti, u kasnijim izdanjima.

²⁶⁵ Šišić, *Hrvatska povijest, prvi dio*, 1906, 45-46.

bizantskih brodova vjerojatno rezultiralo padom njegove obitelji, te ponovim dolaskom Trpimirovića na vlast.²⁶⁶

Povratak Trpimirove dinastije na prijestolje nije prikazano u pozitivnom ozračju. Naime, u Klaićevom se udžbeniku pojavljuje narativ prema kojem je bizantski car Bazilije I. imao plan da Rimu vjerne Hrvate odvрати od pape i podvrgne carigradskom patrijarhu, a tome se cilju mogao nadati tek s knezom Zdeslavom na vlasti. Zdeslav je navodno „hlepio za tim da postane knezom Bijele Hrvatske”, a caru obećao vazalstvo i priznanje Focija za vjerskog poglavara.²⁶⁷ Knez Zdeslav predstavljen je kao nepoželjan među hrvatskim narodom koji “nije htio da prigine svoj vrat pod bizantskog cara”, zbog čega su dignute uspješne bune.²⁶⁸ I ostali autori interpretiraju kneza Zdeslava kao kneza koji se „bacio u zakrilje cara Vasilija“,²⁶⁹ odnosno kao „bizantskog štićenika“²⁷⁰ koji je priznao vrhovnu vlast Bizanta, te time prekinuo veze s Franačkim Carstvom. Šišić i Srkulj opisuju da je u Zdeslavovo vrijeme još uvijek bio aktualan crkveni raskol u kojem je knez “s narodom i biskupima dalmatinskima”²⁷¹ stao uz carigradskog patrijarha. Srkulj ovdje u zagradi navodi pravoslavne Hrvate, te da je prijelaz k pravoslavlju urodio novim nemirima u kojima je Zdeslav izgubio vlast.²⁷² Šišić dodaje da je u nemirima vjerojatno bila upletena rimska kurija koja se tada nalazila u Hrvatskoj.²⁷³ Unatoč svemu, u udžbenicima je kneževu pristajanje uz Bizant vrednovan kao događaj kojim nestaje franačko vrhovništvo. S obzirom na to da niti franačka vlast nije prikazivana u najboljem svjetlu, kao u primjeru ustanka kneza Ljudevita; zamjena vrhovništva, koliko god bila nepoželjna, mogla se u nastavi interpretirati kao nužna stepenica na putu k osamostaljenju ostvarenom tek u vrijeme kneza Branimira.

Kraljevina Jugoslavija

U udžbenicima povijesti iz Kraljevine Jugoslavije, opisivanje vlasti kneza Domagoja ne sadrži znakovite promjene u usporedbi s udžbenicima iz prijašnje države. Ipak, jedino Prelog u svojem udžbeniku navodi da je knez Domagoj „valjda“ prevratom došao na vlast, budući da

²⁶⁶ Srkulj, *Povijest srednjeg vijeka*, 1912, 156.

²⁶⁷ Klaić, *Hrvatska povijesnica za više djevojačke škole i liceje*, 1894, 14-15.

²⁶⁸ Isto, 15.

²⁶⁹ Šišić, *Hrvatska povijest, prvi dio*, 1906, 46.

²⁷⁰ Srkulj, *Povijest srednjeg vijeka*, 1912, 156.

²⁷¹ Isto.

²⁷² Isto.

²⁷³ Šišić, *Hrvatska povijest, prvi dio*, 1906, 47.

nije bio Trpimirov sin.²⁷⁴ Ostali udžbenici ne spominju nikakve prevrate, pobune ili druge nasilne načine preuzimanja vlasti, ali je naglašeno da nije bio član Trpimirove porodice. Jedina značajnija promjena u sadržaju koja se pojavljuje u svim udžbenicima iz Kraljevine Jugoslavije jest naznačena samostalnost kneza Domagoja u vladanju naspram franačkog cara, odnosno konačno osamostaljenje hrvatske kneževine od franačkog gospodstva. Autori navode da je u to vrijeme franačka postala dovoljno slaba da se Domagoj, koji je teoretski već vladao samostalno, uz pomoć “neobično sposobnog i odlučnog cara Vasilija I.”²⁷⁵ koji je htio podvrgnuti Dalmatinsku Hrvatsku k sebi, podigne protiv Franaka. Jakić zaključuje da franačkom gospodstvu „nestane tada i posljednjeg traga u Dalmatinskoj Hrvatskoj”.²⁷⁶ Dapače, u Babićevom udžbeniku zbacivanje franačkog vrhovništva uz pomoć Bizanta jest gotovo jedini sadržaj vezan uz kneza Domagoja.²⁷⁷ U jednom Srkuljevom udžbeniku, Franci su ponovo prikazani na izrazito grub i nasilnički način po uzoru na prijašnje sadržaje o Ljudevitovom ustanku. Autor navodi da su se „istakli vanrednom okrutnošću svojom“ bacajući psima „naprščad hrvatsku“.²⁷⁸

Iako se prema udžbenicima povijesti knez Domagoj borio protiv franačke vlasti uz pomoć Bizanta, novo bizantsko vrhovništvo i dalje je interpretirano kao nepoželjno među hrvatskim narodom. U svakom slučaju, izvjesno je pozitivnije gledanje na Bizant u udžbenicima ovog perioda u odnosu na prošli. Knez je Zdeslav i dalje prikazivan kao knez koji se vratio na očevo prijestolje uz pomoć bizantskog cara Bazilija, te time „sasvim razumljivo“²⁷⁹ priznao njegovo vrhovništvo, kao i carigradskog patrijarha za crkvenog poglavara. Zbog takve je politike knez Zdeslav interpretiran kao Bazilijev „pouzdanik“,²⁸⁰ a nagle promjene u hrvatskom državnom životu s naglaskom na crkveni pravac navodno su uvjetovale nezadovoljstvo među hrvatskim narodom. Stoga dolazi do bune u kojoj Zdeslav „plati glavom bizantsku politiku“²⁸¹ i priklanjanje „Istoku“.²⁸² Na čelu te pobune nalazili su se „vjeran Rimu“ ninski biskup Teodozije i hrvatski velikaš Branimir.²⁸³ Iako su već kneza Domagoja prikazivali

²⁷⁴ Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena - Srba, Hrvata, Slovenaca*, 1920-1921, 26.

²⁷⁵ Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1926, 32.

²⁷⁶ Isto.

²⁷⁷ Vladimir Babić, *Pregled istorije Južnih Slovena* (Sisak: Tiskara Vjekoslav Pelc, 1933), 5; isti, u kasnijim izdanjima.

²⁷⁸ Srkulj, *Povijest Hrvata Srba i Slovenaca*, 1921, 28.

²⁷⁹ Isto.

²⁸⁰ Jakić, *Povijest Jugoslavije s općom historijom*, 1935, 31.

²⁸¹ Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1926, 32-33.

²⁸² Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena - Srba, Hrvata, Slovenaca*, 1920-1921, 27.

²⁸³ Isto.

kao neovisnog vladara, u mnogim je udžbenicima naznačeno da je sa Zdeslavom zauvijek zbačeno franačko vrhovništvo.

Nezavisna Država Hrvatska

U udžbenicima iz NDH uloga kneza Domagoja, a posebice katoličanstvo među hrvatskim narodom, dobit će mnogo važnije mjesto u događajima vezanim uz borbe oko prijestolja i protiv stranog vrhovništva. Udžbenici Barade-Katića-Šidaka izmjenu dinastije i vrhovništva stavljaju u kontekst Focijeve shizme koja će još u vrijeme kneza Trpimira „u mnogome poremetiti prilike u Hrvatskoj i biti otsudne za razvoj kršćanstva uopće“.²⁸⁴ Autori započinju tezom da Hrvati u to vrijeme nisu bili bizantski podanici, za razliku od „Rima rastavljenih“ dalmatinskih gradova i biskupa. Štoviše, Hrvati su preko Franaka bili „potpuno vjerski na strani zapada“, te ostali vjerni Rimu. Zato nisu mogli podnositi da je njihova crkvena hijerarhija „u svakom pogledu tuđa“, zbog čega dolazi do osnivanja vlastite biskupije u Ninu, te borbi u kojima Trpimirovići gube prijestolje.²⁸⁵ Autori opisuju da su „pristaše zapada“ postavile Domagoja na vlast, koji nije bio Trpimirović, a promjene u dinastiji rezultirale su vanjskim konfliktima i teškim unutarnjim stanjem. Stoga je još nedovoljno snažnog kneza Domagoja napao mletački dužd, „vjerojatno da pomogne protjeranim Trpimirovićima“.²⁸⁶ Sljedeća prilika za povratak Trpimirovića na vlast navodno se pojavljuje prilikom opsade grada Barija u kojem je sudjelovao i knez Domagoj sa svojim brodovljem. Autori opisuju događaje u kojima će bizantski podanici Zahumljani ili Dukljani zarobiti papinske poslanike koji su se vraćali iz Carigrada, te im uništiti spise, odnosno zaključke s održanog sabora. Car Bazilije, „da se opere od ovog neobičnog i teškog čina“ naredi mletačkom duždu da se kazne počinio. Međutim, potonji nije kaznio prave krivce, već je navodno to iskoristio kao priliku da „izdajnički“ napadne Hrvate, „koji nisu bili ništa krivi“.²⁸⁷ Autori tvrde da se on to ne bi usudio učiniti da se hrvatsko brodovlje nije nalazilo pod Barijem. Također, zaključuju da je Bizant „ovaj izdajnički i sramotni čin“ učinio iz više razloga: da zbace sa sebe krivnju za navedeni događaj, prisile hrvatsko brodovlje na povratak, a time spriječe pad Barija, te da pomognu Trpimirovićima povratak na prijestolje. Dodaju da im ovo posljednje nije uspjelo, a da su istovremeno započele duge i teške bitke s Mlečanima u kojima je Domagoj nazvan „najgori

²⁸⁴ Barada, Katić, Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 29; isti, u kasnijim izdanjima.

²⁸⁵ Isto.

²⁸⁶ Isto, 30.

²⁸⁷ Isto, 30-31.

hrvatski vladar (pessimus Sclavorum dux)", a njegovi podanici "najgori narod Hrvata (Sclavorum pessime gentes)".²⁸⁸ Domagoj je naposljetku interpretiran kao jak i snažan vladar koji je „neprestano stajao hrabro i neustrašivo na braniku hrvatskih granica i hrvatske nezavisnosti“ protiv onovremenih najmoćnijih vladara, odnosno Bazilija I. i njegovih podanika i saveznika. Autori opisuju i unutarnju politiku u kojoj je knez također bio "vladar jake ruke" protiv urotnika, odnosno stranke protjeranih Trpimirovića koja je bila „ušutkana, ali ne i uništena“. Ipak, naposljetku Domagojevi sinovi bivaju protjerani uz pomoć cara Bazilija koji navodno „već davno sve poduzimlje, da obnovi carsku vlast na Jadranu“, uspjevši u susjednim zemljama, ali ne i u Hrvatskoj u vrijeme Domagoja. Autori tvrde da je caru Baziliju smrt kneza Domagoja bila „najzgodnija prigoda, a unutrašnja dinastička sloga uspješno sredstvo, da i Hrvatsku podloži pod bizantsko vrhovništvo.“²⁸⁹ Antoljak daje vrlo sličan narativ u svojem udžbeniku. Također opisuje „nekršćanski“ napad Bizanta na Hrvatsku tijekom opsade grada Barija, između ostalog u namjeri da se Trpimirovići vrte na vlast.²⁹⁰ Zatim navodi sukobe s „vječnom neprijateljicom Hrvata“, „grabežljivom Venecijom“, tijekom kojih je knez Domagoj dobio „častan naslov“ „najgori knez Hrvata (pessimus Sclavorum dux)“, a njegovi ratoborni i poduzetni podanici „najgori narod Hrvata (Sclavorum pessime gentes)".²⁹¹ Za kraj, Antoljak zaključuje da je Domagojeva zasluga u tome što je u "vrlo kritično doba sačuvao i spasio nezavisnost svoje države" koju će njegovi sinovi nasljednici izgubiti zbog "velike premoći neprijatelja", a u korist Zdeslava Trpimirovića.²⁹² Valja spomenuti da je Jakić u svojim udžbenicima kneza Domagoja naveo kao „najgoreg kneza Slavena“,²⁹³ suprotno ostalim autorima iz vremena NDH koji ga pored latinskog nazivlja interpretiraju kao „najgoreg kneza Hrvata“.

I dok se knez Domagoj prema udžbenicima borio protiv svih vanjskih i unutarnjih neprijatelja svoje vlasti i kneževine, Zdeslavovo preuzimanje prijestolja interpretirano je unutar okvira „grčke imperijalističke politike“.²⁹⁴ Kneza Zdeslava prvenstveno se prikazuje kao carevog pouzdanika koji ne samo da je priznao vrhovnu vlast Bizanta, već i carigradskog patrijarha za crkvenog poglavara.²⁹⁵ Ipak, autori Barada-Katić-Šidak i Antoljak interpretiraju Zdeslavovo preuzimanje vlasti kao važan događaj za unutarnje i vanjskopolitičke prilike u

²⁸⁸ Isto, 31.

²⁸⁹ Isto, 31-32.

²⁹⁰ Antoljak, *Poviest Hrvata*, 1943, 19.

²⁹¹ Isto, 19-20.

²⁹² Isto, 20.

²⁹³ Jakić, *Povijest hrvatskog naroda sa svjetskom poviješću*, 1941, 34; isti, u kasnijim izdanjima.

²⁹⁴ Jakić, *Povijest srednjeg vijeka i početak novoga*, 1941, 62; isti, u kasnijim izdanjima.

²⁹⁵ Isto.

Hrvatskoj jer su sada državno-pravne veze sa „Zapadnim carstvom“ u potpunosti nestale.²⁹⁶ No, najveća prepreka bizantskom caru bio je „izraziti katolicizam Hrvata“. Stoga šalje svećenike u namjeri da djelotvornije priveže hrvatsku kneževinu Istočnoj crkvi.²⁹⁷ No unatoč tome, autori Barada-Katić-Šidak napominju da knez Zdeslav nije radio na štetu Zapadne crkve, što se navodno vidi i iz njemu upućenih papinih pisama.²⁹⁸ Autori udžbenika iz NDH utvrđuju da su reakcija Rima i protu-bizantska struja bile presnažne da bi se knez Zdeslav zadržao na vlasti. U konačnici izbija pobuna koja na prijestolje dovodi kneza Branimira. Antoljak konstatira da je ova buna uspjela jer je „mnogo u tome pridonijelo nacionalno katoličko svećenstvo u Hrvatskoj“.²⁹⁹ Jakić i u kasnijem poglavlju o Srbima i Bugarima opisuje namjere cara Bazilija I. da različite narode i zemlje Grčkog carstva poveže oko „svog žezla“ uz pomoć Pravoslavne crkve i carigradskog patrijarha. To je u vrijeme Zdeslava pokušao i u Hrvatskoj, ali nije uspio.³⁰⁰ Jakić zaključuje da je zbacivanjem kneza Zdeslava s vlasti i dolaskom na vlast kneza Branimira, hrvatski narod „ostao u vezi s katoličkim i latinskim Zapadom“.³⁰¹

Socijalistička Jugoslavija

Središnja zbivanja u prikazivanju vlasti kneza Domagoja u udžbenicima iz socijalističke Jugoslavije su sukobi s Mlečanima. To ilustriraju i sami nazivi poglavlja iz pojedinih udžbenika: „I Venecija je bila vjekovni neprijatelj hrvatske države“;³⁰² ili „Hrvati su se borili protiv Franaka, Bizanta i Mlečana“.³⁰³ Babić opisuje papino posredovanje tijekom navodnog osvećivanja „naših primoraca“ protiv pljačkaških pohoda Mlečana i dalmatinskih gradova. Naime, papa se obraća „slavnom knezu Domagoju“ moleći ga da stane na kraj svojim podanicima koji su gusarili. Zaključuje da papino posredovanje nije uspjelo jer „je mržnja na vjerolomne i lakome Mlečane bila suviše velika, a osveta sasvim opravdana“.³⁰⁴ Domagoj je vodio „ogorčene borbe“ protiv Mlečana sve do svoje smrti, te zbog njih ostao zapamćen kao

²⁹⁶ Antoljak, *Poviest Hrvata*, 1943, 20; Barada, Katić, Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 33-34; isti, u kasnijim izdanjima.

²⁹⁷ Barada, Katić, Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 34; isti, u kasnijim izdanjima.

²⁹⁸ Isto.

²⁹⁹ Antoljak, *Poviest Hrvata*, 1943, 20.

³⁰⁰ Jakić, *Povijest srednjeg vijeka i početak novoga*, 1941, 63.

³⁰¹ Jakić, *Povijest hrvatskog naroda sa svjetskom poviješću*, 1941, 34; isti, u kasnijim izdanjima.

³⁰² Marija Vrbetić, *Historija: za I. razred gimnazije* (Zagreb: Školska knjiga, 1965), 325; ista, u kasnijim izdanjima.

³⁰³ Drašković, *Od pretpovijesnog doba do XVIII stoljeća*, 1969, 162; isti, u kasnijim izdanjima; Drašković, Goričan, *Povijest*, 1967, 89; isti, u kasnijim izdanjima.

³⁰⁴ Babić, *Povijest za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije*, 1949, 133.

„najgori knez Slavena“, a naši primorci kao „najgori slavenski i dalmatinski narod“.³⁰⁵ Dok većina udžbenika ne spominje ili navodi tek u kratkim crtama osamostaljenje kneza Domagoja u odnosu na franačku vlast, udžbenik Salzer-Mali daje detaljniji pogled na navedeni događaj. Autorice opisuju da je Dalmatinska Hrvatska odbila priznati vrhovništvo novog njemačkog kralja, dok su se Hrvati „pače htjeli osloboditi franačke vrhovne vlasti i digli su se na ustanak“. On je „potpuno uspio“ omogućujući Hrvatima trajno oslobođenje od franačke vlasti, dok je Hrvatska „tada doista postala slobodna“. No, za vrijeme ustanka umro je knez Domagoj.³⁰⁶ Autori neće pridavati veliku pozornost izmjenama dinastije na vlasti, kao ni posredovanju stranih sila u tim sukobima. Jedino Babić daje diskurs: „dok se Domagoj i njegov narod ovako junački borio protiv bizantskih podanika Mletaka i dalmatinskih gradova, rovarili su protiv njega prijatelji protjeranih Trpimirovih sinova i tražili pomoć od Bizanta“, te spominje građanski rat koji počinje nakon kneževе smrti.³⁰⁷ Zaključuje da je knez Domagoj morao biti „ugledan čovjek“ s obzirom da ga je papa savjetovao kako da kažnjava buduće urotnike.³⁰⁸

Knez Zdeslav interpretiran je kao vladar koji je došao na vlast uz pomoć cara Bazilija, a zauzvrat postao bizantski vazal, čime je i hrvatska biskupija u Ninu bila podređena carigradskom patrijarhu. Udžbenici opisuju da je time bio potisnut utjecaj Rima, zbog čega car donosi odluku u kojoj dalmatinski gradovi i otoci plaćaju knezu Zdeslavu danak: „tako je knez došao do velike sume novaca, koji mu je bio potreban za jačanje kneževske vlasti i održavanje družine“.³⁰⁹ Autori zaključuju da se rodovsko plemstvo osjećalo ugroženo Zdeslavovim novčanim sredstvima, kao i podršci koju je imao iz Bizanta, zbog čega podižu ustanak.³¹⁰ Međutim, u Hrvatskoj je najveće nezadovoljstvo bilo u tome što je nedavni trijumf i oslobođenje od franačkog gospodstva bilo zamijenjeno bizantskim.³¹¹ Autorice Salzer-Mali zaključuju da to nezadovoljstvo iskorištava Branimir uz pomoć ninskog biskupa i latinskog svećenstva u namjeri da se „dočepa vlasti“.³¹² Dakle, za razliku od prijašnjih udžbenika, posebice onih iz NDH, izvor konflikta više nisu religijska pitanja, već generalne težnje za neovisnošću od bilo kojeg stranog vrhovništva. Ipak, u vrlo znatnom broju analiziranih

³⁰⁵ Isto.

³⁰⁶ Salzer, Mali, *Povijest*, 1952, 36.

³⁰⁷ Babić, *Povijest za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije*, 1949, 133.

³⁰⁸ Isto.

³⁰⁹ Isto, 134.

³¹⁰ Babić, *Povijest za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije*, 1949, 134; Salzer, Mali, *Povijest*, 1952, 37.

³¹¹ Salzer, Mali, *Povijest*, 1952, 37.

³¹² Isto.

udžbenika iz socijalističke Jugoslavije, sadržaj o knezu Domagoju, a pogotovo knezu Zdeslavu, je izbačen. Ukoliko se knez Domagoj spominje, to je ponajviše radi sukoba s Mlečanima.

Republika Hrvatska

Po uzoru na prijašnja razdoblja, knez Domagoj interpretiran je kao vladar kojega je obilježila vrlo dinamična vladavina, posebice vojno i vanjskopolitičko djelovanje. Ono je stavljeno u kontekst sve učestalijih arapskih prepada, neprijateljstva s Venecijom koja otkazuje mir zaključen s Mislavom odmah nakon Trpimirove smrti navodno računajući na smjenu vlasti pogodnu za njihov pokušaj,³¹³ te Bizantom koji je htio povratiti vlast na Jadranu i podčiniti Hrvatsku.³¹⁴ Autori Bulat-Labor-Šašić dodaju da je Domagojevo gusarenje ugrožavalo žilu kucavicu posredničke trgovine Istoka sa Zapadom.³¹⁵ Unutar tih okvira, u sadržaju se navode nazivi koje su knezu Domagoju dodijelili Mlečani (*pessimus Sclavorum dux*) i papa Ivan VIII. (*duci glorioso*). Svi najnoviji udžbenici iz 2020. godine ujednačeno navode „najgori knez Slavena“.³¹⁶ Međutim, stariji se udžbenici razlikuju po interpretacijama navedenih naziva. Naime, dio njih upotrebljava „najgori knez Hrvata“ i „slavni knez Hrvata“,³¹⁷ dok ostali udžbenici kneza Domagoja nazivaju „najgorim knezom Slavena“, ali istovremeno „slavnim knezom Hrvata“.³¹⁸ Pred kraj prikazivanja Domagojeve vlasti, autori Bulat-Labor-Šašić navode kroniku „Corona Venetorum“ iz 1447. godine koja upućuje da je Neretvanska Kneževina bila pod vlašću hrvatskoga kneza, no naglašavaju da je točnost isprave upitna.³¹⁹ Ipak, autori zaključuju da je hrvatska kneževina u drugoj polovici 9. stoljeća sazrela u respektabilan politički subjekt na Jadranu, a Domagojevo (i Trpimirovo) agresivnije djelovanje na Jadranu rezultiralo je gospodarskim i političkim napretkom Hrvatske.³²⁰

³¹³ Mirošević, Šanjek, Mijatović, *Povijest za drugi razred gimnazije*, 1997, 56; isti, u kasnijim izdanjima.

³¹⁴ Birin, Šarlija, Magaš, *Povijest 2*, 2020, 48; Bulat, Labor, Šašić, *Povijest 2*, 2009, 72; Detling, Peklić, Samaržija, *Tragovi 2*, 2020, 34; Medić, Posavec, *Stvaranje europske civilizacije i kulture (V.-XVIII. st.)*, 1996, 56; isti, u kasnijim izdanjima.

³¹⁵ Bulat, Labor, Šašić, *Povijest 2*, 2009, 73.

³¹⁶ Birin, Šarlija, Magaš, *Povijest 2*, 2020, 48; Detling, Peklić, Samaržija, *Tragovi 2*, 2020, 34; Gračanin, Petrić, Tomorad, *Povijest 2, Svijet prije nas*, 2020, 26; Glučina, Ristić, Turk Presečki, *Zašto je povijest važna? 2*, 2020, 27.

³¹⁷ Mirošević, Šanjek, Mijatović, *Povijest za drugi razred gimnazije*, 1997, 56; isti, u kasnijim izdanjima.

³¹⁸ Medić, Posavec, *Stvaranje europske civilizacije i kulture (V.-XVIII. st.)*, 1996, 56; isti, u kasnijim izdanjima; Mirošević, Šanjek, *Hrvatska i svijet od V. do XVIII. stoljeća*, 1994, 54; isti, u kasnijim izdanjima.

³¹⁹ Bulat, Labor, Šašić, *Povijest 2*, 2009, 73.

³²⁰ Isto.

Dolazak kneza Zdeslava na vlast interpretirano je kao uspješan pokušaj Bizanta u postavljanju „svoga kandidata“³²¹ na vlast u hrvatskoj kneževini. Zbog toga, knez Zdeslav opisivan je po uzoru na prijašnja razdoblja kao „prijatelj Bizanta“³²² ili bizantski „štićenik”.³²³ Međutim, udžbenici navode da je kneževa vlast kratko trajala jer su Hrvati, nezadovoljni njegovom vlašću, podigli ustanak. I dok pojedini autori navode da je knez Zdeslav podvrgnuo hrvatsku biskupiju carigradskom patrijarhu, jedino autori Mirošević-Šanjek u poglavlju „Papa i međunarodno priznanje Hrvatske“ napominju sljedeće: „neki povjesničari u kratkotrajnom političkom savezu kneza Zdeslava s Bizantom vide također crkveno podlaganje Hrvatske carigradskoj patrijaršiji (...). Zaboravlja se, međutim, da Focije održava srdačne odnose s papom (...). Ne radi se dakle o podlaganju hrvatskih područja pod crkvenu nadležnost Carigrada“.³²⁴ Na kraju analize može se zaključiti da se u udžbenicima iz Republike Hrvatske pridaje manji značaj crkvenim sukobima, te izmjeni dinastije i vrhovništva. Umjesto toga, u središtu je skromno, pojedinačno opisivanje kneževa, njihovih vladavina i postignuća. U tome je kontekstu knez Zdeslav izgubio nekadašnju negativnu funkciju u udžbenicima povijesti.

3.4. Vladavina kneza Branimira

Iako su mnogi autori udžbenika navodili svoja vlastita mišljenja, zapravo ne znamo mnogo detalja o razlozima nasilne smrti kneza Zdeslava. Možemo samo pretpostaviti da je vjerojatno bila riječ o sklonosti dijela Hrvata prema tradicionalnim vezama s Karolinzima, o sukobu suprotstavljenih frakcija, ili o nekom trećem razlogu. No, ubivši kneza Zdeslava, na vlast dolazi knez Branimir koji je bio nepoznatog podrijetla.³²⁵ Iako je priznao vrhovnu vlast franačkog cara, knez se Branimir obratio papi Ivanu VIII. iskazavši mu vjernost i pokornost, te želju za obnovom veze sa Svetom Stolicom. Mnogi će povjesničari, a s njima i udžbenici povijesti, vrednovati papin blagoslov kao priznanje vladarske neovisnosti kneza Branimira.³²⁶ S druge strane, pojedini povjesničari smatraju da nije riječ o formalnom priznanju hrvatske neovisnosti, već o blagoslovu koji je legitimirao vlast novog vladara koji je na tu poziciju došao

³²¹ Medić, Posavec, *Stvaranje europske civilizacije i kulture (V.-XVIII. st.)*, 1996, 56; isti, u kasnijim izdanjima.

³²² Mirošević, Šanjek, *Hrvatska i svijet od V. do XVIII. stoljeća*, 1994, 54; isti, u kasnijim izdanjima.

³²³ Detling, Peklić, Samaržija, *Tragovi 2*, 2020, 35; Detling, Samaržija, *Koraci kroz vrijeme 2*, 2008, 72; isti, u kasnijim izdanjima; Mirošević, Šanjek, Mijatović, *Povijest za drugi razred gimnazije*, 1997, 56; isti, u kasnijim izdanjima.

³²⁴ Mirošević, Šanjek, *Hrvatska i svijet od V. do XVIII. stoljeća*, 1994, 55; isti, u kasnijim izdanjima.

³²⁵ Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 194.

³²⁶ Birin, „Pregled političke povijesti Hrvata u ranome srednjem vijeku“, 50-51.

silom.³²⁷ U svakom slučaju, vrijeme vladavine kneza Branimira smatramo razdobljem prosperiteta i mira, budući da se u izvorima ne navode nikakvi vanjski niti unutarnji sukobi. Tome u prilog ide i Branimirova znatna graditeljska djelatnost otkrivena arheološkim istraživanjima, kao i Branimirovo bavljenje crkvenom politikom. Naime, knez je Branimir mogao računati na potencijalno ovladavanje dalmatinskim gradovima. Prilika se pojavila nakon smrti splitskog nadbiskupa Marina, u pokušaju da skupa s biskupom Teodozijem sjedine ninsku biskupiju s dalmatinskom Crkvom.³²⁸ Dakle, osim postizanja političke samostalnosti, u udžbenicima povijesti najvažniji će se sadržaj o knezu Branimiru često odnositi na crkveno sjedinjenje, ali i pojavu slavenskog bogoslužja i glagoljaštva. Cilj ovog poglavlja jest prikazati udžbeničke interpretacije kneza Branimira iz različitih vremenskih razdoblja.

Austro-Ugarska Monarhija

U udžbenicima iz Habsburške Monarhije opisuje se „silovita smrt“³²⁹ kneza Zdeslava, dok na vlast dolazi „knez ubojica njegov“,³³⁰ knez Branimir. Međutim, s obzirom na to da je knez Zdeslav (i Bizant) bio interpretiran u poprilično negativnom svjetlu, prevrat na prijestolju smatrat će se razumljivim slijedom događaja. Zbog toga je knez Branimir interpretiran kao „pravi osnivač političke nezavisnosti Hrvatske“,³³¹ koji se odmetnuo od Bizanta i „priljubio što tješnije papi“. ³³² Šišić daje diskurs u kojem je knez Branimir poslao pismo papi izjavljujući svoju neograničenu odanost, a “papu Ivana obuzme velika radost”, te blagoslovi Branimira, hrvatski narod i zemlju: “ujedno obavijesti o tom njega, svećenstvo hrvatsko i narod hrvatski, primajući ga raširenim rukama u svoj zagrljaj”.³³³ Šišić zaključuje da su se Hrvati ovim činom zauvijek pridružili papi i Katoličkoj crkvi. Autor zatim nastavlja s opisivanjem crkvenih prilika u kojima Hrvati u vrijeme Branimirove vlasti prihvaćaju slavensku službu i glagoljicu. Naglašava da su ti događaji bili od osobite važnosti jer je za Hrvatsku osigurano da živi kao „kulturalna jedinica“: „tudjinska kulturna najezda, naročito latinizacija, nikad ga više ne će goloruka zateći“. ³³⁴ Zbog navedenog, Šišić smatra da su latinski biskupi iz dalmatinskih gradova vrlo intenzivno mrzili „ono snažno oružje“ (slavensku službu i glagoljicu) kojim se

³²⁷ Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 135.

³²⁸ Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 194-195; isti, *Prva stoljeća Hrvatske*, 95;

³²⁹ Klaić, *Povjestnica srednjeg vijeka*, 1888, 137; isti, u kasnijim izdanjima.

³³⁰ Šišić, *Hrvatska povijest, prvi dio*, 1906, 48.

³³¹ Isto.

³³² Klaić, *Povjestnica srednjeg vijeka*, 1888, 137; isti, u kasnijim izdanjima.

³³³ Šišić, *Hrvatska povijest, prvi dio*, 1906, 48.

³³⁴ Isto, 48-49.

hrvatska svijest branila od njihovog latinizma.³³⁵ Za kneza Branimira veže se i osnivanje zasebne biskupije na čelu s biskupom Teodozijem koji je upravljao područjem cijele Bijele Hrvatske. Hrvatski je biskup „gorljivo“ prihvatio glagoljaše i slavensko bogoslužje, te time položio osnovu „hrvatskoj narodnoj crkvi, koja je imala svoj jezik i pismo“, dok je bila ovisna samo o papi.³³⁶

Kraljevina Jugoslavija

Udžbenici iz Kraljevine Jugoslavije nastavljaju s interpretacijom kneza Branimira kao prvog hrvatskog nezavisnog vladara koji „čim je sio na kneževsku stolicu“³³⁷ poslao pismo papi u kojem vraća hrvatski narod „u krilo katoličke crkve“,³³⁸ „što postade sudbonosno za čitav daljnji život Hrvata“.³³⁹ Papu je pismo navodno „izvanredno obradovalo“, te on svečano blagoslovi Branimira, svu hrvatsku zemlju i narod koji odonda ostade vjeran Rimu i Katoličkoj crkvi.³⁴⁰ Jakić dodaje da je knez Branimir bio „još moćniji od Trpimira i Domagoja“ jer je car Bazilije priznao nezavisnost hrvatskoj kneževini, „premda su grčki carevi tvrdili da je čitav Balkanski Poluotok njihovo područje“.³⁴¹ Jedan od najistaknutijih događaja prilikom opisivanja Branimirove vlasti jest pojava slavenskog bogoslužja. Po uzoru na Šišića, autori opisuju slavensko bogoslužje kao „najjače oružje za očuvanje narodnosti, a potom i slobode svoje“,³⁴² odnosno kao najveću i najtrajniju kulturnu tečevinu koju je hrvatski narod „neustrašivo branio i predavao kasnijim pokoljenjima sve do današnjeg dana“.³⁴³ Srkulj opisuje da su glagoljicu donijeli iz Velike Moravske prognani Metodovi učenici jer „knez Svatopluk nije imao srca za ovo vanredno nacionalno oružje“.³⁴⁴ Zaključuje da su vjerski nemiri između pristaša latinske i narodne službe oslabile snagu kneževine, ali da je „slavenska služba Božja ogradila Hrvatsku od navale latinsko-romanske“, zbog čega „na Balkanu živi kao kulturna jedinica“.³⁴⁵ Jakić je također smatrao da se slavenskim bogoslužjem branila narodna kršćanska prosvjeta i narodni karakter hrvatske države od latinske i grčke Crkve „koje su u ona vremena

³³⁵ Isto, 49.

³³⁶ Klaić, *Hrvatska povjesnica za više djevojačke škole i liceje*, 1894, 15-16.

³³⁷ Srkulj, *Povijest Hrvata Srba i Slovenaca*, 1921, 29.

³³⁸ Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1926, 33.

³³⁹ Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena - Srba, Hrvata, Slovenaca*, 1920-1921, 27.

³⁴⁰ Srkulj, *Povijest Hrvata Srba i Slovenaca*, 1921, 29.

³⁴¹ Jakić, *Povijest Jugoslavije s općom historijom*, 1935, 31.

³⁴² Srkulj, *Povijest Hrvata Srba i Slovenaca*, 1921, 29-30.

³⁴³ Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1926, 33.

³⁴⁴ Srkulj, *Povijest Hrvata Srba i Slovenaca*, 1921, 30.

³⁴⁵ Isto.

često puta krčile put tuđinskom gospodstvu”.³⁴⁶ S druge strane, Prelog konstatira da „na žalost, nikada nije slavenska služba božija stekla državnog priznanja i zaštite“, pa prema tome i „narodna hrvatska crkva samo je sad više, sad manje bila dopuštena uz latinsku”.³⁴⁷ Ipak, Prelog navodi da je uza sve to vršila veliki narodni i kulturni utjecaj, unatoč mržnji od strane latinskih biskupa koji su u njoj vidjeli snažno oružje protiv svoje latinizacije.³⁴⁸ U kasnijim izdanjima iz Kraljevine Jugoslavije, slavenskom bogoslužju davat će se znatno manji značaj u sadržaju uz kneza Branimira.

Nezavisna Država Hrvatska

U udžbenicima iz NDH slavensko se bogoslužje više ne prikazuje u sadržaju uz kneza Branimira, dok je u mnogim udžbenicima iz prijašnjih država to bio jedan od temeljnih događaja prilikom opisivanja vladavine kneza Branimira. Sada se naglasak nalazi na postizanju samostalnosti kneževine i papinom priznanju. Na to ukazuju i sami nazivi poglavlja unutar kojih se opisuje Branimirova vladavina: „Nezavisna Kneževina Hrvatska“,³⁴⁹ ili potpoglavlja: „Hrvatska postaje nezavisna papinim odobrenjem“.³⁵⁰ Štoviše, uloga pape pri postizanju i očuvanju nezavisnosti bit će u udžbenicima predstavljena kao od primarne važnosti: “papa simbolički priznade nezavisnost, uzevši nju, hrvatski narod i kneza pod svoju moćnu zaštitu”.³⁵¹ Jakić dodaje da je upravo „po nagovoru pape“ i bizantski car priznao Branimirovu kneževinu nezavisnom, “premda su grčki carevi sav Balkanski poluotok prisvajali kao svoje područje”.³⁵² U svom drugom udžbeniku Jakić detaljnije objašnjava bizantsko priznanje nezavisnosti hrvatske kneževine. Navodi da je ono postignuto sporazumom u kojemu papa zauzvrat priznaje Focija patrijarhom. Tako je papa igrao ključnu ulogu, dok je caru Baziliju navodno odgovalaralo da sa zapadne strane bude miran boreći se istovremeno s Arapima u Siriji.³⁵³ Također, ponavlja se korištenje „Zapada“ kao pozitivnog elementa od kojega su Hrvati bili udaljeni tijekom bizantskog vrhovništva: „Branimir je hrvatski narod konačno združio sa Zapadom udaljivši ga za uvijek od bizantskoga kulturnog svijeta“.³⁵⁴ Sukladno papinom

³⁴⁶ Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1926, 33.

³⁴⁷ Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena - Srba, Hrvata, Slovenaca*, 1920-1921, 27.

³⁴⁸ Isto.

³⁴⁹ Barada, Katić, Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 34; isti, u kasnijim izdanjima.

³⁵⁰ Isto.

³⁵¹ Antoljak, *Povijest Hrvata*, 1943, 20.

³⁵² Jakić, *Povijest hrvatskog naroda sa svjetskom poviješću*, 1941, 35; isti, u kasnijim izdanjima.

³⁵³ Jakić, *Povijest srednjeg vijeka i početak novoga*, 1941, 63.

³⁵⁴ Živko, Jakić, *Povijest srednjeg vijeka: za VI. razred srednjih škola* (Zagreb: Hrvatska državna tiskara, 1942), 77.

priznanju, prethodilo je Branimirovo iskazivanje odanosti: „iskazavši mu pismeno, na osobit način ne samo sinovsku vjersku odanost svoju i cijelog hrvatskog naroda, nego i posebno političku vjernost”.³⁵⁵ Sve u svemu, Jakić kao i u svojem udžbeniku iz Kraljevine Jugoslavije smatra kneza Branimira „moćnijim“ od kneževa Trpimira i Domagoja, te navodi da brzo razvijanje i jačanje hrvatske države nisu mogli spriječiti ni novi neprijatelji sa sjevera, Mađari.³⁵⁶ Antoljak dodaje da je Branimirova zasluga u tome što je sasvim umirio zemlju, te ju time podigao u „svakom pogledu“, a od tada „Primorska Hrvatska živi mirnim životom, jer su joj susjedi suviše slabi da poduzmu kakav jači podhvat”.³⁵⁷ Autori Barada-Katić-Šidak završavaju poglavlje opisima kulturnih prilika u kojima se knez, uredivši vanjska i unutarnja pitanja, mogao posvetiti materijalnim i kulturnim dobrom države. Svoje tvrdnje potkrepljuju pronađenim arheološkim ostacima, među kojima se nalazi i natpis iz Šopota kod Benkovca u kojem se knez Branimir spominje kao „dux Crvatorum”.³⁵⁸ To je prvi slučaj da se u analiziranim udžbenicima povijesti pojavljuje taj natpis, iako je otkriven 1920-ih godina.³⁵⁹

Socijalistička Jugoslavija

Udžbenici iz socijalističke Jugoslavije neće se razlikovati od prijašnjih udžbenika pri interpretacijama kneza Branimira kao vladara koji će učiniti hrvatsku kneževinu nezavisnom od tuđinskog vrhovništva. U sadržaju se ističe „danak mira”³⁶⁰ kojega su po nagovoru bizantskog cara plaćali dalmatinski gradovi i otoci. Dapače, navođenje navedenih mjesta i/ili poraženih Mlečana koji su plaćali danak za slobodnu plovidbu morem, u mnogim je udžbenicima uz nezavisnost jedan od najvažnijih ili gotovo jedini sadržaj u prikazivanju kneza Branimira.³⁶¹ Stariji udžbenici daju detaljniji pogled na Branimirovo razdoblje. Autorice Salzer-Mali tvrde da je dobiveni danak bio pokazatelj jačine hrvatske ranosrednjovjekovne države,³⁶² dok Babić zaključuje da je on upotrijebljen za jačanje vlasti i suzbijanje rodovskog poretka.³⁶³ Pred kraj poglavlja, Babić opisuje da se u vrijeme Branimira počela širiti „slavenska

³⁵⁵ Barada, Katić, Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 34-35; isti, u kasnijim izdanjima.

³⁵⁶ Jakić, *Povijest hrvatskog naroda sa svjetskom poviješću*, 1941, 35; isti, u kasnijim izdanjima.

³⁵⁷ Antoljak, *Poviest Hrvata*, 1943, 20.

³⁵⁸ Barada, Katić, Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 37; isti, u kasnijim izdanjima.

³⁵⁹ Ivan Josipović, "Nova zapažanja o trabeaciji oltarne ograde iz Šopota kod Benkovca," *Starohrvatska prosvjeta* 42 (2015): 134.

³⁶⁰ Matković, *Povijest 1*, 1977, 45; Matković, Drašković, Stančić, *Povijest 2*, 1990, 23.

³⁶¹ Drašković, *Od pretpovijesnog doba do XVIII stoljeća*, 1969, 163; isti, u kasnijim izdanjima; Drašković, Goričan, *Povijest*, 1967, 89; isti, u kasnijim izdanjima; Matković, *Povijest 1*, 1977, 45; Matković, Drašković, Stančić, *Povijest 2*, 1990, 23.

³⁶² Salzer, Mali, *Povijest*, 1952, 37-38.

³⁶³ Babić, *Povijest za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije*, 1949, 136.

služba božja“; no da su knez i dvorsko plemstvo već bili prečvrsto povezani s Latinima zbog čega „narodni jezik nikad nije mogao da potpuno proдре u crkvu, a kamoli da istisne latinski jezik iz politike“. Potkrepljuje svoju misao tvrdnjom da su svi natpisi i dokumenti hrvatskih vladara bili pisani samo latinskim jezikom.³⁶⁴ Gotovo u svim analiziranim udžbenicima iz socijalističke Jugoslavije izostavljen je sadržaj o odnosu kneza Branimira s papom, dok je u mnogim prijašnjim udžbenicima on bio od temeljne važnosti za prikazivanje postupnog stvaranja nezavisnosti kneževine. Tek je dio udžbenika ukratko naveo da se knez oslonio na rimskoga papu koji ga je priznao za kneza.³⁶⁵ No, nigdje nije naznačena navodna važnost tog događaja, kao ni Branimirovo slanje pisma i iskazivanje odanosti, niti papin blagoslov.

Republika Hrvatska

Suprotno udžbenicima iz prijašnjeg razdoblja, u udžbenicima iz Republike Hrvatske papa ponovno uočljivo sudjeluje u stvaranju nezavisnosti hrvatske kneževine. To je posebice istaknuto u najstarijim udžbenicima povijesti ovog perioda. Oni sadrže sljedeće nazive poglavlja: „Pape i međunarodno priznanje Hrvatske“³⁶⁶ ili „Hrvatska međunarodno priznata država“.³⁶⁷ Kao što sami naslovi poglavlja sugeriraju, knez Branimir imat će opet značajnu ulogu u udžbenicima, uključujući i njegov bliski odnos s papom: „(Branimir) dragi sin koji u svemu želi biti odan i poslušan sv. Petru“;³⁶⁸ ili „papa je (...) Branimira nazvao milim sinom“.³⁶⁹ Autori utvrđuju da je papino priznanje u ondašnjoj političkoj praksi značilo međunarodno priznanje hrvatske države,³⁷⁰ „koju takvom smatra crkvenopolitički autoritet kršćanske Europe“.³⁷¹ Priznavši Hrvatsku, papa je potvrdio njen ugled među europskim državama.³⁷² Autori Birin-Šarlija-Magaš dodaju da to ukazuje na činjenicu da je Hrvatska izrasla u državu dostojnu papine komunikacije, te u ravnopravnu članicu „civilizacije kršćanskog Zapada“.³⁷³ Prema autorima Medić-Posavec, time je također izbjegnuta moguća

³⁶⁴ Isto.

³⁶⁵ Matković, *Povijest 1*, 1977, 45; Matković, Drašković, Stančić, *Povijest 2*, 1990, 23.

³⁶⁶ Mirošević, Šanjek, *Hrvatska i svijet od V. do XVIII. stoljeća*, 1994, 55; isti, u kasnijim izdanjima.

³⁶⁷ Mirošević, Šanjek, Mijatović, *Povijest za drugi razred gimnazije*, 1997, 56; isti, u kasnijim izdanjima.

³⁶⁸ Mirošević, Šanjek, *Hrvatska i svijet od V. do XVIII. stoljeća*, 1994, 55; isti, u kasnijim izdanjima.

³⁶⁹ Birin, Šarlija, Magaš, *Povijest 2*, 2020, 49.

³⁷⁰ Bulat, Labor, Šašić, *Povijest 2*, 2009, 74; Detling, Samaržija, *Koraci kroz vrijeme 2*, 2008, 72; isti, u kasnijim izdanjima; Gračanin, Petrić, Tomorad, *Povijest 2, Svijet prije nas*, 2020, 26; Medić, Posavec, *Stvaranje europske civilizacije i kulture (V.-XVIII. st.)*, 1996, 56; isti, u kasnijim izdanjima; Mirošević, Šanjek, *Hrvatska i svijet od V. do XVIII. stoljeća*, 1994, 54; isti, u kasnijim izdanjima; Mirošević, Šanjek, Mijatović, *Povijest za drugi razred gimnazije*, 1997, 56; isti, u kasnijim izdanjima.

³⁷¹ Mirošević, Šanjek, *Hrvatska i svijet od V. do XVIII. stoljeća*, 1994, 54; isti, u kasnijim izdanjima.

³⁷² Isto, 55.

³⁷³ Birin, Šarlija, Magaš, *Povijest 2*, 2020, 49.

intervencija Bizanta, a priznanje je uključivalo i Branimirovu obvezu da štiti Crkvu i kršćanstvo.³⁷⁴ Kao primjere Branimirovog postupanja sukladno svojoj obvezi, autori navode sačuvane kamene natpise na crkvama. Naglašavaju da je to više nego kod bilo kojeg drugog hrvatskog vladara, te da je među njima i najstariji natpis s uklesanim hrvatskim imenom. Za kraj konstatiraju da je knez u suradnji s biskupom Teodozijem obnavljao stare i dao graditi nove crkve.³⁷⁵ Dio autora nastavlja diskurs u kojem se tijekom Branimirove vladavine pojavilo širenje slavenskog bogoslužja i glagoljice. Autori Mirošević-Šanjek-Mijatović opisuju da su Hrvati bili jedini narod u Europi koji su kao kršćani katolici na svojem jeziku slavili Boga.³⁷⁶ Štoviše, knez Branimir nastojao je da njegova kneževina i bizantska Dalmacija budu pod istom crkvenom upravom, „što mu je samo privremeno uspjelo izborom ninskog (hrvatskog) biskupa Teodozija za nadbiskupa“. Autori tvrde da je time knez Branimir zapravo pokušao otvoriti put ka političkom sjedinjenju.³⁷⁷

Najveća razlika u prikazivanju vladavine kneza Branimira u odnosu na starije udžbenike jest pojava kulturno-gospodarskog napretka ranosrednjovjekovne Hrvatske u udžbeničkim sadržajima. Isticanje navedenog razvoja pojavljuje se poglavito u udžbenicima nakon 2000. godine. To je moguće dovesti u vezu s modernim historiografskim vrednovanjem Branimirove vladavine, potkrepljeno arheološkim otkrićem iz Lepura kod Benkovca (2002.), čak šestim napisom s imenom kneza Branimira.³⁷⁸ Autori Bulat-Labor-Šašić opisuju da je zbog isplaćivanih danaka iz Venecije i dalmatinskih gradova knez Branimir jačao unutrašnju i vanjsku politiku, zbog čega je njegova vlast obilježena mirom i kulturnim napretkom. Zbog svega navedenog, autori ga smatraju najuspješnijim hrvatskim vladarom 9. stoljeća.³⁷⁹ Za kraj naznačuju da dio povjesničara smatra da se u Branimirovom vladarskom nazivu „dux Croatorum“ i „dux Sclavorum“, „ogleda etnokulturno prožimanje hrvatske jezgre i šire slavenske osnovice“.³⁸⁰ U udžbenicima iz 2020. godine Branimirova vlast vrednovana je kao vrijeme „vrhunca ranosrednjovjekovne hrvatske države“³⁸¹ koja „doživljava gospodarski procvat“,³⁸² a afirmacija države započeta s Trpimirom, sada je privedena kraju.³⁸³

³⁷⁴ Medić, Posavec, *Stvaranje europske civilizacije i kulture (V.-XVIII. st.)*, 1996, 56.

³⁷⁵ Isto, 56-57.

³⁷⁶ Mirošević, Šanjek, Mijatović, *Povijest za drugi razred gimnazije*, 1997, 57; isti, u kasnijim izdanjima.

³⁷⁷ Isto.

³⁷⁸ Ivan Basić, „Sjeverna i srednja Dalmacija u ranome srednjem vijeku,“ u *Nova zraka u europskom svijetlu: hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015), 446-447.

³⁷⁹ Bulat, Labor, Šašić, *Povijest 2*, 2009, 73-74.

³⁸⁰ Isto, 74.

³⁸¹ Glučina, Ristić, Turk Presečki, *Zašto je povijest važna? 2*, 2020, 28.

³⁸² Gračanin, Petrić, Tomorad, *Povijest 2, Svijet prije nas*, 2020, 26.

³⁸³ Birin, Šarlija, Magaš, *Povijest 2*, 2020, 49.

4. Zaključak

Korištenim metodama i analizama utvrđeno je da su različiti politički režimi doista utjecali svojim ideologijama i vrijednostima na udžbeničke prikaze hrvatskih vladara iz 9. stoljeća. Također, evidentan je utjecaj historiografije na udžbeničke sadržaje. Međutim, i sama historiografija često se nalazila pod određenim pritiscima političkih režima. Stoga, iako su pojedini udžbenički sadržaji očigledno bili plod ondašnjih historiografskih dosega, njih također ponekad valja promatrati kao rezultat političkih utjecaja. Navedene postavke bit će detaljnije objašnjene u daljnjem tekstu.

Udžbenici iz Habsburške Monarhije prikazivali su hrvatske kneževe iz 9. stoljeća u uvjetima njemačkog romantizma koji je uz političku povijest dominirao u hrvatskoj historiografiji. U takvim je okolnostima knez Ljudevit u udžbenicima odabran kao jedan od najvažnijih hrvatskih vladara iz 9. stoljeća. Razlog ovome slučaju možemo potražiti u tvrdnji da je hrvatska medievistika iz 19. stoljeća bila pod utjecajem političkih problema državnopravnog položaja Hrvata u Monarhiji. Stoga možemo zaključiti da je Ljudevitov otpor prema brojčano snažnijim Francima mogao biti projiciran na tadašnju društvenopolitičku situaciju u kojoj su Hrvati naspram Nijemaca i Mađara bili manjinski narod u Monarhiji. Šišićevim je tumačenjem knez Ljudevit po prvi puta oblikovan u detaljnijem nacionalnom, odnosno jugoslavenskom obojenju. Prema autoru je knez Ljudevit bio prvi jugoslavenski vladar koji je namjeravao stvoriti prvu jugoslavensku državu. Za potkrepljenje tog stava upotrebljavani su Ljudevitovi saveznici: slovenska i srpska plemena, a svatko tko se ne bi priključio ustanku bio je interpretiran kao izdajnik. Tu je ulogu preuzeo knez Borna, a njegovo pristajanje uz Franke bio je presudan čimbenik zbog kojega je Ljudevitov ustanak bio neuspješan i u konačnici ugašen. Takav prikaz šalje poruku da nesloga među Hrvatima rezultira i političkim neuspjesima. Što se tiče ostalih analiziranih vladara u udžbenicima iz Habsburške Monarhije, kneževi Trpimir, Domagoj i Branimir prikazivani su u pozitivnom kontekstu jačanja hrvatske kneževine na putu prema njenom konačnom osamostaljenju od stranih vrhovništva. Jedino je knez Zdeslav interpretiran kao negativna ličnost budući da je priznavao tuđe vrhovništvo pomoću kojeg je došao na vlast. Sukladno iznesenom, prema udžbenicima povijesti iz ovog razdoblja, analizirane hrvatske kneževe možemo podijeliti na one koji su težili državopolitičkoj samostalnosti (Ljudevit, Trpimir, Domagoj i Branimir), pa ih se prikazivalo u pozitivnom ozračju, te one koji su priznavali strano, odnosno franačko (Borna) i bizantsko (Zdeslav) vrhovništvo, te su stoga bili interpretirani kao „izdajnici“ ili nepoželjni „štićenici“.

Šišićeve interpretacije kneza Ljudevita bit će od posebne važnosti u udžbenicima iz Kraljevine Jugoslavije budući da će odgovarati državnoj i nacionalnoj ideologiji *integralnog jugoslavenstva*. Zbog toga je knez Ljudevit u udžbenicima zadržao jednu od najbitnijih vladarskih uloga, a knez je Borna i dalje imao izdajničku funkciju. Prikazi ostalih kneževa također nisu bitno promijenjeni u odnosu na prijašnje razdoblje. Jedini izuzetak su prikazi kneza Trpimira u kojima se pojavljuje bitan element osnivanja hrvatske narodne dinastije Trpimirovića. To je moguće staviti u kontekst jačanja Tomislavovog kulta kao prvog hrvatskog kralja, pogotovo nakon 1925. godine. U prilog ovome iskazu ide i pripisivanje podataka o vojnoj snazi Hrvatske (iz *De administrando imperio*) Tomislavovom, a ne više Trpimirovom vremenu. U svakom slučaju, u okvirima nove Kraljevine, vjerojatno je cilj bio naglasiti da su (uz Srbe) i Hrvati imali svoju narodnu dinastiju. Također, valja navesti i vanjske događaje u udžbeničkim sadržajima koji su poslužili ideologiji tadašnjeg režima pri prikazivanju hrvatskih vladara, poput Focijeve shizme i pojave slavenskog bogoslužja. Naime, vjerski je raskol pred kraj vladavine kneza Trpimira navodno odvojio jedan narod u dva (Jugoslavene/Slavene u Hrvate i Srbe), dok je slavensko bogoslužje tijekom vlasti kneza Branimira bilo moćno oružje protiv tuđinstva i latinizacije na putu prema političkom i kulturnom osamostaljenju.

Udžbenici iz NDH zadržat će romantičarski pristup u opisivanju kneževskih vladavina, no jugoslavenski nacionalni karakter bit će u potpunosti zamijenjen hrvatskim. Najbolji su primjer državostvaralačke namjere kneza Ljudevita koje su sada bile ukomponirane unutar hrvatske nacionalne ideologije. Naime, slovenska i srpska plemena koja su do tada bila jedan od temeljnih čimbenika jugoslavenske interpretacije ustanka, sada su bila izmijenjena u kontekstu novoga režima. Srbi su u potpunosti izbačeni iz sadržaja što je moguće dovesti u vezu s ustaškom antagonističkom politikom prema Srbima, dok su Slovenci u pojedinim udžbenicima interpretirani kao Hrvati. Dakle, prema udžbenicima iz NDH knez je Ljudevit imao za cilj stvoriti nezavisnu hrvatsku državu. U takvim je okolnostima knez Borna zadržao izdajničku i odlučujuću prevagu u ustanku. Međutim, knez Borna neće biti interpretiran kao izdajnik u udžbenicima Barade-Katića-Šidaka. U njihovim se udžbenicima po prvi puta daje detaljniji pogled na kneza Bornu i njegovu vladavinu. Naime, oba su kneza prikazana kaoiskusne vođe koje su branile interese Hrvata u svojim kneževinama, iako su međusobno ratovali na suprotnim stranama. Inače, *deslavizacija* povijesnih događaja i nacionalnih epiteta pojavljuje se i u udžbeničkim prikazima kneza Domagoja koji se počinje opisivati kao „najgori knez Hrvata“, premda je do NDH prikazivan kao „najgori knez Slavena“. Također, u potpunosti se gubi prijašnja etnička znamenitost Focijeve shizme, dok je slavensko bogoslužje

izbačeno iz sadržaja o knezu Branimiru. U najomraženijoj konotaciji predstavljen je knez Zdeslav. Izmjena dinastije i vrhovništva u kojoj je knez Zdeslav došao na vlast interpretirana je kao borba između grčke imperijalističke politike „Istoka“, protiv težnje Hrvata za katoličkim i latinskim „Zapadom“. Upravo se u udžbenicima iz NDH pojavljuje korištenje „Zapada“ kao pozitivnog i jedinog civilizacijskog kruga kojemu pripadaju Hrvatska i Hrvati. Njega je u srednjovjekovnu Hrvatsku navodno proširila franačka vlast koja se zbog germanskog karaktera prestala prikazivati u pretjeranom negativnom kontekstu kao u prijašnjim udžbenicima.

Snažan zaokret od romantičarskog prikazivanja hrvatskih vladara iz 9. stoljeća događa se u prvim domaćim udžbenicima iz socijalističke Jugoslavije. U prvome planu sadržaja o hrvatskom srednjovjekovlju jest opisivanje društveno-ekonomskih prilika unutar formiranja feudalizma, a tek onda opisivanje pojedinačne kneževske vladavine koja je prikazivana kao sudionik i glavni pokretač tih društvenih odnosa. To je bio očekivani rezultat marksističkog tumačenja povijesti, te istovremeno novih pristupa u historiografiji. Unutar tih okolnosti, analizirani hrvatski vladari su prema udžbeničkim sadržajima prvenstveno težili jačanju vlastite kneževske vlasti, a tek onda drugim ostvarenjima koja bi uključivala potencijalne herojske pothvate. Tako su kneževi Ljudevit i Borna jačali svoju vlast uz pomoć Franaka, knez Trpimir uz crkvu, knez Zdeslav uz Bizant, a knez Branimir uz dobiveni danak iz dalmatinskih gradova i otoka. Ipak, romantičarsko prikazivanje nije u potpunosti nestalo u socijalističkim udžbenicima povijesti, već je tu ulogu preuzeo narod. Narod je uglavnom bio predvodnik junačke borbe protiv stranih vrhovništva i njihovih ugnjetavanja, a tek onda bi se priključili i kneževi. Potrebno je naznačiti da je u udžbeničkim sadržajima dotadašnji pozitivan odnos hrvatskih kneževa s Crkvom gotovo u potpunosti izbačen. To je prvenstveno moguće vidjeti na primjeru kneza Branimira i njegovog gotovo nepostojećeg odnosa s papom koji je u drugim udžbenicima bio od temeljne važnosti za prikazivanje postupnog stvaranja nezavisnosti kneževine. Naime, tek je dio udžbenika ukratko naveo da se knez oslonio na rimskoga papu koji ga je priznao za kneza. No, nigdje nije naznačena navodna važnost tog događaja, kao ni Branimirovo slanje pisma i iskazivanje odanosti, niti papin blagoslov. Dapače, Crkva je ponekad prikazivana u negativnom kontekstu, kao alat i pomoćnik kneževima u formiranju feudalizma i jačanju vlasti. Ipak, potrebno je naglasiti da je u analizi ponajviše citiran Babićev udžbenik koji je dominirao takvim i sličnim interpretacijama, te je zbog toga naišao i na kritike samih jugoslavenskih tijela. Kasniji udžbenici iz socijalističke Jugoslavije bili su poprilično siromašni po pitanju prikazivanja hrvatskih kneževa i političke povijesti. Kao što je već spomenuto, najveća pozornost usmjerena je na socijalnu povijest i formiranje društvenih

odnosa, za što bismo mogli reći da je bila prilika i u jugoslavenskoj historiografiji, pogotovo nakon objavljivanja djela *Historija naroda Jugoslavije* 1953. godine.

Podjele iz vremena Habsburške Monarhije prema kojima se hrvatski kneževi interpretiraju na „poželjne/dobre“ i „nepoželjne/loše“ prestaju već u mlađim udžbenicima iz socijalističke Jugoslavije, a isto će vrijediti za razdoblje Republike Hrvatske. Jedno od najvažnijih obilježja udžbenika iz Republike Hrvatske jest njihova sadržajna neujednačenost. Zbog toga se komplicira donošenje jedinstvenog zaključka za cjelokupno razdoblje. Ipak, udžbenike iz Republike Hrvatske moguće je podijeliti u dvije grupe. Jedni su se vraćali na romantičarsko prikazivanje hrvatskih kneževa, dok su se drugi temeljili na modernijim metodološkim pristupima. Izvjesno je da su ratne okolnosti i promjena političkog režima utjecale na prvotne romantičarske i nacionalizirane udžbeničke prikaze koji će u pojedinim segmentima biti nalik udžbenicima iz NDH. Naime, ponovno se pojavljuje izražena tendencija korištenja zapadnog kulturnog i vjerskog identiteta kojemu je pripadala srednjovjekovna Hrvatska; gotovo nigdje se ne navode Ljudevitovi saveznici (Timočani/Srbi i Slovenci), no razlog tome se ipak ponajprije nalazio u općenitom smanjivanju autorovih prepričavanja i tekstualnog sadržaja o ustanku; knez Domagoj ponovno se interpretira kao „najgori knez Hrvata“. Tek će se postupnim otvaranjem hrvatskog društva udžbenici usmjeravati na modernije prikaze bez političkih i sličnih konotacija. Najbolji primjer su najnoviji udžbenici povijesti iz 2020. godine. U novijim je udžbenicima vidljivo reduciranje autorovih prepričavanja u korist korištenja povijesnih izvora, karata, ilustracija, te drugih vizualnih prikaza. To je svakako rezultat i modernih didaktičkih metoda u kojima se učenike u nastavi namjerava aktivirati iz pasivne uloge u aktivnu, zatim nastojanja da učenici stječu i druge dimenzija znanja od tradicionalnog činjeničnog znanja, te da se učenike potiče na kritičko i kreativno razmišljanje, kao i na komunikacijske i socijalne vještine. Međutim, može se zaključiti da su u udžbenicima iz razdoblja Republike Hrvatske kao najznačajniji kneževi predstavljeni knez Trpimir, a posebice knez Branimir koji je u udžbenicima uz vrlo izraženu pomoć pape i Crkve osamostalio hrvatsku kneževinu. Pojedini ih autori samoinicijativno nazivaju najvažnijim hrvatskim vladarima, dok je u ostalim udžbenicima to implicirano količinom tekstualnog sadržaja. Razlog se nalazi i u činjenici da o dvojici kneževa posjedujemo najviše materijalnih dokaza koji svjedoče o njihovom vremenu. Ipak, osamostaljenje Republike Hrvatske ponekad je doista projicirano na udžbenički sadržaj o Branimirovom osamostaljenju hrvatske kneževine, što je moguće vidjeti i u samim nazivima određenih poglavlja.

Uzevši sve u obzir, moguće je zaključiti da je postojao izravan utjecaj promatranih političkih režima na opisane udžbeničke sadržaje o hrvatskim kneževima iz 9. stoljeća. Promjene vlasti urodile su promjenama ideoloških i društvenih vrijednosti koje su se zatim odrazile na analizirane udžbeničke sadržaje, a često i na cjelokupnu historiografiju. Poseban se naglasak u sadržajnim promjenama nalazio na nacionalnim interpretacijama koje su po pitanju kneževa varirale između jugoslavenskih/slavenskih i hrvatskih. Osim pitanja etniciteta analiziranih vladara, mijenjali su se i pogledi na ostale narode (npr. Franke, Bizantince i Slovence), dok su neki drugi narodi ponekad bili namjerno izbačeni iz udžbeničkih sadržaja (npr. Srbi u udžbenicima iz NDH). Također, naglasak se nalazio i na romantičarskom prikazivanju odabranih kneževa, odnosno naroda u slučaju udžbeničkih primjera iz socijalističke Jugoslavije. Otvaranjem hrvatskog društva prema modernijim metodama u historiografiji, didaktici, te ostalim znanostima i njihovim granama, uočljivo je udaljavanje od navedenih karakteristika iz prijašnjih udžbenika povijesti.

5. Sažetak na engleskom jeziku

The goal of this Master's thesis is to discover the influence of different political regimes on Croatian secondary school textbooks, based on the textbook interpretations of 9th century Croatian rulers. The timespan of history textbooks used in this research ranges from the year of 1878. to 2020. This implies the use of textbooks dating back to five different regimes: Austro-Hungarian Empire, Kingdom of Yugoslavia, Independent State of Croatia, socialist Yugoslavia and Republic of Croatia. Simultaneously, the influence of historiography in this matter is also taken into consideration.

The first part of the thesis is theoretical and it gives an overview on the development of Croatian historiography with a focus on medieval studies. In addition, it discusses the political influence of different regimes on education in Croatia, as well as their respective educational reforms and laws. Finally, it provides a summary on the textbook authors and methodologies of their textbooks.

The second part of the thesis is analytical. With the use of necessary methods, an analysis was conducted on the interpretation of the following Croatian 9th century dukes in secondary school textbooks: Ljudevit, Borna, Trpimir, Domagoj, Zdeslav and Branimir.

The conclusion of the thesis is that all political regimes directly affected different parts of textbook interpretations of Croatian dukes based on their own political ideologies and values. Furthermore, contemporary historiography also influenced the content of textbooks. However, it was pointed out that the historiography itself was in some cases under the pressure of certain political regimes.

Key words: Croatian, secondary school, textbooks, historiography, politics, interpretations, 9th century, dukes, rulers

6. Bibliografija

6.1. Izvori

Habsburška Monarhija

Hoić, Ivan. *Obća poviest za gradjanske škole*. Zagreb: Kr. hrv. slav. dalm. zemaljska vlada, 1879. Također 1888.

_____. *Opća povjesnica za niže razrede srednjih škola*. Zagreb: Kr. hrv. slav. dalm. zemaljska vlada, 1896. Također 1898, 1901, 1907, 1912, 1917.

Klaić, Vjekoslav. *Hrvatska povjesnica: za više djevojačke škole i liceje*. Zagreb: Kr. hrv. slav. dalm. zemaljska vlada, 1894.

_____. *Poviest srednjega vieka: za niže razrede srednjih učilišta*. Zagreb: Kr. hrv. slav. dalm. zemaljska vlada, 1878.

_____. *Povjestnica srednjeg vieka: za više razrede srednjih učilišta*. Zagreb: Kr. hrv. slav. dalm. zemaljska vlada, 1887. Također 1888, 1902.

Srkulj, Stjepan. *Povijest srednjeg vijeka: za više razrede srednjih učilišta*. Zagreb: Kr. hrv. slav. dalm. zemaljska vlada, 1912.

Prelog, Milan. *Povijest srednjeg vijeka: za niže razrede srednjih učilišta*. Sarajevo: Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, 1916.

Šišić, Ferdo. *Hrvatska povijest, prvi dio: od najstarijih vremena do god. 1526*. Zagreb: Matica hrvatska, 1906.

Kraljevina Jugoslavija

Babić, Vladimir. *Pregled istorije Južnih Slovena*. Sisak: Tiskara Vjekoslav Pelc, 1933. Također 1939.

Jakić, Živko. *Povijest Jugoslavije s općom historijom: za III. razred srednjih i njima sličnih škola. Dio I*. Zagreb: Komisionalna naklada Narodne knjižnice, 1935.

_____. *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca: za niže razrede srednjih učilišta*. Zagreb: naklada Narodne knjižnice, 1926.

Prelog, Milan. *Pregled povijesti Južnih Slavena (Srba, Hrvata, Slovenaca)*. Sarajevo: B. Buchwald i dr., 1920-1921.

Srkulj, Stjepan. *Istorija srednjega vijeka: za III. razred realnih i klasičnih gimnazija i realka*. Zagreb: St. Kugli, 1933.

_____. *Povijest srednjeg vijeka: za više razrede srednjih učilišta*. Zagreb: St. Kugli, 1924.

_____. *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca, za niže razrede srednjih škola*. Zagreb: St. Kugli, 1921. Također 1924.

_____. *Povijest srednjeg vijeka: za VI. razred gimnazija i njima sličnih škola*. Zagreb: Tisak i naklada Knjižare St. Kugli, 1940.

Nezavisna Država Hrvatska

Antoljak, Stjepan. *Povijest Hrvata*. Zagreb: Priručnik državno-narodne nastave, 1943.

Barada, Miho, Lovro Katić, Jaroslav Šidak. *Hrvatska povijest: za VIII. razred srednjih škola*. Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, 1941. Također 1943.

Jakić, Živko. *Povijest hrvatskog naroda sa svjetskom poviješću: za III. razred srednjih škola*. Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, 1941. Također 1942, 1943.

_____. *Povijest srednjeg vijeka i početak novoga: za VI. razred srednjih škola*. Zagreb: Hrvatska državna tiskara, 1941. Također 1942.

Socijalistička Jugoslavija

Babić, Vladimir. *Povijest za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 1949.

Drašković, Blagota. *Od pretpovijesnog doba do XVIII stoljeća: povijest za I razred ekonomske škole*. Zagreb: Školska knjiga, 1969. Također 1970.

Drašković, Blagota, Branko Goričan. *Povijest: za osnovno opće obrazovanje odraslih*. Zagreb: Školska knjiga, 1967. Također 1968, 1970, 1971, 1973, 1975, 1976.

Matković, Hrvoje. *Povijest 1: udžbenik za srednje škole*. Zagreb: Školska knjiga, 1977. Također 1979, 1980, 1990.

Matković, Hrvoje, Blagota Drašković, Nikša Stančić. *Povijest 2: udžbenik za učenike gimnazija i centara kulturološko-umjetničkog, odgojno-obrazovnog, jezičnog, upravno-pravnog i muzičkog usmjerenja*. Zagreb: Školska knjiga, 1990.

Salzer, Olga, Karmen Mali. *Povijest: za VI. razred osmogodišnje škole i II. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 1952.

Vrbetić, Marija. *Historija: za I. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 1965. Također 1972, 1974, 1975.

Republika Hrvatska

Birin, Ante, Tomislav Šarlija, Tihana Magaš. *Povijest 2: udžbenik iz povijesti za drugi razred gimnazije*. Zagreb: Alfa, 2020.

Bulat, Damir, Šime Labor, Miroslav Šašić. *Povijest 2: udžbenik povijesti za drugi razred gimnazije*. Zagreb: Profil, 2009.

Detling, Denis, Zdenko Samaržija. *Koraci kroz vrijeme 2: udžbenik povijesti za 2. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 2008. Također 2009, 2011, 2012, 2014, 2015, 2016.

Detling, Denis, Ivan Peklić, Zdenko Samaržija. *Tragovi 2: udžbenik povijesti u drugom razredu gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 2020.

Gračanin, Hrvoje, Hrvoje Petrić, Mladen Tomorad. *Povijest 2, Svijet prije nas: udžbenički komplet za povijest u drugom razredu gimnazije*. Zagreb: Meridijani, 2020.

Glučina, Martina, Vedran Ristić, Valerija Turk Presečki. *Zašto je povijest važna? 2: Udžbenik povijesti za 2. razred gimnazije*. Zagreb: Profil Klett d.o.o., 2020.

Medić, Tatjana, Vladimir Posavec. *Stvaranje europske civilizacije i kulture (V.-XVIII. st.): udžbenik za II. razred gimnazije*. Zagreb: Profil International, 1996. Također 1997, 1998, 2000, 2001, 2002.

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, „Pravilnik o udžbeničkom standardu te članovima stručnih povjerenstava za procjenu udžbenika i drugih obrazovnih materijala“, *Narodne novine*, 29. siječnja 2019.

Mirošević, Franko, Franjo Šanjek. *Hrvatska i svijet od V. do XVIII. stoljeća*. Zagreb: Školska knjiga, 1994. Također 1995, 1996.

Mirošević, Franko, Franjo Šanjek, Anđelko Mijatović. *Povijest: za drugi razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 1997. Također 1998, 1999, 2000, 2001, 2004.

6.2. Literatura

Agičić, Damir. *Hrvatska Klio: o historiografiji i historičarima*. Zagreb: Srednja Europa, 2015.

Antoljak, Stjepan. *Hrvatska historiografija do 1918. (II)*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1992.

Basić, Ivan. „Sjeverna i srednja Dalmacija u ranome srednjem vijeku“ U: *Nova zraka u europskom svijetlu: hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus, 427-462. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.

Birin, Ante. „Miho Barada - suautor udžbenika za hrvatsku povijest (Hrvatska povijest za 8. razred srednjih škola).“ *Povijesni prilozi* 40 (2011): 63-70.

_____. „Pregled političke povijesti Hrvata u ranome srednjem vijeku“ U: *Nova zraka u europskom svijetlu: hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus, 37-88. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.

Budak, Neven, Tomislav Raukar. *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.

Budak, Neven. *Hrvatska povijest od 550. do 1100*. Zagreb: Leykam international, 2018.

_____. *Prva stoljeća Hrvatske*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994.

Bušljeta, Rona. "Didaktičko-metodička analiza odobrenih gimnazijskih udžbenika povijesti za drugi razred u školskoj godini 2008/2009." *Kroatologija* 1 (2010): 43-55.

Detling, Denis. "Prilog proučavanju bio - i bibliografije Stjepana Srkulja." *Osječki zbornik* 29 (2009): 235-243.

Gross, Mirjana. *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja*. Zagreb: Novi Liber, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1996.

- Höpken, Wolfgang. „Između građanskog identiteta i nacionalizma: udžbenici povijesti u postkomunističkoj Europi.“ U *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacija vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina P. Ramet i Davorka Matić, 143-168. Zagreb: Alinea, 2006.
- Jelavich, Charles. *Južnoslavenski nacionalizmi: jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914*. Zagreb: Globus, Školska knjiga, 1992.
- Josipović, Ivan. "Nova zapažanja o trabeaciji oltarne ograde iz Šopota kod Benkovca." *Starohrvatska prosvjeta* 42 (2015): 133-143.
- Jurković, Nikolina. „Prikaz vladara X. i XI. stoljeća u hrvatskim udžbenicima povijesti od početka 20. stoljeća do danas“. Magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2018.
- Katavić, Nina. „Prikaz srednjeg vijeka u hrvatskim udžbenicima povijesti u 20. stoljeću“. Magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2013.
- Katić, Lovre. "Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira." *Bogoslovska smotra* 20/4 (1932): 403-432.
- Kolar-Dimitrijević, Mira. "Povjesničar dr. Ferdo Šišić kao saborski zastupnik 1908.-1911. godine." *Scrinia Slavonica* 3 (2003): 413-433.
- Koren, Snježana. *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960): Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija*. Zagreb: Srednja Europa, 2012.
- _____. „Slika nacionalne povijesti u hrvatskim udžbenicima uoči i nakon raspada Jugoslavije.“ *Historijski zbornik* 60 (2007): 247-294.
- Munjiza, Emerik. *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Hrvatski pedagoško-književni zbor, ogranak Slavonski Brod, 2009.
- Najbar-Agičić, Magdalena i Damir Agičić. „Nastava povijesti u Republici Hrvatskoj i njezina zlouporaba.“ U *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacija vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina P. Ramet i Davorka Matić, 169-191. Zagreb: Alinea, 2006.

- Petrunaro, Stefano. *Pisati povijest iznova: hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine*. Preveo Franko Dota. Zagreb: Srednja Europa, 2009.
- Pingel, Falk. *UNESCO Vodič za istraživanje i reviziju udžbenika*. Preveo Marko Fančović. Zagreb: IBIS grafika, 2000.
- Szabo, Agneza. „Vladanje bana Ivana Mažuranića - modernizacija Hrvatske (1873. do 1880.)“ U *Povijest Hrvata: Od kraja 15.st. do kraja Prvoga svjetskog rata*, ur. Mirko Valentić i Lovorka Čoralić, 466-474. Zagreb: Školska knjiga, 2006.